

**T.C.**  
**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İKTİSAT ANABİLİM DALI**  
**FİNANSAL İKTİSAT VE BANKACILIK PROGRAMI**  
**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**FİLİSTİN VE İSRAİL İÇİN BARIŞ YOLU HARİTASI: KARŞILIKLI**  
**EKONOMİK BAĞIMLILIK**

**Khaled H. A. AYED**

**Danışman**  
**Yrd. Doç. Dr. Kerim Eser AFŞAR**

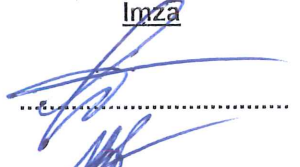
**İZMİR – 2018**

**YÜKSEK LİSANS**  
**TEZ ONAY SAYFASI**

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi  
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Adı ve Soyadı : H.A. AYED KHALED  
Öğrenci No : 2014801851  
Tez Başlığı : Filistin ve İsrail İçin Barış Yolu Haritası: Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık

Savunma Tarihi : 02/02/2018  
Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Kerim Eser AFŞAR

**JÜRİ ÜYELERİ**

| <u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>  | <u>Üniversitesi</u>      | <u>İmza</u>                                                                           |
|-----------------------------|--------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| Yrd.Doç.Dr.Kerim Eser AFŞAR | DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ |   |
| Prof.Dr.İsmail MAZGİT       | DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ |  |
| Yrd.Doç.Dr.Onur KINLI       | EGE ÜNİVERSİTESİ         |  |

H.A. AYED KHALED tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği ( ) / oy çokluğu ( ) ile kabul edilmiştir.

**Prof. Dr. Demet ÖZDAMAR**  
Müdür

## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Filistin ve İsrail İçin Barış Yolu Haritası: Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../.... /2018

Khaled H. A. AYED

## **ÖZET**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Filistin ve İsrail İçin Barış Yolu Haritası: Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık**

**Khaled H. A. AYED**

**Dokuz Eylül Üniversitesi**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**İktisat Anabilim Dalı**

**Finansal İktisat ve Bankacılık Programı**

Uluslar arasındaki artan karşılıklı ekonomik bağımlılık, Çin-ABD, Meksika-ABD (NAFTA), Japonya-Güney Kore ve Avrupa Birliği ülkeleri gibi, uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanmasına yol açabilir mi? Bu varsayım, İsrail-Filistin meselesi için geçerli mi? Ekonomik bağımlılık ve barış arasında nedensel bir bağın varlığını teyit eder mi? Yoksa artan karşılıklı bağımlılık, uluslararası çatışmaları provoke etmeye mi yol açar?

Bu tez, yukarıdaki sorulara cevap verebilmek için, bazı çatışmaların ortaya çıkmasında, karşılıklı ekonomik bağımlılığın oynadığı rolü göz önüne alarak ve farklı "gerçek dünya" örneklerini inceleyerek, karşılıklı ekonomik bağımlılık yoluyla çatışmaların nihai bir çözümü nasıl sağlayabileceğini araştırmaktadır. Bu tezin amacı, bir çatışmayı tetikleyen faktörlerle ne tür bir karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisi olduğunu ve çatışmayı bastıracak ve nihai olarak ortadan kaldıracak bir şekilde çatışan ülkelerin karşılıklı yararına, karşılıklı ekonomik bağımlılığın kullanılabiliyor kullanılamayacağını değerlendirmektir. Öte yandan, bir çatışmanın başlaması, çözülmesi veya engellenmesi sadece hükümet-hükümet, siyasi parti-siyasi parti veya koalisyon-haydut devlete karşı bir mesele olmadığını tanımak önemlidir. Küresel bir ekonomide, her üç çeşit çatışma da kaçınılmaz olarak daha geniş bir katılımcı grubunu, özellikle iş dünyasını içermektedir. Buna binaen, özel sektör, kapsamlı barış inşasına güçlü bir şekilde katkıda bulunabilmekte ve böylelikle kâr elde edebilmektedir. Bununla birlikte, kâr odaklı davranış ve ekonomik teşvik

yapısı, çatışmayı önleyici iş stratejilerini başlatmadıkça barışı tehlikeye atabilmektedir.

Bu tezin önemi, ekonominin ve siyasetin karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkilediğini ve ikisinin de özellikle İsrail ile Filistin arasında barış ve refah yaratmak için nasıl kullanılabileceğini keşfetmeyi içermektedir. Buna göre, ekonominin siyasete ve barışa olan etkisi, İsrail ile Filistin arasındaki ekonomik ilişkilerin sürmekte olan siyasi çatışmaların çözümünün nasıl sağlanabileceğini göstermek için sunulmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Ekonomik Barış, İsrail-Filistin Çatışması, Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık, Oslo Antlaşması, Paris Protokolü.

## **ABSTRACT**

**Master's Thesis**

### **The Road Map to the Israeli-Palestinian Peace: Mutual Economic Interdependence**

**Khaled H. A. AYED**

**Dokuz Eylül University**

**Graduate School of Social Sciences**

**Department of Economics**

**Financial Economics and Banking Program**

**Would the growing mutual economic interdependence between nations of the international community, like China-USA, Mexico-USA (NAFTA), Japan-South Korea and the European Union countries, lead to the provision of international peace and security? Does this assumption apply to the Israeli-Palestinian issue? Will it confirm the existence of a causal link between economic interdependence and peace? Or does increasing interdependence lead to provocation of international conflicts?**

**In order to be able to answer the above questions, this thesis aims to show how to provide a final solution of conflicts through mutual economic interdependency, by considering the possible role of mutual economic interdependence in the emergence of some conflicts and by examining different "real world" examples. The aim of this thesis is to assess what kind of mutual economic interdependence is related to the factors that trigger a conflict, and whether the same mutual economic interdependence can be used for the mutual benefit of the conflicting countries by ultimately overcoming the conflict. On the other hand, it is important to recognize that starting, conciliating or even preventing a conflict is no longer just a matter of government-to-government or political party-to-political party or coalition-to-a rogue state interaction. In a global economy, all three types of conflicts inevitably involve a broader set of participants, especially the business world. In this regard, the private sector is able to make a strong contribution to a comprehensive peacebuilding and thus**

**to realize a profit. However, profit-oriented behavior can sometimes jeopardize peace unless economic stimulus initiates business strategies that prevent conflict.**

**The importance of this thesis is to explore how economics and politics interact with each other and how they can be used to create peace and prosperity, especially between Israel and Palestine. Accordingly, the impact of economics on politics and peace is presented to show how economic relations between Israel and Palestine can provide the resolution of ongoing political conflicts.**

**Keywords: Economic Peace, Israeli-Palestinian Conflict, Mutual Economic Interdependence, Oslo Agreement, Paris Protocol.**

# **FİLİSTİN VE İSRAİL İÇİN BARIŞ YOLU HARİTASI: KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK**

## **İÇİNDEKİLER**

|                        |     |
|------------------------|-----|
| YEMİN METNİ .....      | ii  |
| ÖZET .....             | iii |
| ABSTRACT .....         | v   |
| İÇİNDEKİLER .....      | vii |
| KISALTMALAR .....      | x   |
| TABLolar LİSTESİ ..... | xi  |
| ŞEKİLLER LİSTESİ ..... | xii |
| GİRİŞ .....            | 1   |

## **BİRİNCİ BÖLÜM**

### **İSRAİL VE FİLİSTİN SAVAŞI: NEDENİ VE GERÇEKLERİ**

|                                                                                 |    |
|---------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.1 İSRAİL DEVLETİNİN KURULMASI VE İSRAİL-FİLİSTİN SORUNUNUN<br>TARİHÇESİ ..... | 3  |
| 1.2 FİLİSTİN-İSRAİL SAVAŞLARI VE OSLO ANTLAŞMALARI .....                        | 12 |
| 1.2.1 Oslo Antlaşmaları .....                                                   | 14 |

## **İKİNCİ BÖLÜM**

### **FİLİSTİN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL GELİŞMELER**

|                                                             |    |
|-------------------------------------------------------------|----|
| 2.1 FİLİSTİN'İN TEMEL SOSYAL VE EKONOMİK GÖSTERGELERİ ..... | 26 |
| 2.1.1 Gayri Safi Yurt İçi Hasılda Gelişmeler .....          | 29 |
| 2.1.2 İstihdamda Gelişmeler .....                           | 31 |
| 2.1.3 Enflasyonda Gelişmeler .....                          | 33 |
| 2.1.4 Dış Ticarete Gelişmeler .....                         | 34 |
| 2.2 FİLİSTİN SEKTÖREL ANALİZİ VE GELİŞMELER .....           | 35 |
| 2.2.1 Tarım ve Hayvancılık Sektöründeki Gelişmeler .....    | 36 |
| 2.2.2 İnşaat Sektöründeki Gelişmeler .....                  | 37 |

|                                               |    |
|-----------------------------------------------|----|
| 2.2.3 Sanayi Sektöründeki Gelişmeler .....    | 38 |
| 2.2.4 Enerji Sektöründeki Gelişmeler .....    | 39 |
| 2.2.5 Hizmet Sektöründeki Gelişmeler .....    | 39 |
| 2.2.5.1 Turizm Sektöründe Gelişmeler.....     | 39 |
| 2.2.5.2 Finansal Hizmetlerde Gelişmeler ..... | 40 |

### **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

#### **İSRAİL EKONOMİSİ VE SEKTÖREL GELİŞMELER**

|                                                          |    |
|----------------------------------------------------------|----|
| 3.1 İSRAİL’İN TEMEL SOSYAL VE EKONOMİK GÖSTERGELERİ..... | 41 |
| 3.1.1 Gayri Safi Yurt İçi Hâsılada Gelişmeler .....      | 43 |
| 3.1.2 İstihdamda Gelişmeler.....                         | 45 |
| 3.1.3 Enflasyonda Gelişmeler .....                       | 45 |
| 3.1.4 Dış Ticaret'te Gelişmeler .....                    | 47 |
| 3.2 İSRAİL SEKTÖREL ANALİZİ VE GELİŞMELER.....           | 48 |
| 3.2.1 Tarım ve Hayvancılık Sektöründeki Gelişmeler ..... | 48 |
| 3.2.2 Sanayi Sektöründeki Gelişmeler .....               | 49 |
| 3.2.2.1 Yüksek Teknoloji Endüstrisi .....                | 49 |
| 3.2.2.2 İsrail Elmas Endüstrisi.....                     | 49 |
| 3.2.2.3 Askeri Teçhizat ve Savunma Endüstrisi.....       | 50 |
| 3.2.4 Enerji Sektöründeki Gelişmeler .....               | 50 |
| 3.2.5 Hizmet Sektöründeki Gelişmeler .....               | 50 |
| 3.2.5.1 Turizm Sektöründe Gelişmeler.....                | 51 |
| 3.2.5.2 Finansal Hizmetlerde Gelişmeler .....            | 51 |

### **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**

#### **KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK**

|                                                                 |    |
|-----------------------------------------------------------------|----|
| 4.1 KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK, TİCARET VE SAVAŞ .....      | 55 |
| 4.1.1 Realist Yaklaşım ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık.....   | 56 |
| 4.1.2 Liberal Yaklaşım ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık .....  | 59 |
| 4.1.3 Marksist Yaklaşım ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık ..... | 61 |

|                                                                                        |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 4.2 KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK VE "GERÇEK DÜNYA" ÖRNEKLERİ .....                   | 62  |
| 4.2.1 Balkan İhtilafı ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık .....                          | 64  |
| 4.2.2 Japonya-Güney Kore İhtilafı Ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık .....              | 66  |
| 4.2.3 Kuzey İrlanda - Birleşik Krallık Meselesi ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık..... | 67  |
| 4.2.4 Afrika Boynuzundaki Savaş ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık .....                | 69  |
| 4.3 İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASINDA EKONOMİ VE SİYASET ÖYKÜSÜ...                          | 71  |
| 4.3.1 1967'den Sonra İsrail Politikası: Dayan Stratejisi .....                         | 71  |
| 4.3.2 Oslo Antlaşması: Paris Protokolünde Ekonomi ve Siyaset.....                      | 73  |
| 4.4 İKİ DEVLETLİ ÇÖZÜMÜNÜN KAVRAMI.....                                                | 76  |
| 4.4.1 İki Devletli Çözüm Çerçevesinde İsrail ve Filistinlilerin Pozisyonu ....         | 76  |
| 4.4.2 Uluslararası Pozisyonu .....                                                     | 77  |
| 4.4.3 Filistin İçin İki Devletli Çözümün Zorlukları .....                              | 78  |
| 4.5 FİLİSTİN'İN GELECEĞİ: SEÇENEKLER NELERDİR? .....                                   | 82  |
| 4.6 İSRAİL İLE FİLİSTİN ARASINDAKİ KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK UYGULANMASI .....    | 85  |
| SONUÇ .....                                                                            | 109 |
| KAYNAKÇA.....                                                                          | 113 |

## KISALTMALAR

|               |                                                                |
|---------------|----------------------------------------------------------------|
| <b>AB</b>     | Avrupa Birliği                                                 |
| <b>A.B.D</b>  | Amerika Birleşik Devletleri                                    |
| <b>AR-GE</b>  | Araştırma-Geliştirme                                           |
| <b>BM</b>     | Birleşmiş Milletler                                            |
| <b>BMGK</b>   | Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi                           |
| <b>CEİRPP</b> | Filistin Halkının Vazgeçilmez Haklarının kullanılması Komitesi |
| <b>DB</b>     | Dünya Bankası                                                  |
| <b>DTÖ</b>    | Dünya Ticaret Örgütü                                           |
| <b>DYY</b>    | Dolaysız Yabancı Yatırım                                       |
| <b>FKÖ</b>    | Filistin Kurtuluş Örgütü                                       |
| <b>FUO</b>    | Filistin Ulusal Otoritesi                                      |
| <b>GSYH</b>   | Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla                                      |
| <b>JEC</b>    | Filistin-İsrail Ekonomik Komitesi                              |
| <b>KDV</b>    | Katma Değeri Vergisi                                           |
| <b>NİS</b>    | Yeni İsraili Şekli                                             |
| <b>PCBS</b>   | Filistin Merkezi İstatistik Bürosu                             |
| <b>PMA</b>    | Filistin Parasal Otoritesi (Palestinian Monetary Authority)    |
| <b>TÜFE</b>   | Tüketici Fiyat Endeksi                                         |
| <b>USD</b>    | ABD Doları                                                     |
| <b>ÜFE</b>    | Üretici Fiyat Endeksi                                          |

## TABLÖLAR LİSTESİ

|                 |                                                                    |      |
|-----------------|--------------------------------------------------------------------|------|
| <b>Tablo 1:</b> | Filistin'in Temel Sosyal Göstergeleri                              | s.27 |
| <b>Tablo 2:</b> | Filistin'in Temel Ekonomik Göstergeleri                            | s.28 |
| <b>Tablo 3:</b> | Filistin Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik       | s.30 |
| <b>Tablo 4:</b> | Filistin'deki Temel İşgücü Göstergeleri                            | s.32 |
| <b>Tablo 5:</b> | Filistin Yıllık TÜFE ve Y-ÜFE oranları                             | s.33 |
| <b>Tablo 6:</b> | İsrail'in Temel Sosyal Göstergeleri                                | s.42 |
| <b>Tablo 7:</b> | İsrail'in Temel Ekonomik Göstergeleri                              | s.43 |
| <b>Tablo 8:</b> | İsrail'deki Temel İşgücü Göstergeleri                              | s.45 |
| <b>Tablo 9:</b> | İsrail'in Başlıca Ülkeler İtibarı ile Dış Ticaret Göstergeleri (%) | s.47 |

## ŞEKİLLER LİSTESİ

|                  |                                                                              |       |
|------------------|------------------------------------------------------------------------------|-------|
| <b>Şekil 1:</b>  | Batı Şeria'daki A, B, C Bölgeleri ve Yerleşimler Haritası                    | s.15  |
| <b>Şekil 2:</b>  | Filistin Cari Fiyatlarla GSYH'sı                                             | s.29  |
| <b>Şekil 3:</b>  | Filistin Sabit Fiyatlarla GSYH'sı                                            | s.30  |
| <b>Şekil 4:</b>  | İstihdam Edilenlerin Sektörlere Göre Dağılımı                                | s.32  |
| <b>Şekil 5:</b>  | Filistin'deki TÜFE ve Y-ÜFE Oranları (Yıllık Yüzde Değişimi)                 | s.34  |
| <b>Şekil 6:</b>  | Filistin Dış Ticaret Açığı                                                   | s.35  |
| <b>Şekil 7:</b>  | İsrail GSYH'sı                                                               | s.44  |
| <b>Şekil 8:</b>  | İsrail'deki TÜFE ve Y-ÜFE Oranları (Yıllık Yüzde Değişimi)                   | s.46  |
| <b>Şekil 9:</b>  | Filistin ve İsrail'e Gelen Uluslararası Turist Sayısı                        | s.95  |
| <b>Şekil 10:</b> | Filistin ve İsrail'in Uluslararası Turizm Gelirleri (Cari, USD)              | s.96  |
| <b>Şekil 11:</b> | İsrail Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (Cari, USD)                    | s.97  |
| <b>Şekil 12:</b> | Filistin Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (Cari, USD)                  | s.97  |
| <b>Şekil 13:</b> | İsrail'in Gayri Safi Yurtiçi Tasarrufları (Cari, USD)                        | s.98  |
| <b>Şekil 14:</b> | Filistin'in Gayri Safi Yurtiçi Tasarrufları (Cari, USD)                      | s.99  |
| <b>Şekil 15:</b> | İsrail'in Nihai Hanehalkı Tüketim Harcamaları (Cari, USD)                    | s.99  |
| <b>Şekil 16:</b> | Filistin'in Nihai Hanehalkı Tüketim Harcamaları (Cari, USD)                  | s.100 |
| <b>Şekil 17:</b> | İsrail'in Finansal Olmayan Varlıklara Net Yatırımı (Cari, USD)               | s.101 |
| <b>Şekil 18:</b> | Filistin'in Finansal Olmayan Varlıklara Net Yatırımı (Cari, USD)             | s.101 |
| <b>Şekil 19:</b> | Telaviv Borsası'nda İşlem Gören Hisse Senetlerinin Toplam Değeri (Cari, USD) | s.102 |
| <b>Şekil 20:</b> | Filistin Borsasında İşlem Gören Hisse Senetlerinin Toplam Değeri (Cari, USD) | s.103 |
| <b>Şekil 21:</b> | Filistin ve İsrail Net İhracat Düzeyleri (Cari, USD)                         | s.104 |
| <b>Şekil 22:</b> | İsrail Devlet Harcamaları (Cari, USD)                                        | s.105 |
| <b>Şekil 23:</b> | İsrail Askeri Harcamalarının Devlet Harcamaları İçindeki Payı                | s.105 |
| <b>Şekil 24:</b> | Filistin Devlet Harcamaları (Cari, USD)                                      | s.106 |
| <b>Şekil 25:</b> | Filistin ve İsrail'in Borç Verme Faiz Oranları                               | s.106 |
| <b>Şekil 26:</b> | İsrail vergi gelirleri (Cari, USD)                                           | s.107 |

## GİRİŞ

Filistin ekonomisinin temel sorunları, Filistin Ulusal Otoritesi (FUO) kuruluş tarihinden bu yana var olanlarla şaşırtıcı bir şekilde çok benzer görünmektedir. Az gelişmişlik, fiziki altyapı eksikliği, sağlık, eğitim ve refahta yetersiz sosyal hizmetler, sağlıksız bir sanayi yapısı, İsrail ekonomisine ve dış yardıma aşırı bağımlılık...vs. 1991'deki Oslo Antlaşması'nın, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyip ilgili tüm taraflara refah sağlayacağı bekleniyordu. Antlaşmanın, uygulanabilir bir siyasi anlaşma ve ekonomik bir rejimi içerecek nihai bir çözüm ile 1998'de sona ermesi planlandı. Şu ana kadar bu hedeflerden hiçbirisi gerçekleşmedi. Bununla birlikte, herkes siyasi bir çözümün kendisini ve başarısını destekleyen bir ekonomik bileşeni içermesi gerektiğini kabul etmektedir.

Bu, uluslararası barışı ve dostça ilişkilerini sağlanması, korunması ve bunlara katkıda bulunulmasında, siyaset ve ekonomi arasındaki etkileşimin teorik ve pratik sorularını ortaya çıkarmaktadır. Birçok savaş, ekonomik krizler nedeniyle siyasi çalkantı yaratmıştır. Çatışma başladıktan sonra, çatışmanın ilk sonuçlarından çok fazla zarar meydana getirmekte ve bu da bir veya birden fazla tarafın ekonomik olarak yok olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, ekonomik statüko doğru olduğunda, tarafların çatışmaya girmesini önlemeye yardımcı olmakta; belki de daha önemlisi, günümüz dünyası için ekonomik çıkarların düzgün bir şekilde ayarlanması, çatışmaların sona ermesi ve çatışma bölgelerinin istikrar kazanmasına yardımcı olabilmektedir.

20. yüzyılın en amansız geleneksel savaşı olan II. Dünya Savaşı, kısmen ekonomik istikrarsızlıktan dolayı başlamıştır. Zayıf ekonomik planlama ve çatışma riski arasındaki tehlikeli etkileşim, savaşın ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Savaş hali ise modern silahların ortaya çıkmasından önce yağma ve fetih genellikle kazanan tarafa zenginlik katmaktadır. Modern teknolojinin dengeleyici etkisi, çağdaş silahlı çatışmaların karşılıklı yıkıma neden olduğunu kanıtlamaktadır. II. Dünya Savaşı'yla ilişkili sivil merkezlerin bombalanması Avrupa ekonomik büyümesini engelledi. Aynı şekilde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğindeki Irak ve Afganistan'daki çatışmalar, Amerika Birleşik Devletleri'ne ciddi ekonomik sıkıntılar meydana getirmiş, Irak ve Afganistan'da gündelik hayatın işlerliğini tamamıyla yok

etmiştir. Gazze'deki 2014 yılındaki İsrail saldırıları sonucunda, İsrail ekonomisi derin sarsıntı yaşamış ve Gazze Şeridi, yaşanmaz bir hale gelmiştir.

Ekonomik sıkıntılar tarafları çatışmaya yöneltse de ekonomiyi daha da kırılgan kılmaktadır; pozitif ekonomik planlama, tarafların çatışmaya girmelerini, devam eden çatışmaların dışına çıkmalarını ve çatışmaların ortaya çıkması halinde barışın sürdürülebilirliğini sağlayacak mekanizmaları ortaya koymaktadır. Bu durumu yansıtan en önemli örnek, II. Dünya Savaşı sonrasındaki Avrupa'dır. Avrupa ülkeleri, ekonomik birlik kurarak barışı koruma amacını desteklemiştir. Diğer ülkeler Bunun yanında birlik dâhilindeki Avrupa ülkeleri, diğer ülkelerle olan yakın ilişkileri güçlendirmek için uluslararası ekonomik anlaşmalar (ikili veya çok taraflı) ve işbirliği modülleri kullanmıştır. Benzer mekanizmalarla İsrail'le Filistin arasındaki sorunların çözülme olasılığı çok yüksektir.

Bu tezin amacı, bir çatışmayı tetikleyen faktörlerle ne tür bir karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisi olduğunu ve çatışmayı bastıracak ve nihai olarak ortadan kaldıracak bir şekilde çatışan ülkelerin karşılıklı yararına aynı karşılıklı ekonomik bağımlılığın kullanılabilip kullanılamayacağını değerlendirmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın birinci bölümünde, İsrail ve Filistin savaşının nedeni ve gerçekleri kısaca incelenecektir. İsrail devletinin kurulması ve Arap-İsrail savaşları, tarihçesi, boyutları ve etkileri irdelenecek ve Oslo Antlaşması kapsamında İsrail hükümeti ile FÜO arasında imzalanan ekonomik ilişkiler protokolü incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Filistin'in genel ekonomisinin mevcut ekonomik durumu, sektörel analizi ve gelişmelerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, İsrail ekonomisinin mevcut durumu, sektörel analizi temel makroekonomik verileri incelenecektir. Son olarak, çalışmanın dördüncü bölümünde, karşılıklı ekonomik bağımlılık teorisi incelenmekte, Filistin-İsrail ekonomik ilişkileri ve karşılıklı ekonomik bağımlılığın politik yansımaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

## **BİRİNCİ BÖLÜM**

### **İSRAİL VE FİLİSTİN SAVAŞI: NEDENİ VE GERÇEKLERİ**

İsrailliler ile Filistinliler arasındaki devam eden çatışmanın merkezinde her iki tarafın da inandığı temel bir düşünce vardır: İsrailliler, İsrail olarak bilinen ülkenin kendilerine bir hak olarak verildiğine, Filistinliler ise Filistin olarak bilinen topraklar üzerinde hak sahibi olduklarına inanmaktadır. Ne yazık ki, her iki taraf da aynı topraklar üzerinde hak talebinde bulunmaktadır. Hem köktendinci İsrailliler hem de köktendinci Filistinliler için inanç halen daha derindir, çünkü her iki taraf Tanrı'nın onlara bu toprakları verdiğini ve bu toprakları diğer tarafa bırakmanın ya da vermenin Tanrı'ya bir hakaret ve bir günah olduğuna inanmaktadır. Çatışmanın tarihi, bu basit açıklamadan çok daha karmaşıktır, ancak dini ve tarihsel farklılıklar, 100 yılı aşkın süredir devam eden mücadelenin nedenlerini anlamak için çok önemlidir. Her savaş, her ölüm, her terör eylemi, nefreti ve karşı tarafın pes etme konusundaki isteksizliğini derinleştirmektedir.

#### **1.1 İSRAİL DEVLETİNİN KURULMASI VE İSRAİL-FİLİSTİN SORUNUNUN TARİHÇESİ**

Filistin'deki tarihsel toprak sorunu, 1861 yılında yürürlüğe giren 1858 Osmanlı tapu kanunuyla başlamıştır. Bu kanunlar uyarınca, Osmanlı makamlarına vergi ödemekle yükümlü olacak kişiler, özel mülk arazilerini adlarına kaydettirmeye zorlanmışlardır<sup>1</sup>. Filistinli yoksul köylülerin birçoğu tapu kanunların önemini anlayamadıkları için yeni yasalar uyarınca, yaşadıkları toprakların tapu müdürlüklerine kendi isimlerini tescil ettirmemişlerdir. Kendi adlarına tescil ettiren köylülerin çoğuysa, tahakkuk eden vergileri ödeyemediklerinden dolayı topraklarına el konulmuş veya zengin kişilere satmak zorunda kalmışlardır. Nihayetinde, yüzlerce yıldır ikamet ettikleri ve çiftlik yaptıkları topraklarda kiracı olmuşlardır. Bu, Şam ve Beyrut'taki gaip Arap zenginlere ve daha az ölçüde Kudüs ve Yafa'daki zengin ailelere arazilerin ucuza satılmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın sonunda, Filistin nüfusu yaklaşık 600.000 iken, sadece 250 kişi Filistin'deki ekili arazinin %45'ine

---

<sup>1</sup> Essaid, Aida. *Zionism And Land Tenure In Mandate Palestine*, 2013, S.59.

sahip olmuştur. Bu dönemde Siyonistler, Filistin'de arazileri satın almaya başladıklarında, arazilere bağlı olmayan ve orada yaşamak zorunda kalmayan zenginlerden satın almayı tercih ettikleri anlaşılabılır bir gerçektir<sup>2</sup>. Çoğu durumda Siyonistlerin satın alımları, yerli sakinleriyle çatışmadan kaçınmak için boş kıyı alanları üzerinedir.

Filistinliler en başından beri Siyonist göçmenlerin akınlarının vatanı için bir tehdit olduğunun farkındaydılar. Siyonist kitlesel göçün ilk dalgasından (Aliyah) ve ilk siyasi Siyonist koloninin kurulmasından birkaç yıl sonra, Filistin'de sivil direnişi başlatılmıştır; Siyonistler tarafından satın alınan topraklardan tahliye edilmekten korkan köylüler, 1886'da Petah Kitva'nın yerleşiminin genişletilmesine karşı sürekli direnç göstermişlerdir<sup>3</sup>.

Siyonizm'in bir ideoloji olarak yayılmasıyla ve Siyonist yerleşimcilerin satın aldıkları topraklardaki kademeli artışla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde birçok siyasi direniş eylemi yaşanmıştır. Filistinli entelektüeller, konuyu Osmanlı parlamentosunda tekrar tekrar gündeme getirmiş ve hükümet yetkisi altında Siyonist göçü incelemek ve önlemek için çeşitli komisyonlar kurmayı başarmışlardır. Bu çabalar, göç ve arazi satın alımlarının 1897'den 1902'ye kadar gelmesini önlemeyi başarmıştır<sup>4</sup>.

Gazeteler ve yayınlar yasallaştırılmasına yol açan 1908'deki Jön Türk darbesi sonrasında, Siyonist planlarını ortaya çıkarmak ve Arapların uyanmasını çağırarak için çeşitli yayınlar basılmıştır<sup>5</sup>. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Filistin halkının siyasi direnişi tüm Siyonist arazi satın alımlarını, gelecekteki Birleşik Krallık mandasının toplam alanının %1,6'sında sınırlandırmayı başarmıştır. Satın alınan arazilerin %58'i gaip Filistinli-olmayan toprak sahiplerinden, %36'sı ise gaip

---

<sup>2</sup> Krämer, Gudrun. **A History Of Palestine: From The Ottoman Conquest To The Founding Of The State Of Israel**, Princeton University Press, Journal Of Islamic Studies, Cilt:22, Sayı:2, 2011, S.55.

<sup>3</sup> Morris, Benny. **Righteous Victims: A History Of The Zionist-Arab Conflict, 1881-1999**, New York, 1999, S.17.

<sup>4</sup> Yad Iznak Ben-Zvi Press. **Palestine In The Late Ottoman Period: Political, Social, And Economic Transformation**, çev. Qûšnêr Dāwid, Jerusalem, 1986, S.181.

<sup>5</sup> Ben-Bassat ve Eyal Ginio. **Late Ottoman Palestine: The Period Of Young Turk Rule**, Library Of Ottoman Studies, Cilt:24, 2011, S.71.

Filistinli toprak sahiplerinden ve geri kalan kısmı yerel zengin ailelerden ve köylülerden satın alınmıştır<sup>6</sup>.

1882-1908 yılları arasındaki dönemde, Siyonist hareketi Filistin'deki Yahudi faaliyetleri ile ilgili olarak öne çıkmıştır. Siyonist hareketi, Hovevei Zion'un düşüncelerine binaen Theodor Herzl tarafından kurulmuştur. Amaçları, Filistin'de bir anavatan kurmak ve oradaki arazileri satın almaktır. Pratikte, Siyonist hareketi Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi için bir araç idi. Siyonizm'in savunucularının öncelikleri arasında, tarımsal yerleşimlerin kurulması ve bölgede kademeli bir Yahudi varlığının oluşması yoluyla Filistin'de bir Yahudi anavatanına sahip olmaya yönelik uğraşmalar yer almaktaydı. Aslında bu planlarının zamanla bir siyasi başarıyı doğuracağını düşünmüşlerdir. Siyonistler, Yahudilerin Osmanlı topraklarının bir parçası olan Filistin topraklarında bir ulusal anavatanını kurmaları için Avrupalı güçlerin Türklere toprakları bırakmalarını baskı yapması gerektiğini de savunmuşlardır<sup>7</sup>.

Siyonistler Filistin'de faaliyete başladığında, bir bölge olarak Filistin, bir halk olarak Yahudiler, Batılı güçlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Herzl'in faaliyetleriyle Yahudi Sorununun uluslararasılaştırılmasıyla ve Ortadoğu'daki bu güçler arasındaki rekabetin artmasıyla, Yahudi göçmenlerin koruyucuları olmuştur. Batılı güçler, Osmanlı topraklarında siyasi çıkarları olduğu için Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale ederek motive olmuşlardır. Bu anlamda, Osmanlı Filistin'de daha fazla nüfuz sahibi olmak için birbirleriyle rekabet içindeydiler. Siyonist göçmenlere koruma sağlayan ülkelerden bir tanesi Birleşik Krallık'dır. Birleşik Krallık, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması durumunda, Osmanlı topraklarının hissedarlarından biri olmayı amaçlamıştır. Aslında Birleşik Krallık, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Kıbrıs ve Mısır kontrolü altına alıp Osmanlı topraklarında hâkimiyet kurmaya başlamıştır. 1841'de Yahudilere herhangi bir başka ülkede koruma sağladıktan sonra Birleşik Krallık 1890'da onlara tam vatandaşlık vermiştir<sup>8</sup>.

---

<sup>6</sup> Arazi mülkiyetinin tüm yüzdeleri, "Filistin Anketi"nde belirtildiği üzere 26.320,505 dönüm olan Birleşik Krallık mandası altındaki Filistin'in toplam alanına dayanılarak değerlendirilmiştir.

<sup>7</sup> Malamat, Abraham. **A History Of The Jewish People**, Harvard University Press, Massachusetts, 1976, S.896.

<sup>8</sup> Uyanık, Nevzat. **Dismantling The Ottoman Empire: Britain, America And The Armenian Question**, 2015, S.41.

Siyonizm projesini, Filistin'de Yahudiler için bir milli yurt kurulması gerçekleştirmek üzere Theodor Herzl, 1898'de Almanya'nın II Kaiser Wilhelm'i ve Osmanlı İmparatorluğu Sultan Abdülhamit ile bir araya gelmiştir. Bu çabalar sonuçsuz kaldığında, Birleşik Krallık'a dönmüş ve İngiliz sömürge sekreteri olan Joseph Chamberlain ve diğerleriyle görüşmüştür. İngilizlerden aldığı tek somut teklif batı Afrika'daki kolonisi Uganda'da (bugünkü Kenya) bir Yahudi özerk bölgenin teklifiydi. Herzl'in Rusya'yı ziyaretinde gördüğü Kishinev pogromu ve Rus Yahudilerinin zor durumları, o Birleşik Krallık'ın Uganda teklifini acil tehlike altında olan Rus Yahudileri için geçici bir sığınak olarak Altıncı Siyonist Kongreye (1903) önermiştir<sup>9</sup>. Herzl, bu programın Filistin topraklarındaki Yahudi bir milli yurt kurulması olan Siyonizm'in nihai amacını etkilemeyeceğini açıkça ortaya koysa da, önerisi Kongrede tartışmalara yol açmış ve neredeyse Siyonist hareketin ayrılmasına yol açmıştır. Sonunda, Uganda Programı 1905 Yılı Siyonist Kongresi'ndeki Siyonist hareketi tarafından reddedilmiştir. Herzl İstanbul'a "Vadedilmiş Topraklar" Filistin için bir kez daha gelmiş ancak talebi Sultan II. Abdülhamit tarafından yine reddedilmiştir<sup>10</sup>.

Herzl'in ölümünden sonra bazı Siyonistler nerede olursa olsun bir İsrail devletinin kurulması için kolları sıvadılar, bu bağlamda Arjantin, Uganda hatta Texas gibi seçenekler üzerinde duruldu ama en akıllıca girişimi Herzl'in yerini alan Haim Weizmann yaptı ve Britanyalı inanç önderlerine Siyonizm davasını anlatmaya koyulmuştur. Bu çabalarının meyvesini de 13 yıl sonra toplamıştır. 2 Kasım 1917 tarihinde, Birleşik Krallık'ın başbakanlığındaki İngiliz savaş kabinesinde dışişleri bakanı olan Lord Arthur Balfour, uluslararası Siyonist hareketin liderlerinden olan Baron Lionel Walter Rothschild'e bir mektup göndererek, Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurulması konusunda Birleşik Krallık Hükümetinin destek vereceğini bildirmiştir<sup>11</sup>.

---

<sup>9</sup> Herzl, Theodor. **The Jewish State: With 2014 Foreword By Jerold S. Auerbach**, Louisiana, 2014, S.68.

<sup>10</sup> Yazar, Erhan. **Tarihsel Dönüşüm: Filistin Sorununun Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci**, Siyasal Kitabevi, Sayı:1, Ankara, 2006, S.18.

*"Saygıdeğer Lord Rothschild,*

*Majestelerinin Hükümeti adına kabineye sunulan ve kabul edilen Yahudi Siyonist isteklerini sempati ile karşılayan müteakip deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyuyorum. Majestelerinin Hükümeti, Filistin 'de Museviler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin 'deki mevcut Musevi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Musevilerin sahip oldukları hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım. Saygılarımla Arthur James Balfour"<sup>12</sup>*

Çok kısa bir süre içinde Birleşik Krallık, Balfour Deklarasyonunda öngörülen sözleri yerine getirip Filistin'i işgal etmeye başlamıştır. Ekim ayının sonunda Beersheba İngilizler tarafından zaten alınmıştır. Deklarasyonundan birkaç gün sonra, General Allenby komutasındaki İngiliz Mısır Seferi Kuvveti Kudüs'e girmiştir. Kuvvet, Kasım ayının ilk yarısında Gazze'ye kadar Sina, Negev ve Güney Filistin'i işgal etmiştir. Kudüs'ün işgali sırasında, Arap birlikleri belirli bir biçimde dışlanmıştır. Müttefik kuvvetler Kudüs'ü işgal edince kentin belediye başkanı Hüseyin El Hüseyini 9 Aralık 1917'de şehri İngilizlere teslim etmiştir<sup>13</sup>.

Bu arada Balfour Deklarasyonunun memnuniyeti sürüyordu. İngiliz Siyonist Federasyonu'nun yıllık konferansında Weizmann tüm yardımları için Birleşik Krallık hükümetine teşekkür etmiştir. Ek olarak, 5-8 Mayıs 1918'de Moskova'da yapılan Yahudi Kongresi sırasında deklarasyona memnuniyetle karşılanmıştır. Kudüs'ün kontrolünün İngilizlere devredilmesinin Filistin'deki Siyonist planların gerçekleştirilmesinde somut bir adım olduğunu düşünülüyordu. Filistin'e Yahudilerin gönderilmesini takiben, öncelikli olarak Galiçyalı, Ukraynalı ve Romanyalı Yahudilerin oraya taşınacaklarına karar verilmiştir<sup>14</sup>. Bunun yanında, Balfour'un

---

<sup>11</sup> Hür, Ayşe. **İsrail'in Kuruluş, Filistin Devletinin Kurulamayış Hikâyesi**, 2012, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/israilin-kurulus-filistin-devletinin-kurulamayis-hikyesi-1109276/> (06.10.2016).

<sup>12</sup> Tavukçu, Esra. **Siyonizm ve Filistin Toprakları**, <http://www.demokrasiahaber.com/ozel-haber/siyonizm-ve-filistin-topraklari-i-h21456.html> (15.10.2017).

<sup>13</sup> Nuño, Geronimo. **Incomplete Victory: General Allenby And Mission Command In Palestine, 1917-1918**, Pickle Partners Publishing, 2015, S.43.

<sup>14</sup> Falk, Avner. **A Psychoanalytic History Of The Jews**, Fairleigh Dickinson University Press, 1996, S.657.

verdiği sözlere Amerikan desteği çok önemliydi; Ağustos 1918'de ABD Başkanı Wilson, Balfour deklarasyonuna benzer bir belgeyi ABD'deki hahambaşı olan Theodore Roosevelt'e göndermiştir. Filistin'in Yahudilere verilmesi gerektiğini ve Ermenilerin ve Arapların Türk baskısından kurtarılacağını ısrarla belirtmiştir<sup>15</sup>. 17 Aralık'ta Amerikan-Yahudi Kongresi'nde, Birleşik Krallık egemenliğinden sonra bir Yahudi vatanının oluşturulması kabul edilmiştir. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinde bulunan bir muhabirinin raporundan alınan belgenin içeriğine göre, Amerikan Başkanı Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı hedefliyordu<sup>16</sup>. Bu, Amerika için savaşımaya hazır olduklarını ilan eden Amerikan Yahudileri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Nisan 1918'de, Weizmann önderliğindeki bir Siyonist Komisyon Filistin'e gelmiştir; Komisyonun İngilizler tarafından orada çalışmasına izin verilmiştir. Amacı, bir Yahudi vatanının kurulmasını destekleyen deklarasyonun gerçekleştirilmesine yönelik önlemler almaktır. Weizmann, 1918 ilkbaharında Filistinli kodamanlar ile müzakerelerde bulundu ve onlara Siyonistlerin orada Yahudi bir hükümet kurmaya istekli olmadığını söylemiştir. Bu doğru olmadığına rağmen, bu açıklama Filistinlilerin Siyonist niyetlerinden duydukları endişeleri hafifletmeye yardımcı olmuştur. 4 Haziran'da, Weizmann Şerif Hüseyin oğlu Faysal ile görüşmüş ve onu Siyonistlerle işbirliği yapmaya çağırmıştır. Weizmann, Yahudi bir Filistin'in bir Arap krallığı kurulmasına fayda sağlayacağına Faysal'ı ikna etmiştir. Weizmann'ın iddiası, Faysal'ın Filistin ile ilgilenmemesi idi; onun yerine Şam'ı da içeren Suriye'ni almak istiyordu<sup>17</sup>.

Osmanlı yönetimi Ortadoğu'dan ortadan kalktığında, İngilizler, bir yandan Fransa'yla diğer yanda Araplarla anlaşmaya varmak için masaya gelmişlerdir. 7 Kasım 1918 tarihli Anglo-Fransız bildiriminde, Doğu'daki müttefikler politikasının, Türk yönetimi altında bastırılmış halklara özgürlük sunmak için olduğu belirtilmiştir. Ama yine de İngilizler ve Fransızlar toprakları bir manda rejimi altında ikisi

---

<sup>15</sup> Fowler, Wilton. **British-American Relations 1917-1918: The Role Of Sir William Wiseman**, Supplementary Volume To The Papers Of Woodrow Wilson, Princeton University Press, 2015, S.94.

<sup>16</sup> T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, Yayın No:102, 2009, S.358.

<sup>17</sup> Miller, Vandome ve McBrewster John. **Faisal-Weizmann Agreement**, Alphascript Publishing, 2009, S.22.

aralarında bölmeye çalışıyorlardı<sup>18</sup>. 1 Aralık 1918'de, Lloyd George ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau Birleşik Krallık mandasının Musul ve Filistin'i içine alacağını kabul ederken, Halep, Şam ve Lübnan doğrudan Fransız kontrolü altında olacağını kabul etmişlerdir<sup>19</sup>. Aynı ayda 11 Aralık 1918 tarihinde, Weizmann Faysal ile yüz yüze görüşmüştür. Faysal, Filistin'deki Arap köylülerin çıkarlarını ihlal etmeyecek bir Yahudi devletinden yararlanmaya diğer Araplarını ikna edeceğini güvence altına almıştır. Weizmann'a göre, Faysal bölgede hem Yahudiler hem de Araplar için yeterli arazinin olduğuna inanıyordu. 3 Ocak 1919'da, Balfour deklarasyonunu uygulamak için bir anayasanın kurulacağı resmi bir anlaşma imzalamışlardır; Filistin'de Yahudilerin serbest göçü ve yerleşimi sağlanacak ve Filistinli köylülerin ve kiracıların hakları korunacaktır. Faysal, anlaşmanın uygulanması için bir Arap devletinin kurulmasını şart koşmuştur<sup>20</sup>.

Deklarasyonun zamanında, Filistinliler Filistin'in toplam nüfusunun %90'ını oluşturuyorlardı ve Siyonistler Filistin topraklarının sadece %2,5'ünü ellerinde tutuyorlardı<sup>21 22</sup>. Buna karşılık, Müslüman ve Hristiyan Filistinliler Balfour deklarasyonu ve Siyonizm'e itiraz etmek için daha sonra Birinci Filistin Ulusal Kongresi olarak anılan toplantı düzenlemişlerdir<sup>23</sup>. Savaşın bitmesinden sonra, İngilizlerin Filistin'den çekilme niyetinin olmadığı ve Siyonistlerin de Filistin topraklarında kalıcı bir mevcudiyet gösterdikleri anlaşıldığında, Filistinliler 1920'lerin başında büyük protestolar eşliğinde isyan başlatmışlardır.

Ayaklanma, İngilizlerin Filistinlilerle uzlaşmasına ve daha sonra 1922 Beyaz Mektubunu (Churchill Mektubu olarak adlandırıldı) ortaya koymasına yol açmıştır. Mektubu, Filistin topraklarında yaşayan vatandaşlarının hukukun gözünde uyruk

---

<sup>18</sup> Owen, Roger, ed. **Studies in the Economic and Social History of Palestine in the Nineteenth and Twentieth Centuries**. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1982, S.88.

<sup>19</sup> Gelvin, James. **The Israel-Palestine Conflict: One Hundred Years Of War**, Cambridge University Press, 3.Baskı, 2014, S.71.

<sup>20</sup> Florence, Ronald. **Lawrence And Aaronsohn: T. E. Lawrence, Aaron Aaronsohn, And The Seeds Of The Arab-Israeli Conflict**, Armenian Research Center Collection, 2007, S.13.

<sup>21</sup> The Committee On The Exercise Of The Inalienable Rights Of The Palestinian People, THE PALESTINE QUESTION A BRIEF HISTORY, 1980

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/38D6C47FC5FB0CDD852575D6006C70D4> (24.02.2018).

<sup>22</sup> United Nations Special Committee On Palestine, Official Records Of The Second Session Of The General Assembly, 1947

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/07175DE9FA2DE563852568D3006E10F3> (24.01.2018).

statüsünün Filistinli olacağını ve Yahudi göçünün Filistin'e götürülmesinin sınırlandırılacağını belirtmiştir<sup>24</sup>. 1923'te Milletler Cemiyeti tarafından İngiliz mandasını resmen onaylandığından dolayı ve Siyonist göç ve yerleşim birimlerinin sürekli artmaya devam etmesi nedeniyle Filistinli direnişi devam etmiştir ve daha da yoğunlaşmıştır. Sonunda 1929'daki büyük çaplı Burak ayaklanmasına yol açmıştır. Protestolar, Haram El Şerif'in bir kısmında özerk bir bölüm oluşturarak, hem geleneği hem de İngiliz politikasını ihlal eden Siyonist yerleşimcilere tepki olarak başlamıştır. İngiliz polisi, yüzü aşkın Filistinli vatandaşın öldüğü çatışmalar sonucunda ayaklanmaları bastırmıştır<sup>25</sup>.

İngilizler, Siyonist yerleşimcilerin satın aldığı topraklardan Filistinli köylülerin atılmasını eleştirmişler ve Siyonist göç ve Filistin'deki toprakları satma konusunda bazı kısıtlamalar belirleyen ikinci bir Beyaz Mektubunu ortaya koymuşlardır. Buna karşılık, dünya çapında Siyonist örgütleri, Beyaz Mektubuna karşı lobi çalışmaları tertip etmişlerdir. Lobi çalışmaları, Birleşik Krallık'nın bir yıl sonra, mektubun içeriğini muğlak olarak hale getiren bir açıklama yapmasını sağlamıştır<sup>26</sup>. Aynı dönemde, Filistinliler, Siyonistlere ve İngilizlere karşı, militan bir örgüt olan "Kara El "i kurdu ve 1933'te Siyonist kitlesel göçe karşı yeni ayaklanma ve protestolar gerçekleştirilmiştir. Nazi Almanya'sının yükselme dönemi, önümüzdeki yıllarda Siyonist göç ve toprak sahipliğinde belirgin bir artışa neden olmuştur. 1936'da Siyonistlerin sahip olduğu topraklar, I. Dünya Savaşı'nın bitiminde neredeyse üç kat artarak Filistin'in toplam topraklarının %4,6'sına ulaşmıştır<sup>27</sup>. İngiliz polisi tarafından Ezz el Dine El Kassam'ın (Kara El'in kurucusu) öldürülmesiyle 1936-1939 ikinci Arap isyanını başlatmıştır. Büyük Arap isyanının olayları, neredeyse altı ay süren ülke çapında genel bir grevle başladı ve 1937 ilkbaharında genel silahlı ayaklanmaya dönüşmeden önce tarihteki en uzun genel

---

<sup>23</sup> Smith, Barbara. **Roots Of Separation In Palestine: The British Economic Policy, 1920-1948**, I.B. Tauris, London, 1993, S.14.

<sup>24</sup> Liebreich, Freddy. **Britain's Naval And Political Reaction To The Illegal Immigration Of Jews To Palestine, 1945-1949**, Routledge, 2004, S.34.

<sup>25</sup> Monk, Daniel. **An Aesthetic Occupation: The Immediacy Of Architecture And The Palestine Conflict**, Duke University Press, 2002, S.77.

<sup>26</sup> Hyamson, Albert Montefiore. **Palestine Under The Mandate, 1920-1948**, Methuen, 1950, S.43.

<sup>27</sup> Wein, Martin. **A History Of Czechs And Jews: A Slavic Jerusalem**, 1.Baskı, Routledge Jewish Studies Series, 2015, S.12.

grev olarak görülmüştür<sup>28</sup>. On binlerce İngiliz askeri görevlendirilmiştir. İngiliz ordusu ve Siyonist grupların birleşmiş güçleri tarafından organize edilen ve 18 ay boyunca devam eden şiddetli bir saldırıyla Filistin ayaklanması bastırılmıştır. Yetişkin Filistinli erkek nüfusun %10'u, büyük Arap isyanının sonuna kadar öldürülmüş, yaralanmış, hapsedilmiş ya da sürgün edilmiştir<sup>29</sup>. Buna karşın, Siyonist paramiliter gruplar, İngilizlerle olan işbirliğinden kaynaklanan silahlanma ve askeri örgütteki önemli yardımdan büyük ölçüde yararlanmışlardır. İsyan sonrasında 6.000 Siyonist savaşçı İngiliz polisine son kalan Filistin direnişini bastırmak için yardım etmişlerdir.

Acımasız bir biçimde bastırılmasına rağmen, kitlesel ve kanlı büyük Arap isyanı, İngilizlerin 1939'da bir Beyaz Mektup daha yayınlamasına yol açmıştır. İlk ikisinin aksine, Macdonald Beyaz Mektubu olarak bilinen şey daha kesin idi. Mektubu, Yahudi bir devletin kurulması ve Filistin'in bölünmesi fikrini açıkça reddetmiştir. Bu mektuba göre, yıllık Yahudi göçünü 5 yıl boyunca 15.000'e sınırlanmıştır ve 10 yıl içinde bağımsız bir Filistin devleti kurulmasına çağrısında bulunmuştur. Bu, Siyonist yerleşimcilerin 1939 Beyaz Mektubuna uymayı reddetmelerine neden olmuştur<sup>30</sup>. Bir sonraki yıllarda, Avrupa'daki Yahudi zulmünden dolayı yoğunlaşan bir dizi yasadışı göç gerçekleştirilmiştir. Siyonist paramiliter grupları, Filistinlilere ve şimdi düşman olarak görülen İngiliz kuvvetlerine karşı bir dizi saldırı düzenleyerek bu çabayı desteklemişler ve Birleşmiş Milletlerin (BM) bu grupların en önde gelenlerini terörist örgüt olarak tanımlamasına yol açmıştır<sup>31</sup>. Anglo-Amerikan Komitesi tarafından yapılan resmi çalışmalara göre, 1945 yılına gelindiğinde, Siyonist yerleşimcilerin 1.393.531 dönüm arazi satın aldığını ortaya koymuştur. (Birleşik Krallık mandası sırasında yaklaşık olarak 850.000 dönüm satın alınmış ve geri kalan kısmı Osmanlı kontrolü altındayken satın alınmıştır). Bu, Filistin'in toplam arazisinin %5,3'ünü oluşturmaktadır. Toplamda,

---

<sup>28</sup> Swedenburg, Ted. **The Role Of The Palestinian Peasantry In The Great Revolt (1936-1939)**, 2003, S.55.

<sup>29</sup> Kimmerling ve Migdal Joel. **The Palestinian People: A History**, Harvard University Press, Cambridge, 2003, S.10.

<sup>30</sup> Apter, Lauren. **Disorderly Decolonization: The White Paper Of 1939 And The End Of British Rule In Palestine**, University of Texas at Austin, 2008, S.62.

<sup>31</sup> Shapira, Anita. **Land And Power: The Zionist Resort To Force**, Oxford University Press, Oxford, 1992, S.22.

Siyonist yerleşimcilerin Haziran 1947'ye kadar Filistin'in toplam arazisinin %7'sine sahip olduğu tahmin edilmektedir<sup>32</sup>.

Sonunda Filistin'i parça parça da olsa aşağı yukarı eşit iki parçaya bölen bir plan BM Özel Siyasi İşler Komitesi'ne sunulmuştur. Bir Yahudi devleti, bir Arap devleti ve Kudüs'ü çevreleyen BM kontrolü altındaki bir bölge (Coprus Separatum) da dâhil olmak üzere Filistin'in üçe bölünmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Bu taksim planı, 29 Kasım 1947 tarihinde, 181 Sayılı BM Genel Kurul Kararı ile 33 kabul, 13 ret ve 10 çekimser oy ile kabul edilmiştir. BM'nin kararını Siyonistler tarafından kabul edilirken Filistinliler tarafından reddedilmiştir. 1948 yılı boyunca Yahudi paramiliter terör örgütü Hagannah, İrgun ve Ştern gibi çetelerin eylemleri sonucu yüz binlerce Filistinli evlerinden kaçmak zorunda kalmıştır. Bu büyük kaçış, Filistin tarih yazımında 'Nakba' (Büyük Felaket) adıyla anılmıştır. Paramiliter Siyonist örgütler, 14 Mayıs 1948'de BM taksim planında kendilerine öngörülen bölgede İsrail devletini ilan etmişlerdir. Devlet ilanı sonrasında, Suriye, Ürdün, Mısır, Lübnan ve Irak meseleye dâhil olarak, İsrail'e karşı savaş açmıştır. 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nı İsrail kazanmış ve BM taksim planında Filistinlilere ayrılan toprakların bir bölümünü de işgal etmiştir<sup>33</sup>.

## 1.2 FİLİSTİN-İSRAİL SAVAŞLARI VE OSLO ANTLAŞMALARI

1) 1948, birinci Arap-İsrail savaşı:

- Nedeni: 14 Mayıs 1948 'de, Tel-Aviv 'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, yayınladığı bir bildiri ile İsrail devletinin kurulduğunu ilan etmiştir<sup>34</sup>.
- Taraflar: İsrail, Çekoslovakya ve ABD karşı Filistin, Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün<sup>10</sup>.
- Sonucu: İsrail savaş sonunda 1947 'de taksim planı ile elde ettiği %56'lık Filistin toprağını %78'e çıkarmıştır. Filistinli Araplar, kendi topraklarını, sonra dönebileceklerine dair aldıkları sözlere dayanarak, İsrail güçleri ve Yahudi silahlı kuvvetlerinin saldırılarından dolayı terk edip "Filistinli

<sup>32</sup> Nachmani, Amikam. **Great Power Discord In Palestine: The Anglo-American Committee Of Inquiry Into The Problems Of European Jewry And Palestine 1945-46**, Routledge, 2005, S.38.

<sup>33</sup> سمير ذياب إسبيتان, تاريخ النكبة والقضية الفلسطينية, الطبعة الاولى, 2016 (Isbitan, Sameer. **The History Of Al-Nakbah And The Palestinian Cause**, 1. Baskı, 2016).

mülteciler” olmuşlardır. Yaklaşık 800.000 Filistinli evlerini terk etmek zorunda kalarak komşu ülkelere veya Arapların yoğun olduğu bölgelere sığınmışlardır<sup>35</sup>.

2) 1967, altı gün savaşı:

- Nedeni: 5 Haziran 1967'de İsrail ile Arap komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasında 6 gün süren savaşa başlamıştır.
- Taraflar: İsrail, ABD ve Birleşik Krallık karşı Filistin, Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün.
- Sonucu: İsrail'in kesin üstünlüğü ile bitmiştir. Savaşın sonunda Mısır'dan Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepelerini ve Filistin'in Gazze Şeridi ile Batı Şeria topraklarını alan İsrail topraklarını dört katına çıkarmıştır<sup>36</sup>.

3) 1987, birinci Filistinli İntifada (ayaklanma):

- Nedeni: 9 Aralık'ta Cabaliye mülteci kampında başlamıştır. Gittikçe yükselen tansiyon, ölen Filistinli ve İsrailliler ve son olarak İsrail ordusuna ait bir aracın dört Filistinli 'ye çarpıp öldürmesi, ayaklanmayı ateşlemiştir<sup>37</sup>.
- Taraflar: İsrail askeri ve sivil Filistinliler.
- Sonucu: 1) İntifada, Filistinlilerin müzakereye katılmalarını, Madrid konferansı ve Oslo Antlaşmalarına katılmalarını sağlamıştır. 2) İntifada, Filistin sorununa uluslararası farkındalık sağlamıştır. 3) Filistinliler, İsrail-Filistin sorununda iki taraf olduğunu gösterdi ilk defa. 4) İntifada Yaser Arafat ve taraftarlarına özgüven vermiştir ve politik programlarını ılımlaştırmışlardır. Kasım 1988'de Arafat, Filistin Milli Konseyi'nde tarihi İsrail'in meşruiyetini tanıma kararıyla ilgili çoğunluğun oyunu almıştır. 1947'den beri bütün Birleşmiş Milletler çözüm önerilerini tanımış ve iki devlet çözümünü desteklediğini belirtmiştir<sup>38</sup>.

---

<sup>34</sup> ١٩٤٨، معنى النكبة، (Zureiq, Qustantin. **The Definition Of Catastrophe**, 1948).

<sup>35</sup> Fischbach, Michael. **Records Of Dispossession: Palestinian Refugee Property And The Arab Israeli Conflict**, Columbia University Press, 2012, S.50.

<sup>36</sup> Bowen, Jeremy. **Six Days: How The 1967 War Shaped The Middle East**, 2013, S.41.

<sup>37</sup> ٢٠٠٤، ايلان بابي، تاريخ فلسطين المعاصر: ارض لشعبين، (Papay, Eilan. **Palestine Modern History, One Land For Two People**, Cambridge University Press, 2004).

<sup>38</sup> King, Mary. **A Quiet Revolution: The First Palestinian Intifada And Nonviolent Resistance**, New York, 2009, S.36.

### 1.2.1 Oslo Antlaşmaları

Oslo Antlaşması, İsrail hükümeti ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasında imzalanan bir dizi antlaşmadır; Oslo I Antlaşması, 1993 yılında Washington D.C'de imzalanmıştır ve Oslo II Antlaşması, 1995 yılında Mısır Taba'da imzalanmıştır. Oslo Antlaşması, bir barış anlaşmasına ulaşmayı ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını yerine getirmeyi amaçlayan bir barış sürecinin başlamasını işaret etmiştir. Oslo süreci, Oslo'da gerçekleştirilen gizli görüşmeler sonrasında başlamış ve İsrail devleti FKÖ tarafından tanınmış ve FKÖ'nün Filistin halkının temsilcisi ve müzakerelerde ortağı olarak İsrail tarafından tanınması sağlanmıştır.

Norveç'in başkenti Oslo'da İsrail ile Filistin delegelerinin üst düzeyde ilk dolaysız yüz yüze anlaşma çabası olarak tarihe geçmiştir. FKÖ Başkanı Yaser Arafat ve İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin tarafından törenle 13 Eylül 1993 tarihinde Washington, D.C.'de halka açık bir seremoniyle Oslo I Antlaşması<sup>39</sup>, resmi adıyla "Geçici Yönetim Düzenleme İlkelerinin Bildirgesi" imzalanmıştır. Törende dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, FKÖ'den Mahmut Abbas, İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres ve Rusya Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev katılmıştır.

Oslo I Antlaşması'na göre, diğer şeylerin yanı sıra, beş yılı geçmeyen bir geçiş döneminde, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde bir geçici Filistinli öz-yönetim otoritesi kurulacak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyin (BMGK) 242 (1967) ve 338 (1973) sayılı kararları esas alarak nihai bir çözümüne yol açacağını belirtmiştir. Oslo Antlaşması ile İsrail, FKÖ'yü Filistinlilerin meşru temsilcisi olarak tanımıştır, barış karşılığında Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın bazı topraklardan çekilip FUO'na teslim edilmeyi kabul etmiştir ve Batı Şeria'nın diğer çekilmediği topraklardan İsrail yerleşiminin durdurulup, var olanların taşınması yönündeydi.

Filistin tarafı ise İsrail'in varlığını ve güvenli sınırlar içinde yaşamasını kabul etmiştir. Barış sürecinde 28 Eylül 1995 yılında FUO ile imzalanan (Oslo II) resmi adıyla "Batı Şeria ve Gazze Şeridi Geçici Antlaşması", Batı Şeria'nın büyük şehirlerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Oslo II Antlaşması'na göre Batı Şeria'nın üç bölgeye ayrılacaktır: Halil ve Doğu Kudüs dışındaki ana Filistin

---

<sup>39</sup> Makovsky, David. **Making Peace With The PLO, The Rabin Government's Leading To The Oslo Accord**, 2009, S.76.

şehirlerini kapsayan %7'lik A bölgesi yalnızca Filistin sivil yönetimi'nin, %21'lik B bölgesi Filistin sivil yönetimi'nin ve İsrail güvenlik kontrolünün ile birlikte ve %72'lik C bölgesi İsrail'in gözetimi altında olacağını belirtmiştir<sup>40</sup>.

Şekil 1: Batı Şeria'daki A, B, C Bölgeleri ve Yerleşimler Haritası



Kaynak: Aljazeera, "İsrail'in İşgal Altındaki Topraklardaki Yerleşimleri"  
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/israilin-iggal-altindaki-topraklardaki-yerlesimleri>,  
(17.12.2016).

Üstelik ortak güvenlik amaçları nedeniyle bir İsrail-Filistin güvenlik ve işbirliği konseyi kurulacaktır. Bundan başka, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistin halkı demokratik ilkelere göre kendilerini yönetmek amacıyla, direkt, serbest ve genel siyasi seçimler anlaşılan denetim ve uluslararası gözlem altında yapılacaktır. Antlaşmaya göre yerel halktan ya da yurtdışında yaşayan Filistinlilerden

<sup>40</sup> Yaşar, Özcan ve Kor Zahide. *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, 2004, S.71.

oluşacak bir Filistin polis gücü Filistin yönetimi olan yerlerde devriye görevini sağlayacaktır. Eğitim, kültür, sosyal refah, doğrudan vergilendirme ve turizm gibi çeşitli alanlarda yetki ve idare FÜO'na verilecektir. Her iki taraf da altyapı, sanayi, ticaret ve iletişim gibi özel ekonomik sektörlerde kooperasyon ve koordinasyonu sağlayacak bir komitenin kurulmasında anlaşıldı. Geri kalan sorunları: Kudüs, mülteciler, yerleşimler, güvenlik düzenlemeleri, sınırlar, ilişkiler ve işbirliği de dâhil olmak üzere nihai statü görüşmelerinde kapsanacaktır.

Oslo Antlaşmaları'nda kolay konuların çözümü gündeme alınırken zor konular nihai statü anlaşmasına ertelenmiştir. Filistinlilerin amacı bağımsız bir devlet sahip olmaktır. Oslo Antlaşmaları ile sivil yönetim Filistinlilere geçti; fakat İsrail dış ilişkiler, iç güvenlik ve yerleşimlerle ilgili kontrolünü sürdürmüştür. Yönetimi Filistinlilere devredilen bölgeler iktisadi açıdan İsrail'e bağımlı olmaya devam etmiştir.<sup>41</sup>.

Aslında bunun barış için büyük bir adım olduğu düşünülüyordu. Ama Filistinliler için bu deklarasyonun bedeli çok ağır olmuştur, çünkü antlaşmayı mevcut haliyle pek fazla bir şeyin manası yoktu; Filistinlilerin Filistin toprağının çok küçük bir kısmında çok kısıtlı izinler olan bir özerk yönetim oluşturmalarına izin verilmiştir. Buna karşılık, hayati konuların ele alınması çok daha sonraya; taraflar arasında yapılacak müzakerelere bırakılmıştır. Fakat taahhüde uymayan tarafa hiçbir zorunluluk getirmedeği için ne antlaşmanın uygulanacağına ilişkin bir garanti bulunmuş ne de yapılması beklenen antlaşmaların yapılacağına ilişkin bir güvenceden söz edilmiştir<sup>42</sup>. Aslında Oslo Antlaşması'na ilişkin Edward Said'in yorumu da bu konuda iyimser olmayı gerektirecek bir şey olmadığı yönündeydi.

“Barış süreci temelde Filistin liderliğini İsrail'in şartlarını kabul etmeye zorlamıştır: İsrail birliklerinin küçük bir kısmının geri çekilmesi; yerleşimlerin devamı; Kudüs'ün İsrail egemenliğinin ve yerleşimlerin belirlenimi altında tutulması; sınırların ve suların İsrail tarafından kontrolü; giriş ve çıkışların İsrail tarafından kontrolü; güvenliğin İsrail tarafından kontrolü. Amerikalıların ve İsraillilerin yapmaya çalıştığı şeydu: İşgalin bu şekilde yeniden ambalajlanması

<sup>41</sup> ۱۹۹۵ غزة و أريحا و غزة، سلام أمريكي: ادوارد سعيد، (Said, Edward. **American Peace: Jericho and Gaza**, 1995).

<sup>42</sup> Çağrı Bakar. **Savaş Barışa Dâhil: Oslo Barış Süreci Çerçevesinde Filistin-İsrail Sorunu**, Ankara Üniversitesi S.B.F., 2010, ss.7-9.

hususunda Filistinlilerin rızasını elde etmek. Ortada büyük bir sahtekârlık olmasına karşılık, kamuoyuna barış doğrultusunda yol kat ediliyormuş görüntüsü veriliyordu.”<sup>43</sup> O tarihten bu yana İsrail’in uyguladığı politikalar bu öngörülerin doğruluğunu teyit etmiştir.

Filistinliler kendi ekonomik kalkınma planları ve öncelikleri çerçevesinde gelişme koşullarını yaratmak amacıyla 29 Nisan 1994 tarihinde İsrail hükûmeti ve FKÖ arasında Paris Protokolü (resmi adıyla Ekonomik İlişkiler Protokolü) imzalanmıştır. Antlaşma FOU’nun uluslararası ticaret ve gümrük tarifeleri konularını ve tarafların arasındaki ekonomik ilişkileri düzenlemiştir. Paris Protokol’ün maddeleri aşağıda yer almaktadır<sup>44</sup>:

#### **I.Madde: Protokolün Kapsamı ve Çerçevesi**

- Bu protokol, iki taraf arasındaki ekonomik ilişkileri düzenleyen bir sözleşmeli anlaşma kurmuştur. Ayrıca, geçici dönemi süresince Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ni kapsayacak ve 13 Eylül 1993 tarihinde Washington DC’de imzalanan Oslo Antlaşması’nın ilkeler bildirgesine göre uygulanacaktır. Bu nedenle, ilk olarak Gazze şeridi ve Eriha bölgesinde bu protokolü uygulanmaya başlayacak, ondan sonra ikinci aşamada, Batı Şeria’nın geri kalan bölgeleri geçerli olacaktır.
- Bu protokolü, kendi eklerin de dâhil olmak üzere, Oslo Antlaşması’nın ilkeler bildirgesinden ayrılmaz bir parçası olacaktır.
- Bu protokolü imzalandıktan sonra yürürlüğe girecektir.

#### **II. Madde: Ortak Ekonomik Komitesi (JEC)**

- Her iki tarafı, bu protokolün uygulanmasını takip etmek amacıyla ve bununla ilgili zaman zaman ortaya çıkabilecek sorunları çözmek için bir Filistin-İsrail ekonomik komitesi (bundan sonra JEC olarak adlandırılacak) kuracaklardır.
- JEC, ilkeler deklarasyonun üçüncü maddesine göre bir devamlı ekonomik işbirliği komitesi işlevi görecektir.
- JEC, her iki taraftan eşit üye sayısı oluşacak ve bu protokolde belirtilen alt-komiteler kurabilir. Bir alt-komite gerektiği şekilde uzmanlar içerebilir.

<sup>43</sup> Said, Edward. **Yeni Binyılda Filistin**, Aram Yayınevi, Ankara, 2002, S.33.

<sup>44</sup> Protocol on Economic Relations between the government of İsrail and the PLO, April 29, 1994. Bu protokolün tüm metni için BKZ <http://jmcc.org/Documentsandmaps.aspx?id=390>

- JEC ve onun alt-komiteleri kendi kararlarını karşılıklı anlaşma ile ulaşırlardır. Operasyon ve usul kurallarını, toplantı yerleri, buluşma frekansı ve yeri de dâhil olmak üzere belirleyeceklerdir.

### **III. Madde: İthalat Vergileri ve İthalat Politikası**

- Her iki tarafın ithalat ve gümrük politikaları bu maddenin ayrıntılı ilkeleri ve düzenlemelerine göre olacaktır.
- FUO, aşağıdaki ithalat ve gümrük politikaları açısından limitli yetkiler ve sorumluluklara sahip olacaktır:
  - Liste A1 ürünleri, Filistinliler anlaşılacak bir miktarda ithal edebilen mallar; Arap ülkeler ve özellikle Mısır ve Ürdün'de üretilen mallardır.
  - Liste A2 ürünleri, Filistinliler anlaşılacak bir miktarda ithal edebilen mallar; Arap, İslam ve diğer ülkelerde üretilen mallardır.
- FUO'nun ithalat politikası gümrük, KDV, ÖTV ve diğer vergiler, lisans ve standart gereksinimleri FUO tarafından bağımsız bir şekilde belirlenmesini ve zaman zaman değiştirilmesini içerecektir.
- 1994 Filistin'in piyasa ihtiyaçlarını uzmanlardan oluşan alt-komite tarafından tahmin edilecektir. Bu tahminler, son tüketim, üretim ve yatırım ile ilgili mevcut olan en iyi verilere dayalı olacaktır. Bu tahminler her altı ay, alt-komite tarafından gözden geçilip güncelleştirilecektir.
- FUO'nun, liste B ürünleri tüm ilişkin ücretler, vergiler, gümrük oranları bağımsız bir şekilde belirlemesi ve bunlarla ilgili tüm yetki ve sorumluluklara sahip olacaktır.
- Her iki taraf, vergi ve gümrük oranlarında yapılan değişikliklerin, ithalat politikasında, yasal düzenlemeler ya da prosedürlerde dâhil olmak üzere ve diğer konularda hemen diğer tarafı haberdar edecektir.
- FUO, hem yerel üretilen mal ve hizmetler hem de ithal edilen mal ve hizmetler üzerindeki KDV oranı %15'den %16'ye arası bir düzeyinde ekleyecektir.
- Motorlu araçlara ile ilgili, FUO kendisi ithal gümrüğünü ve KDV oranlarını belirleyecektir. Yurtdışından ikinci el motorlu araçlar ile ilgili, ithalat yıldan önce en fazla üç yıllık bir model ithal edilebilecektir.
- FUO, piyasa ihtiyaçlarına göre, şartıyla akaryakıt ithal edebilir:

- Filistin piyasasına ithal edilen akaryakıt, İsrail piyasasındaki satılan akaryakıttan ayırmak için, ayırt edici bir renk kullanarak işaretlenecektir ve;
- FUO, bu akaryakıt İsrail’de satılmayacağından emin olmak için gerekli tüm adımları atacaktır ve;
- Filistin’de nihai tüketici akaryakıt fiyatı, İsrail’deki resmi nihai tüketici akaryakıt fiyatından farkı % 15’i geçmeyecektir.
- Her iki taraf, kendi gümrük işlemlerini yönetecektir. Teftiş ve vergiler toplanması FUO'nun gümrük yetkilileri tarafından yapılacaktır. Ayrıca İsrailli gümrük yetkilileri Filistinli gümrük şeritte görünmez mevcut olacaktır. Ne zaman gerekirse, malların muayenesi ve vergilerin toplanması talep etme hakkına sahip olacaklardır.

#### **IV.Madde: Parasal ve Mali Konular**

- FUO Filistin’de bir parasal otoritesi (PMA) kuracaktır. PMA, bu madde içinde tanımlanan işlevlerine göre para politikalarının düzenlenmesi ve uygulanması yetki ve sorumluluklara sahip olacaktır.
- PMA, FUO'nun resmi ekonomik ve mali danışman olarak görevi görecektir.
- FUO ve tüm Filistinli kamu sektörü kuruluşlarının döviz rezervleri (altın dâhil) sadece PMA tarafından idare edilecektir.
- PMA, bankaların ve hükümetin son kredi mercii görevi görecektir.
- PMA, Filistin’de döviz tüccarı yetki verecek, ayrıca Filistin topraklarında ve diğer dünya ülkeleri ile döviz takas işlemleri üzerinde (düzenleme ve denetleme) kontrol edecektir.
- PMA, bir bankacılık denetim departmanı kurup, Filistin’de faaliyet gösteren bankaların uygun işleyişi, istikrar, ödeme yeteneği ve likiditeden sorumlu olacaktır.
- Bankacılık denetim departmanının gözetimi, uluslararası ilkeler ve standartlar esas alarak (özellikle Basel Komitesi’nin prensipleri) dayandıracaktır.
- Yeni İsrailli Şekli (NIS) Filistin’de dolaşan para birimlerinden biri olup yasal açıdan ödeme aracı olarak tüm resmi işlemlerde dâhil olmak üzere görev yapacaktır.

- Filistin'de faaliyet gösteren bankaların tüm mevduat likidite gereksinimlerini belirlenmesi PMA tarafından ilan edilecektir.
- Filistin'deki bankalar NİS mevduatları kabul edeceklerdir. Filistin'de faaliyet gösteren bankalarda NİS mevduat (veya NİS bağlantılı mevduatları) likidite gereksinimleri, mevduat türüne göre (%4'ten %8'e arası) daha az olmayacaktır. Bunun yanında, eğer İsrail'deki NİS mevduat likidite gereksinimleri (veya NİS bağlantılı mevduatları) %1'den fazla değişiklikler olarsa, İsrail, yukarıdaki belirtilen oranları Filistinli taraftan karşılık gelen değişiklikleri talep edecektir.

#### **V.Madde: Dolaysız Vergilendirme**

- Hem İsrail hem de FÜO dolaysız vergilendirme konusunda, kendi vergi politikasını; emlak vergisi, belediye vergi ve gelir vergi ile sınırlı olmaksızın birbirini etkilemeden bir şekilde düzenleyecektir.
- Her bir vergi idaresi, kendi alanı içinde, ekonomik faaliyetlerin yarattığı doğrudan vergi koyma hakkına sahip olacaktır.
- Her bir vergi idaresi, diğer tarafın alanında yapılan ekonomik faaliyetlerde (bireyler ve şirketler) ilave vergiler koyabilirler.
- İsrail, FÜO'na şöyle bir miktar transfer edecek:
  - İsrail'de çalışan Filistinlilerden toplanan gelir vergisi %75.
  - Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde olan İsrail yerleşimlerinde çalışan Filistinlilerden toplanan gelir vergisi tam miktarı.
  - İki taraf, çift vergilendirmeyi ilgilendiren tüm konuları ele alacak prosedürler kabul edeceklerdir.

#### **VI.Madde: Yerli Üretim Üzerine Dolaylı Vergilendirme**

- İsrail ve Filistin vergi idareleri, kendi alanlarında, yerli üretim üzerine KDV vergisi koyup toplayacaklardır. Şu andaki İsrail KDV oranı %17'dir. Buna binaen, Filistin KDV oranı %15'ten %16'ya arası olacaktır.
- İşletmelerin KDV'den muaf olabilmesi için, FÜO maksimum yıllık cirosu 12.000 ABD Doları (USD) bir üst sınırı içinde karar verebilecektir.
- KDV ödeyen Filistinli kar amacı gütmeyen kuruluşları, İsrail'de işlemlerine, Filistin vergi idaresine tahakkuk edecektir.

## **VII.Madde: İşgücü**

- Her iki taraf da kendi bölgesindeki iç hareketliliğinin boyutunu ve koşulları zaman zaman belirleyebilme hakkı kullanarak birbirleri arasındaki iç hareketliliğinin normal seyrini düzenleyebilecektir. Zaman zaman emek hareketinin kapsamını ve şartlarını belirlemek üzere her tarafın haklarını saklı tutacaklardır. Bir tarafın alanındaki, diğer taraftan işçilerin yerleştirilmesi ve istihdam edilmesi, ilk tarafın istihdam hizmeti vasıtasıyla mevzuatı kapsamında yapılacaktır.
- İsrail’de ulusal sigorta kanununa göre, İsrail’de istihdam edilen Filistinliler, doğum yardımı ödeneği için, istihdam yaralanmaları durumunda veya işverenler iflas halinde, İsrail sosyal sigorta sisteminde sigortalı olacaklardır.
- İsrail, aylık bazda, FÜO tarafından kurulacak bir emeklilik sigortası kurumuna emeklilik sigorta kesintisi transfer edecektir. Bu kesintiler, İsrail’de uygulanan toplu sözleşmelerinde belirlenen oranlara göre, İsrail’de istihdam edilen Filistinlilerin ücretlerinden ve onların işverenlerinden toplanacaktır.

## **VIII.Madde: Tarım Sektörü**

- Her iki taraf arasındaki tarımsal ürünlerin hem serbest dolaşım tabı tutulacak hem de gümrükten ve diğer vergilerden muaf olacaktır. Aşağıdaki istisnalar ve düzenlemelere tabidir.
- Her iki tarafın, resmi veterinerleri ve bitki koruma ajansları, hayvan sağlığı, hayvansal ürünleri ve biyolojik ürünlerinden, kendi yetki sınırları dâhilinde sorumlu olacaklardır.
- Resmi veterinerleri ve bitki koruma ajansları her iki taraf arasındaki ilişkileri, aşağıdaki esaslara uygun olarak karşılıklılık dayalı olacaktır:
  - İsrail ve FÜO, veteriner standartlarını korumak ve geliştirmek için elinden geleni yapacaklardır.
  - İsrail ve FÜO, hayvan hastalıklarının kontrolüne ilişkin, muadil ve uyumlu standartlara ulaşmak için gerekli tüm tedbirleri alacaklardır.
  - İsrail ve FÜO’nun resmi veterinerleri ve bitki koruma ajansları, hayvan hastalıkları, yanı sıra bitki zararlıları ve hastalıkları ile ilgili koordine etmek ve düzenli olarak bilgi alışverişinde bulunacaktır.

#### **IX.Madde: Sanayi Sektörü**

- Her iki tarafın arasındaki sanayi mallarının serbest dolaşıma sokulup gümrük ve ithalat vergileri de dâhil olmak üzere herhangi bir kısıtlama getirilmeyecektir.
- Her iki taraf, diğer tarafın sanayiye zarar vermemek için elinden geleni yapacaktır ve diğer tarafın sanayi politikasının endişelerini dikkate alacaktır.
- Her iki taraf, sağlığı, güvenliği ve çevresi tehlikeye atabilecek mallar, ticaret önlenmesinde işbirliği yapacaktır. Her iki taraf, diğer tarafın çevresine işletmeciliğin neden olabileceği zarar görmesini önlemek için gerekli tedbirleri alacaktır.
- Filistinlilerin yerli üretim malları kısıtlama olmaksızın yurtdışına ihraç etme hakkına sahip olacaklardır.
- JEC komitesi karşılayıp bu maddenin kapsamına giren konuları gözden geçirecektir.

#### **X. Madde: Turizm Sektörü**

- FUO, diğerlerine ilaveten, aşağıdaki yetkileri yürütecek bir Filistin turizm otoritesi kuracaktır:
  - Turistik hizmetlerin sınıflandırması ve denetlemesi, lisanslamak ve yönetmek.
  - Yurtiçi ve yurtdışı turizmi teşvik etmek ve Filistinli turizm kaynaklarını ve sitelerini geliştirmek.
  - Yurtiçi ve yurtdışı turizm ile ilgili pazarlama, tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerini denetlemek.
- Her iki taraf, tarihi, arkeolojik, kültürel ve dini mekânlar ile diğer turistik sitelerin hem bakım ve onarımını sağlayacak hem de koruyacak ve temin edeceklerdir.
- Dini ve milli bayramları göz önünde bulundurarak, ziyaretleri kolaylaştırmak için, her iki taraf da tüm turistik sitelerin makul ziyaret saatlerini ve gün sayısını belirleyeceklerdir.
- Lisanslı şirketler tarafından işletilen yetkili turist otobüslerine (bu tür otobüslerin EEC teknik şartnamelerine uygun olması koşuluyla), diğer tarafın yargı yetkisi alanına girmeleri ve çıkışları izin verilecektir.

- Her iki taraf, kendi yargı yetkisi altındaki turistik bölgelerde, çevreyi ve ekolojiyi koruyacaktır. Plajlar ve denizcilik faaliyetlerinin turizm açısından önemi göz önüne alındığında, her iki taraf da Akdeniz sahillerindeki gelişme ve inşaat sağlamak için elinden gelen çabayı gösterecektir.
- JEC veya onun tarafından kurulan bir turizm alt-komitesi, bu maddenin hükümlerinin uygulanmasını tartışmak ve ortaya çıkabilecek sorunları çözmek için, iki tarafın talebi üzerine toplanır.

#### **XI. Madde: Sigortacılık**

- Filistin'de sigortacılık alanındaki yetki ve sorumluluklar, diğer şeylerin yanı sıra, sigortacılar ve sigorta acentelerinin ruhsatlandırılması ve bunların faaliyetlerinin denetlenmesi, FUO'na devredilecektir.
- FUO, trafik kazası mağdurları için zorunlu bir mutlak sorumluluk sistemi sağlayacaktır. Tazminat bedeli ilişkin aşağıdaki ilkelere dayanmaktadır:
  - Trafik kazası neticesinde mağdurlarına meydana gelen ölüm veya ağır bedensel yaralanma halinde, kusursuz sorumluluktur. Sürücünün hatalı olup olmamasına bakılmaksızın önemi yoktur.
  - Bütün motorlu araçlar sahipleri için zorunlu trafik sigortası yaptırması gerekmektedir. Tüm trafik kazası mağdurlarına ölüm veya bedensel yaralanması kapsar.
  - Aşağıdaki sebeplerden ötürü, trafik kazası mağdurları sigortacıdan tazminat talep edemediği için kanuni bir fonu idame ettirilecektir:
    - Tazminat ödemekle yükümlü olan şoför bilinmiyor;
    - Sürücü sigortalı değildir veya sigortası dâhil edilen sorumluluğu kapsamamaktadır; ya da
    - Sigortacı yükümlülüklerini yerine getirememektedir.
- Bir trafik kazası mağdurunun diğer tarafın fonundan tazminat talep etmek isterse ya da bir şoför ya da aracın sahibi aleyhinde dava açmak isterse, onun tarafını fonu vekâleti olarak gösterebilir.

Oslo Antlaşması ve özellikle Paris Protokolü, İsrail'in 1987'deki Filistinli intifadasını ezmeden başarısızlığının bir sonucuydu ve aslında İsrail'in ana hedefi topraklarını işgal etmeye devam ederken Filistinli nüfusu yönetmenin bir yolunu

bulmaktı. Noam Chomsky'nin belirttiği gibi, Oslo Antlaşması sömürgecilik bir aracı değildi, işgalin devam ettirilmesi için İsrail'in kontrolünü değiştiren bir çerçeve idi; İşgal altındaki bölgelerdeki Filistinliler üzerinde doğrudan askeri yönetiminin yerine, daha dolaylı veya neo-sömürge bir egemenlik biçimine bir hareket idi<sup>45</sup>. Oslo Antlaşması imzalandıktan 7 yıl sonra, ikinci Filistinli ayaklanma ekonomik istikrarsızlıktan dolayı çıkmıştır.

4) 2000, İkinci Filistinli intifada

- Nedeni: Likud Partisi başbakan adayı Ariel Şaron'un, Müslümanlar arasında Mescit-i Aksa olarak bilinen, hem Müslümanlar hem de Yahudiler için kutsal olan, Tapınak Tepesi'ni ziyaret ettiği esnada Filistinliler arasında protesto başlamışlardır ve bu protesto İsrail güvenlik güçleri ve protesto eden kalabalık arasında çatışmanın başlamasına sebep olmuştur<sup>46</sup>.
- Taraflar: İsrail askeri karşı sivil Filistinliler
- Sonucu: Filistin lideri Mahmut Abbas, Şarm El Şeyh Zirvesinin intifadanın sonu olacağını işaret etmiştir. Zirvede Abbas, şiddetin sona ereceğini bildirmiştir ve Ariel Şaron ise 900 Filistinli tutsağın bırakılacağını ve Batı Şeria'dan çekileceğini bildirmiştir.

5) 2008, Gazze savaşı

- Nedeni: 27 Aralık tarihinde yerel saatle 09.30 sıralarında Hamas'ın İsraili sivillere ve askeri birimlere karşı kassam roketli saldırılar yaptığı gerekçesi ile başlattığı savaş.
- Taraflar: İsrail askeri karşı Hamas hareketi.
- Sonucu: İsrail'in savaşta sadece 3 vatandaşı hayatını kaybederken yaptığı saldırılar nedeniyle Gazze'de 1.133 insan hayatını kaybetmiş 4.000'den fazla insan yaralanmış ve on binlerce insan evsiz kalmış ve yaşam alanını terk etmek zorunda kalmıştır.

6) 2014, ikinci Gazze savaşı

- Nedeni: İsrail'in bir dizi askeri ve siyasi hedefini gerçekleştirmek için girdiği bu savaşta kısa sürede istediğini alması zordur. Savaşın seyri İsraili

<sup>45</sup> Chomsky, Noam. **A Painful Peace**, 1995, S.24.

<sup>46</sup> نضال حمد، الانتفاضة الأولى انجبت الانتفاضة الثانية، ٢٠٠٧ (Nidal Hamad, **The First Intifada Gave Birth To The Second Intifada**, 2007).

komutanların istediği yönde gitmemiştir. Filistin direnişi, sınırsız öz güveniyle savaşı sürdürme kapasitesini ortaya koymuştur.

- Taraflar: İsrail karşı Hamas Hareketi.
- Sonucu: 51 gün boyunca, İsrail'in savaşıta 84 askeri hayatını kaybederken yaptığı saldırılar nedeniyle Gazze'de 2110 insan hayatını kaybetmiş 10.000'den fazla insan yaralanmış ve 96.000'den fazla ev hasar görmüştür. Buna rağmen, Filistin (Hamas) ve İsrail savaşı aynı anda kazandıklarını ilan etmiştir<sup>47</sup>.



---

<sup>47</sup> Euro-Mediterranean Observatory For Human Rights, **A Comprehensive Study Of The Outcome Of The Israeli Attack On Gaza**, 2014, S.12.

## **İKİNCİ BÖLÜM**

### **FİLİSTİN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL GELİŞMELER**

Kötüleşen siyasi durumun ve artan dış ve iç belirsizliklerin, Filistin ekonomisinin üzerinde doğrudan bir etkisi olmuştur. İnsan ve doğal kaynakların bulunmasına ve Filistin toplumunun yüksek üretkenliğine rağmen istikrarsızlık ekonominin geneline hâkimdir. Filistin ekonomisinin zayıflığı ve istikrarsızlığı, politik, güvenlik ve ekonomik olmak üzere birçok nedene sahiptir.

Bunun temel nedeni mevcut siyasi durumu, özellikle 1994'te İsrail ile FÜO arasında imzalanan ve Filistin ekonomisini İsrail'e aşırı bağımlı hale getiren Paris ekonomik anlaşması ve sonrasında ortaya çıkan gelişmelerdir. Bu anlaşma Filistinlileri uluslararası ortaklıklar içine sokmaktan alıkoymuş ve Filistinlilerle İsrail arasında malların serbest dolaşımına zarar vermiştir. Çünkü malların dolaşımı karşılıklı değildi, yalnızca İsrail'den Filistin topraklarına akıyordu. Paris protokolü ayrıca Filistinlileri ulusal para birimi oluşturmalarını engellemiş ve İsrail'i Filistin yönetimi adına toplanan aylık gümrük tutarlarının ödemesinden kaçmaya teşvik etmiştir. Güvenlik konularında, 2009, 2012 ve 2014'te Gazze Şeridi'ne yapılan saldırıları, Filistinli ekonomik altyapısının tahrip edilmesi, Batı Şeria'daki bariyerlerin oluşturulması, doğal kaynaklardan zengin olan Batı Şeria'nın C bölgesinde devam eden işgali ve 2007'den bu yana Gazze Şeridi'ne uygulanan İsrail ambargosu da dâhil olmak üzere İsrail'in eylemlerinden kaynaklanmaktadır.

#### **2.1 FİLİSTİN'İN TEMEL SOSYAL VE EKONOMİK GÖSTERGELERİ**

Filistin ekonomik ve sosyal yapısı Batı Şeria ve Gazze Şeridi olarak ayrılmalıdır. Filistin ekonomik ve sosyal yapısı incelenirken, iki bölgenin farklı özelliklere sahip olduğu ve bu özelliklere bakılırsa ekonomik ve sosyal kalkınma önerilerinin bu farklılığı dikkate alarak yapılması gerekmektedir. Öte yandan, İsrail devleti kuruluş tarihinden itibaren, Filistin'in İsrail tarafından sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan ağır baskı altında tutulduğu ve işgal altındaki bir devlet olduğu da dikkate alınmalıdır.

**Tablo 1:** Filistin'in Temel Sosyal Göstergeleri

|                      | <b>Gazze Şeridi</b>                                       | <b>Batı Şeria</b>                                                    |
|----------------------|-----------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------|
| <b>Yüzölçümü</b>     | 365 km2                                                   | 5655 km2                                                             |
| <b>Yönetim şekli</b> | Muhafazakâr hükümet/İslami tutuculuk                      | Liberal/Yarı başkanlık sistemi                                       |
| <b>Nüfusu</b>        | 1.881.135                                                 | 2.935.368                                                            |
| <b>Resmi Dili</b>    | Arapça. İngilizce de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. | Arapça. İbranca ve İngilizce de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. |
| <b>Din</b>           | %99 Müslüman, <%1 Hristiyan                               | %75 Müslüman, %17 Yahudi, %8 Hristiyan                               |
| <b>Başkenti</b>      | Gazze Şehri (Defacto), Doğu Kudüs (Hak iddiası)           | Ramallah (Defacto), Doğu Kudüs (Hak İddiası)                         |
| <b>Etnik yapısı</b>  | Tümü Arap                                                 | %83 Arap, %17 Yahudi                                                 |

Kaynak: Filistin Merkezi İstatistik Bürosu (PCBS), 2016.

Batı Şeria ve Gazze bölgelerinden oluşan Filistin'de sosyal yapı birbirinden kısmen farklıdır. Batı Şeria'da toplumun etnik olarak %83'ünü Filistinli Araplar oluştururken, geri kalan %17'lik oranı Yahudi nüfus teşkil etmektedir. Dini açıdan nüfusun %75'i Müslüman, %17'si Yahudi ve %8'i de Hristiyanlardan oluşmaktadır. Gazze Şeridi'nde ise nüfusun %100'ünü Araplar oluşturmaktadır. Bölgede yaşayan halkın %99,3'si Müslüman, %0,7'si Hristiyan'dır.

2014 Yılında Gazze savaşı sunucunda ekonomik açıdan çok ağır durumlarda bulunan Gazze Şeridi'nde binlerce ev ve altyapı tamamen tahrip olmuştur. DB'dan yapılan açıklamaya göre 50 günlük savaşta ağır şekilde tahrip olan Gazze'nin yeniden imarı için 4,6 milyar Euro'ya gereksinim duyuluyordu. Bundan başka savaşın tahribatlarını sarabilmek üzere, İsrail ambargosunu kaldırsa dahi en az 5 yıl gerekiyordu. Savaştan bu yana Gazze'nin yeniden imarına yönelik çalışmalar hala devam etmektedir. Diğer taraftan, 2014 yılında Norveç'te düzenlenen bir donörler konferansında önerilen yardım miktarına istinaden, Filistin'e yapılmakta olan yardımların kalıcı bir şekilde süreceği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, büyük bir çoğunlukla ithalata bağımlı olan Filistin ekonomisi, para arzının da yerli kanallarla

temin edilmemesi temeline dayandırılarak tam olarak dış faktörlere dayanan bir yapıya sahiptir.

**Tablo 2:** Filistin'in Temel Ekonomik Göstergeleri

|                                                  | 2012     | 2013     | 2014     | 2015     | 2016     | 2017*    |
|--------------------------------------------------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|
| <b>Reel GSYH<br/>(Milyon Dolar)</b>              | 7.314,8  | 7.477,0  | 7.463,4  | 7.719,3  | 8.037,0  | 8.311,3  |
| <b>Reel GSYH<br/>artışı (%)</b>                  | 6,28     | 2,22     | -0,18    | 3,43     | 4,12     | 3,41     |
| <b>Kişi Başına<br/>GSYH (Dolar)</b>              | 1.807,5  | 1.793,3  | 1.737,4  | 1.744,5  | 1.765,9  | 1.773,6  |
| <b>İşsizlik oranı<br/>(%)</b>                    | 23,0     | 23,4     | 26,9     | 25,9     | 26,9     | 27,2     |
| <b>TÜFE (ort;%)</b>                              | 2,78     | 1,72     | 1,73     | 1,43     | -0,22    | 0,10**   |
| <b>Mal İhracatı,<br/>(Milyon)</b>                | 782,4    | 900,6    | 943,7    | 957,8    | 926,5    | 1.729,8  |
| <b>Mal İthalatı,<br/>(Milyon)</b>                | 4.697,4  | 5.163,9  | 5.683,2  | 5.225,5  | 5.363,8  | 5.266,3  |
| <b>Cari Hesap<br/>Dengesi<br/>(Milyon Dolar)</b> | -3.914,9 | -4.263,3 | -4.739,5 | -4.267,7 | -4.437,3 | -3.536,5 |
| <b>Dış Borç<br/>(Yılsonu,<br/>Milyar Dolar)</b>  | -2,4     | -2,3     | -2,2     | -2,5     | -1,6     | -1,9**   |

Kaynak: PCBS, 2016.

\* PCBS tarafından 2017 yılı için yapılan ön tahminleridir.

\*\* 2017 yılının ikinci çeyreğine kadar tahmin edilmiştir.

2016 yılında, 2015 yılına kıyasla Filistin ekonomisi büyük bir büyüme göstermiştir. Bu büyüme, yurtdışı yardımlara ve İsrail'in Batı Şeria'da dolaşım serbestisini artırmasına ve ablukanın hafifletilmesine dayalı görünmüştür. Ekonomik büyümesini artmasına rağmen fakirlik ve işsizlik oranı artmaya devam etmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi 2016 yılında işsizlik oranı %26,9'a ulaşmıştır. Bu nedenle, işgücü bünyesinde yer alan yaklaşık her dört kişiden biri işsizdir. Bu işsizlik oranı yüksek fakirlik düzeyinin temel sebebidir. Enflasyon oranı ise oldukça düşük düzeydir ve 2016 yılında %0,22'ye düşmüştür. Yüksek işsizlik oranı ve düşük gelir düzeyi düşük enflasyonu açıklayan unsurlardır. Öte yandan sanayi sektöründe büyüme mütevazı kalırken, hizmetler sektörü özellikle de inşaat sektörü büyümüştür. Aralarındaki siyasi çatışmaya rağmen, İsrail, Filistin Yönetiminin en büyük ticaret

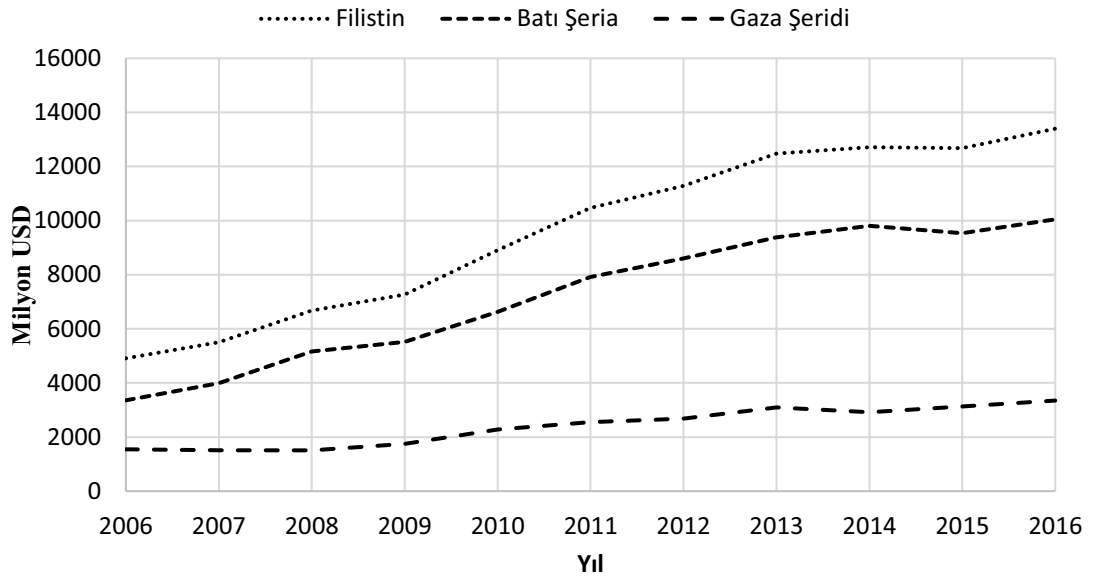
ortağı olmaya devam etmiştir. Filistin’de eğitim düzeyi yüksek olmasına rağmen, işgücünün nitelikleri iş dünyasının ihtiyacını karşılayamamıştır<sup>48</sup>.

### 2.1.1 Gayri Safi Yurt İçi Hasılda Gelişmeler

Gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYH), bir ülkenin ekonomik büyüklüğünün önemli göstergelerinden biridir. GSYH, bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman döneminde, üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değeri olarak tanımlanabilir. Filistin’de GSYH değeri 2016 yılsonunda sabit fiyatlarla %4,12 arttı. Harcamalar yöntemiyle gayrisafi yurtiçi hâsıla, 2016 yılında bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla %4,12’lik artışla 8 milyar 37 milyon USD, fakat cari fiyatlarla %5,71’lik artışla 13 milyar 397 milyon USD olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2’ye bakıldığında Batı Şeria’daki harcamalar yöntemiyle cari fiyatlarla GSYH değeri, 2016 yılsonunda bir önceki yıla göre %5,34 artırarak 10 milyar 47 milyon USD’ya ulaştı. Gazze Şeridi’nde ise GSYH değeri, cari fiyatlarla %6,87’lik artışla 3 milyar 349 milyon USD olmuştur.

Şekil 2: Filistin Cari Fiyatlarla GSYH'si

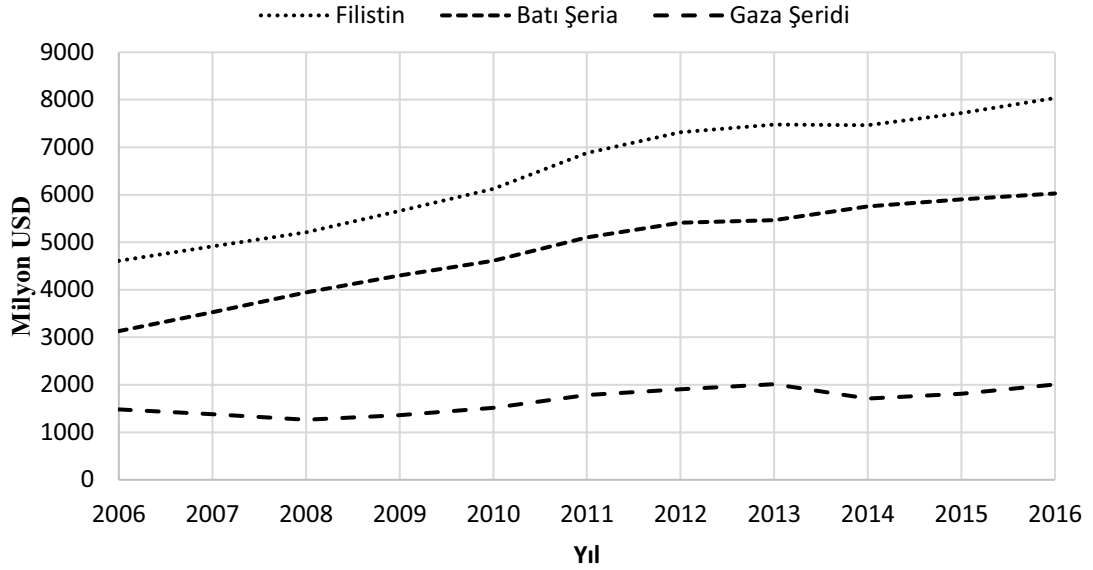


Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

<sup>48</sup> Milana ve Nesbit Tom. **Global Perspectives On Adult Education And Learning Policy**, 2015, S.126.

Şekil 3'e bakıldığında da Batı Şeria'daki Harcamalar yöntemiyle sabit fiyatlarla GSYH değeri, 2016 yılsonunda bir önceki yıla göre %2,06 artarak 6 milyar 27 milyon USD'a ulaşmıştır. Gazze Şeridi'nde ise %10,81'lik artışla 2 milyar 9 milyon USD'a ulaşmıştır.

**Şekil 3:** Filistin Sabit Fiyatlarla GSYH'si



Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

**Tablo 3:** Filistin Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik

|                                                                             | 2012    | 2013    | 2014    | 2015    | 2016    |
|-----------------------------------------------------------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| <b>GSYH'nin Yüzdesi Olarak Gayri Safi Sermaye Oluşumu</b>                   | %24,00  | %24,43  | %21,99  | %23,17  | %21,18  |
| <b>GSYH'nin Yüzdesi Olarak Tasarruflar</b>                                  | %5,34   | %3,05   | %2,24   | %4,51   | %3,95   |
| <b>Tasarruflar GSYH'nin Yüzdesi Olarak Yatırım Tasarruflar Dengesi</b>      | -%18,66 | -%21,38 | -%19,75 | -%18,60 | -%17,23 |
| <b>GSYH'nin Yüzdesi Olarak Cari İşlemler Dengesi (Resmi Transfer hariç)</b> | -%31,66 | -%28,63 | -%27,95 | -%27,50 | -%38,59 |
| <b>GSYH'nin Yüzdesi Olarak Cari İşlemler Dengesi (Resmi Transfer dâhil)</b> | -%16,14 | -%19,10 | -%16,90 | -%16,3  | -%18,65 |

Kaynak: Filistin Parasal Otoritesi, 2016.

Tablo 3'te görüldüğü gibi Filistin, İsrail'e yüksek düzeyde bağımlı ve düşük gelire sahip bir devlet olduğu için, tasarruf oranı düşük düzeylerde gerçekleşmiştir.

Düşük özel tasarruf düzeyi, yüksek kamu açıkları ile beraber yüksek cari işlemler açığı yaratmıştır. Tablo 3'te önemle belirtmek gerekir ki, cari işlemler açıklarının resmi transferler hariç ve dâhil olmak üzere iki farklı biçimde verilmesinin sebebi dış yardımların Filistin ekonomisinin işleyişinde büyük bir önem sahip olmasıdır.

Siyasi ufukta barış ve uzlaşma eksikliği, Batı Şeria'da ve Gazze'de sürdürülemez bir ekonomik durum yaratmıştır. Donör yardımı vasıtasıyla devlet tarafından finanse edilen hizmetleri artırmış olsa da ve 2007 ile 2012 yılları arasındaki tüketime dayalı büyümeyi tetiklemesine rağmen, bu büyüme şekli sürdürülemez niteliktedir. Donör desteği son yıllarda belirgin bir şekilde azalmış ve doğal olarak yardım, siyasal ilerleme eksikliğinden ve zayıf özel yatırımlardan dolayı telafi edilememiştir<sup>49</sup>.

### 2.1.2 İstihdamda Gelişmeler

Filistin işgücü piyasası birçok yapısal sorunlar yaşamıştır; kamu sektörü dışındaki çalışan kişilere, sosyal güvenlik eksikliği, kötü çalışma koşulları, kadınlarda düşük işgücüne katılım oranı, düşük sendikal katılım ve ulusal tıbbi bakım ve iş güvenliği sağlanmaması gibi belli başlı yapısal sorunlar söz konusudur. Bunun yanında, Filistin topraklarında gerçekleşen kronik yüksek işsizlik oranı yüzünden, Filistinli işçiler, bazı Arap Körfezi ülkelerinde, İsrail'de ve hatta İsrail'in yerleşim bölgelerinde iş aramaya başlamışlardır. Tutarsız ve uyumsuz işgücü piyasası politikaları, FUO için kilit bir sorundur. Artan yakıt ve gıda fiyatlarına bağlı olarak reel ücretler düşmektedir. Bunun sonucu, yaşam kalitesinde endişe verici bir düşüş yaşanmaktadır. İstihdam, kavram olarak bir ekonomide belli bir dönemde mevcut üretim öğelerinin var olan teknolojik düzeye göre hangi oranda kullanıldığını ifade etmektedir. Bir önceki kısmında da bahsettiğimiz gibi Filistin'in bir numaralı ve en önemli ulusal sorunu işsizliktir.

---

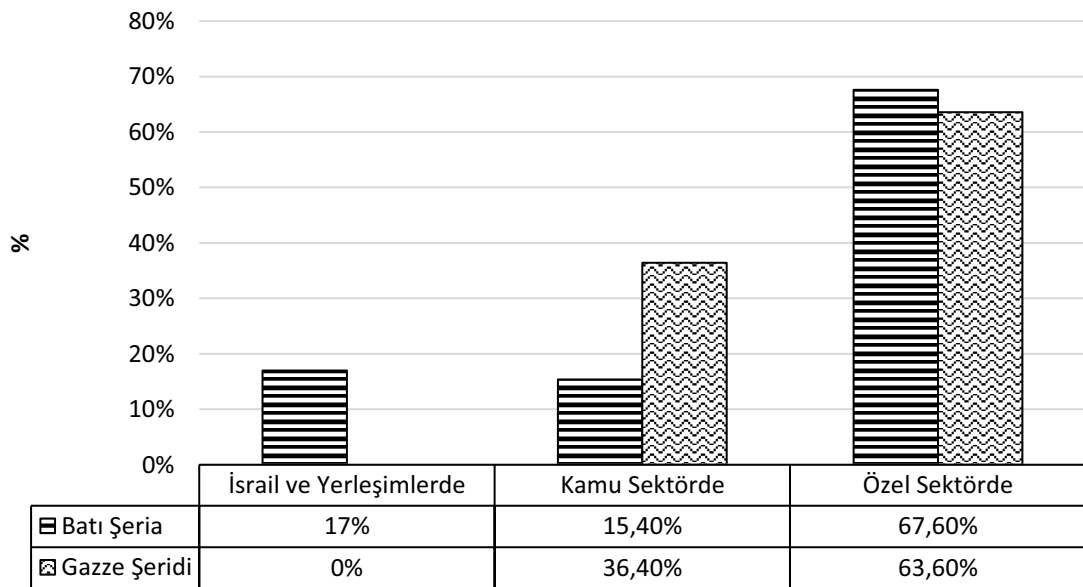
<sup>49</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz: <https://www.unrwa.org/how-you-can-help/governmentpartners/funding-trends/donor-charts>.

**Tablo 4:** Filistin Temel İşgücü Göstergeleri

|                                   | <b>Batı Şeria</b> | <b>Gazze Şeridi</b> | <b>Toplam</b> |
|-----------------------------------|-------------------|---------------------|---------------|
| <b>Nüfus (Bin Kişi)</b>           | 2.935,4           | 1.881,1             | 4.816,5       |
| <b>İşgücü (Bin Kişi)</b>          | 844               | 497                 | 1.341         |
| <b>İstihdam (Bin Kişi)</b>        | 690               | 290                 | 980           |
| <b>İşsiz (Bin Kişi)</b>           | 154               | 207                 | 361           |
| <b>İşgücüne Katılma Oranı (%)</b> | 46,1              | 45,6                | 45,8          |
| <b>İstihdam Oranı (%)</b>         | 81,8              | 58,3                | 73,1          |
| <b>İşsizlik Oranı (%)</b>         | 18,2              | 41,7                | 26,9          |

Kaynak: PCBS, 2016.

PCBS tarafından yayınlanan rapora göre, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki 2016 yılında işsiz sayısı 361 bine yükselmiştir. Gazze'deki işsizlerin sayısı 207 bin, Batı Şeria'daki işsizlerin sayısı ise 154 bin olmuştur. Filistin'de 1 milyon 341 bin işgücünün bulunduğu belirtilerek, Batı Şeria'da çalışan işçi ve memurların ortalama günlük yevmiyesinin 99,8 şekel (28 USD), Gazze'dekilerin ise 61,8 şekel (17 USD) olduğu kaydedilmiştir. Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki İstihdam edilenlerin sayısı, 980 bin kişi, istihdam oranı ise %73,1 olmuştur. İsrail'de çalışan Filistinlilerin sayısı 114 bin kişi olmuştur.

**Şekil 4:** İstihdam Edilenlerin Sektörlere Göre Dağılımı

Kaynak: PCBS, 2016.

Filistin'deki istihdama ilişkin söylememiz gereken bir başka husus istihdamın bölgelere göre dağılımıdır. Tahmin edilebileceği gibi hizmet ve kamu sektörünün en yoğun olduğu bölgeler istihdamın sağlandığı yerlerdir. İşgücünün ağırlıklı olarak Ramallah bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık diğer bölgelerde ve özellikle Gazze Şeridi'nde ise istihdamın ekonomik gelişmişlik olgusuna paralel bir şekilde gerilediği gözlenmektedir.

### 2.1.3 Enflasyonda Gelişmeler

Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE); tüketici tarafından satın alınan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimleri ölçen endekstir. Üretici Fiyatı Endeksi (ÜFE) ise ülke ekonomisinde üretimi yapılan ve yurtiçine satışa konu olan ürünlerin, üretici fiyatlarındaki değişimleri ölçen endekstir. TÜFE ile ÜFE arasındaki temel fark, fiyat derlenen birimlerde ortaya çıkmaktadır. TÜFE'de fiyatlar, üreticilerin yanı sıra toptan satış noktalarından derlenmektedir. Toptan eşya fiyatlarına katma değer vergisi (KDV) gibi vergiler dâhil edilmektedir. ÜFE'de, fiyatların özellikle üreticilerden derlenmesi esastır ve ürün fiyatları vergiler hariç, yurtiçi peşin satış fiyatlarıdır.

**Tablo 5:** Filistin Yıllık TÜFE ve Y-ÜFE oranları

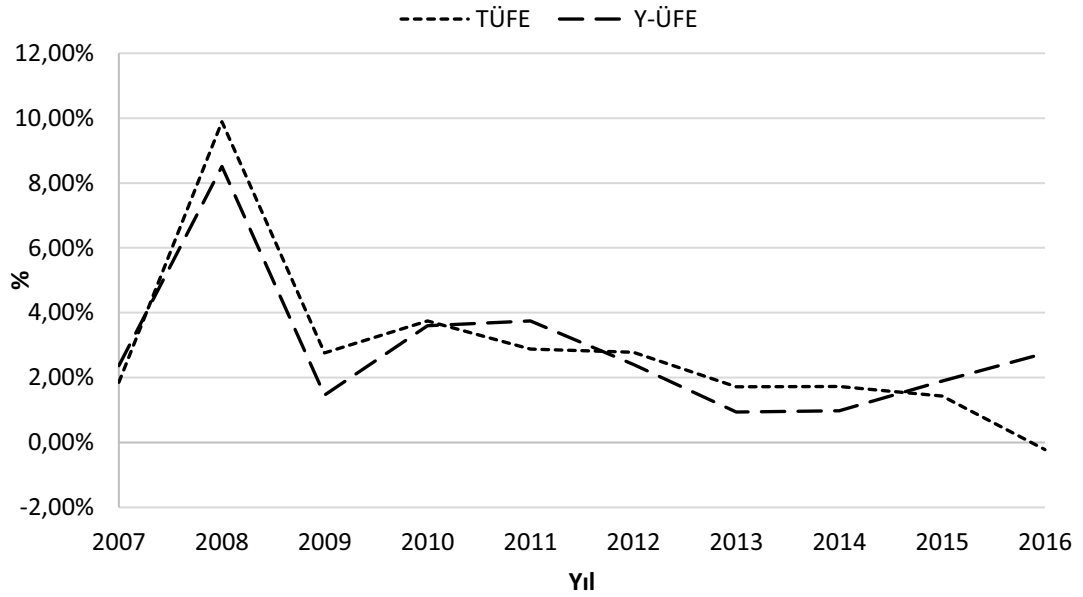
|              | 2007  | 2008  | 2009  | 2010  | 2011  | 2012  | 2013  | 2014  | 2015  | 2016   |
|--------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|--------|
| <b>TÜFE</b>  | %1.86 | %9.89 | %2.76 | %3.75 | %2.88 | %2.78 | %1.72 | %1.73 | %1.43 | -%0.22 |
| <b>Y-ÜFE</b> | %2.37 | %8.51 | %1.46 | %3.60 | %3.75 | %2.41 | %0.94 | %0.98 | %1.89 | %2.75  |

Kaynak: PCBS, 2016.

Şekil 5'teki gösterilen 2007-2016 yıllık enflasyon oranlarından da anlaşılacağı üzere, oranlar devamlı bir şekilde aşağı yukarı hareket etmektedir. 2008 yılında zirveyi gören enflasyonun, 2016 yılına kadar sürekli bir düşüş yaşayarak

ekonomiye nefes aldırıldığı görünmektedir. 2016 yılında bir yıl öncesine kıyasla yıllık tüketici fiyatları %115,39'luk düşüşle -%0,22 olmuştur. Yıllık üretici fiyatları ise %45,50'lik artışla %2,75 ulaşmıştır. Şekil 6'da, üretici enflasyonu ile tüketici enflasyonlarının hareketlerinin benzer oldukları, ancak üretici enflasyonunun çok daha geniş bir dalga boyunda dalgalandığı görünmektedir.

**Şekil 5:** Filistin'deki TÜFE ve Y-ÜFE Oranları (Yıllık Yüzde Değişimi)



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Finansal İstatistikler ve veri dosyaları.

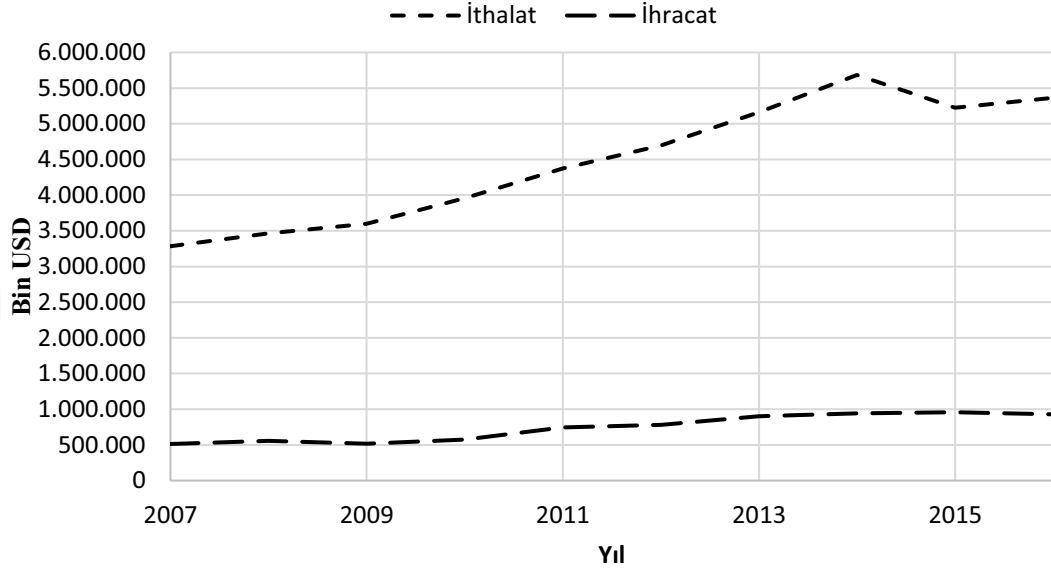
#### 2.1.4 Dış Ticarete Gelişmeler

Filistin ithalatında sanayi ürünleri öncelikli sıradadır. En fazla ithal edilen ürünler: binek araçları, petrol ürünleri ve benzeri, elektrik akımı, metalik olmayan mineraller, tedavide ya da korunmada kullanılan ilaçlar ve tütün/tütün yerine geçen maddelerden oluşmaktadır. İthalat; 2016 yılında bir önceki yıla göre %2,65 oranında artırarak 5.363,8 milyon dolara ulaşmıştır. Üstelik 2016 yılında yapılan ithalatın yaklaşık %58'i İsrail ile yapılmıştır.

Ülke ihracatında ise tarım ürünleri öncelikli sıradadır. Filistin'in 2015 yılı ihracatı 957,8 milyon dolardan 2016 yılında 926,5 milyon dolara düşmüştür. Başlıca ihraç ürünleri metalik olmayan mineraller ürünleri, inşaat elverişli işlenmiş taşlar, meyve, sebze ve mobilyadır. 2016 yılında yapılan ihracatın %84'ü İsrail ile

yapılmıştır. İhracat ve ithalat arasındaki farkı temsil eden ticaret dengesi, 2016 yılında bir önceki yıla göre ticaret açığı %3,97 oranında artırarak -4.437,3 milyon dolara ulaşmıştır.

**Şekil 6:** Filistin Dış Ticaret Açığı



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Ödemeler Dengesi İstatistikleri ve veri dosyaları.

2016 yılında, Filistin'in en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında İsrail ilk sırada yer alırken, Ürdün, Çin, Japonya, Türkiye ve Almanya İsrail'i takip etmektedir.

## 2.2 FİLİSTİN SEKTÖREL ANALİZİ VE GELİŞMELER

Bu bölümde Filistin ekonomisi beş ana sektöre ayrılmıştır. Bu sektörler tarım ve hayvancılık, inşaat, sanayi, enerji ve hizmet sektörleridir. Bunlar, özel sektör yönelimleri, GSYH ve istihdam rakamlarına göreli katkıları, ekonomik büyüme potansiyelleri ve diğer sektörlerin (su sektörü gibi) potansiyelleri temel alınarak seçilmiştir. Bu bölümde tüm rakamlar ve oranlar PCBS'ten alınmıştır.

### 2.2.1 Tarım ve Hayvancılık Sektöründeki Gelişmeler

Tarım, Filistin ekonomisi için önem arz eden bir sektördür. Çünkü nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak, gıda güvenliğini ve ekonomik büyümeyi başarmak için birçok mahsulât üretilmektedir. İstatistikler, tarım sektörünün GSYH'ye katkısının 1970'lerin ortalarındaki %37'den 1994'te %13,4'e, 1999'da %6,5 ve 2012'de %5,6'ya düştüğünü göstermektedir. Tarım, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin toplam alanının 1.854 milyon dönümünü veya %31'ini (%91'i Batı Şeria'da ve %9'u Gazze Şeridi'nde) kaplamaktadır. Tarım arazilerinin yaklaşık %62,9'u İsrail'in idari ve güvenlik kontrolünde olan C Bölgesi'nde yer almaktadır. Tarım sektörü ayrıca, işgücünün yaklaşık %15,2'sini oluşturan önemli bir iş kaynağıdır; işçilerin büyük bir yüzdesi, özellikle de kadınlar bu sektörde gayri resmî olarak çalışmaktadır.

Filistin menşeli ürünlere İsrail tarafından uygulanan tarife dışı engeller ve İsrail'in güvenlik nedeniyle ekilebilir alanlara yönelik uygulamaları, tarım ürünleri ihracatının kısıtlı kalmasına neden olmuştur. İsrail'in çevreleme politikası tarımsal girdilerin fiyatlarını yükseltmiş, bu alandaki yatırımları olumsuz etkilemiş, Filistinli çiftçileri geçimlik tarıma yönlendirmiştir. Filistin'de buğday, arpa, pirinç ve şeker ithal edilen ürünler arasında yer almaktadır. Topraklarının yaklaşık 1/4'ü ekili olan Filistin'de iklim çeşitliliği yaklaşık 60 kadar değişik ürünün yetişmesine imkân tanımaktadır. Tarım sektöründeki verimlilik seviyeleri İsrail'den düşük olmakla birlikte bölgedeki diğer Arap ülkelerine göre iyi bir seviyedir<sup>50</sup>.

Filistin'deki tarım sektörü, İsrail işgalinin sebep olduğu ve doğal ve çevresel kaynaklara ve idari kanunlara ilişkin olanlar da dâhil olmak üzere birçok sorun ve engelle karşı karşıya bulunmaktadır. İsrail uygulamaları ile ilgili engeller arasında Ayırma Duvarının inşası, yerleşimlerin yapılabilmesi için arazinin el konması, Filistin topraklarının geniş alanlarının İsrail askeri eğitim sahaları olarak kullanılan bölgelere dönüştürülmesi, tarım alanlarındaki Filistin su kuyularının tahrip edilmesi ve Filistin suyun payının azaltılması da bulunmaktadır. Doğal ve çevresel

---

<sup>50</sup> The Council for European Palestinian Relations, "Agriculture in Palestine: A Post-Oslo Analysis." 2012, S.13.

kaynaklarla ilgili diğer zorluklar arasında; sınırlı su kaynakları ve tarım arazileri<sup>51</sup>, Kimyasalların yanlış kullanımı ve bitkilerin İsraili yerleşimciler tarafından yakılma riskinin yüksek olması da bulunmaktadır. Çiftçileri koruyan tarımsal bir sigorta sisteminin bulunmaması nedeniyle birçok kişi bu sektörde çalışmaktan çekinmektedir.

## 2.2.2 İnşaat Sektöründeki Gelişmeler

Batı Şeria'da inşaat sektörü, ülkenin orta bölgelerini kapsayan yüksek büyüme göstermiş olan, istikrar ve yol açtığı kalkınma hususunda diğer sektörlerle göre önemli dışsallıklar sağlayan bir sektördür. Filistin'de, özellikle Gazze Şeridi'ndeki inşaat sektöründe meydana gelen belirgin artış, İsrail'in geçmiş savaşlarda yarattığı tahribattan kaynaklanmaktadır. Medya raporları, 2008 ve 2014 yılları arasında Gazze Şeridi'ne yapılan İsrail saldırılarının 10.000'in üzerinde konut ve hizmet binasının tamamen tahrip edildiğini ve 34.000'den fazla binanın ciddi şekilde hasar gördüğünü göstermektedir. İsrail saldırılarının tek hedefi sadece konutlar, sanayi ve tarım tesisleri değildir. Savaşlar sırasında, yol şebekeleri, atık su ve su temini sistemleri, elektrik dağıtım şebekeleri, enerji santralleri ve köprüler dâhil olmak üzere altyapı hedef alınmıştır.

2015 yılında, Ramallah'ın kuzeyinde 40.000 kişiyi alabilecek 6.000 konutluk Rawabi isimli yeni bir şehir projesinin, birinci aşama çalışmaları bitmiş bulunmaktadır. Yeni şehir yaklaşık olarak 100 hektar (yaklaşık 1 milyon m<sup>2</sup>) üzerinde inşa edilmektedir. İskân Bakanlığına göre, Batı Şeria şehirlerindeki konut projelerinde normal konutların fiyatı 230 bin doları geçmiştir. Ramallah ve Beytlahim gibi şehirlerde 1 dönümlük arsanın (1.000m<sup>2</sup>) fiyatı 2,5 milyon dolara ulaştığı bu zamanda, Filistinlilerin gözünde Rawabi projesi, kentsel ve ekonomik gelişimin sembolü ve topraklarında egemenliğin bir şekli haline gelmiştir. Projenin yatırım hacminin yaklaşık olarak 850 milyon dolar olabileceği tahmin edilmektedir. Öte yandan, 250 dönümlük bir arsanın üstünde 10.000 kişiyi alabilecek 2.000

---

<sup>51</sup> PCBS tarafından yayımlanan bir rapor, İsrail'in Filistin'in su kaynaklarının %85'ini elinde bulundurduğunu ortaya koydu. Bu raporun detayları için BKZ: <http://www.pcbs.gov.ps/post.aspx?lang=en&ItemID=1661>.

konutluk, Ramallah ve El-Bire ilinde Al-Reyhan banliyösünün çalışmaları tamamlanmıştır. Al-Reyhan banliyösünün yatırım hacminin yaklaşık olarak 250 milyon dolar olabileceği düşünülmektedir. Gazze Şeridi'nde ise İsrail saldırılarında büyük tahribat yaşayan Gazze Şeridi'nin yeniden imarı kapsamında inşa çalışmaları devam etmektedir.

### 2.2.3 Sanayi Sektöründeki Gelişmeler

Sanayi sektörü GSYH'ye yaklaşık 1 milyar dolarlık katkıda bulunmaktadır ve hizmetler sektöründen sonra toplam hâsıla içindeki pay sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. Mermer ve diğer taşların kesilmesi için taşocaklarının kullanımını içeren madencilik endüstrisi, dünyadaki birçok ülkeye ihraç edilen kireç taşı ve diğer varikollü taş tabakalarını içermektedir. İstatistikler, mermer ve diğer taş sanayilerinin Filistin'in toplam sanayi üretimine %12 oranında katkıda bulunduğunu göstermektedir. El sanatları, en büyük sanayi alt sektörüdür. Tekstil, ayakkabı, seramik, çanak çömlek, zeytin ağacı, renkli cam, sabun, nakış ve bambu imalatı gibi alanları içermektedir. Gıda ve tarımsal sanayi, en büyük ve en önemli imalat sanayi alt kollarıdır ve pastacılık, süt ürünleri, işlenmiş et, içecek, makarna, tahıl, konserve gıda, yağlar ve hayvan yemi üretimini içermektedir. Gıda sektörü, toplam sanayi sektörünün yaklaşık %24'ünü oluşturan yaklaşık 400 milyon USD'lik bir büyüklüğe sahiptir ve Filistinli işgücünün yaklaşık %16,8'ini istihdam etmektedir.

2017 yılında Filistin'deki en büyük organize sanayi bölgelerinden biri olan Cenin'deki serbest sanayi bölgesi faaliyete geçecektir. Bölge, yaklaşık olarak 93 hektar üzerine inşa edilmektedir. Oradaki çalışmalar yüksek teknoloji tarımsal gıda üretimi, hafif sanayi ve tarıma odaklanmaktadır. Bölgenin faaliyete geçmesiyle yaklaşık 20 bin kişiye iş imkânı sağlanacaktır. Bu yeni iş fırsatlarıyla, ihracat katkısıyla bölgenin ulusal ekonomiye katkısının çok önemli olması beklenmektedir. Organize sanayi bölgelerinin tamamı şöyledir: 1999'da faaliyete geçen ve gıda, kereste, plastik ve alüminyum işletmelerini kapsayan Gazze Sanayi Sitesi ve 2014'te faaliyete geçen Eriha Tarım Sanayi Sitesi, Beytullahim Sanayi Sitesi ve Cenin Sanayi Sitesi. Genel olarak, Taşa dayalı sanayiler, madeni ürünler, gıda işleme, tekstil, giyim ve dericilik Filistin imalat sanayinde ön plana çıkan sektörlerdir.

Tarım sektöründe olduğu gibi, sanayi sektörü de daha önce bahsedilen İsrail engelleri de dâhil olmak üzere çok çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Filistin endüstrisinin rekabet gücü, bölgesel ve uluslararası pazarlarla karşılaştırıldığında zayıftır.

#### **2.2.4 Enerji Sektöründeki Gelişmeler**

Filistin'de enerji tüketiminde petrol, doğal gaz, odun, hayvan ve bitki artıkları gibi birincil enerji kaynakları ile güneş enerjisi kullanılmaktadır. Elektrik enerjisi ve kömür ise ikincil enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Batı Şeria'nın ana elektrik ihtiyacı İsrail Elektrik Şirketi tarafından sağlanmaktadır. Filistinli özel bir kuruluş olan Kudüs Elektrik Şirketi (JEC) Doğu Kudüs ile Batı Şeria'ya elektrik dağıtımını üstlenmektedir. Gazze Şeridi'nin elektriği üç yerden sağlanmaktadır: Mısır'dan gelen hat, İsrail'den gelen hat ve Gazze Şeridi'ndeki elektrik santrali. Üç elektrik kaynağı var olmasına rağmen, Gazze'nin ihtiyacı olan yaklaşık 400 megavat elektriğin, yalnızca 212 megavatı karşılanabilmektedir. Çünkü Mısır ve İsrail, Gazze Şeridi'ne verdikleri elektrik miktarını artırmaya yanaşmamaktadır. Gazze'nin 150 megavatlık elektrik santralin işlevini görebilmesi için İsrail'den yakıt tedariki gerekmektedir. Akaryakıt sıkıntısı nedeniyle sıklıkla aksayan Gazze'deki santralden yalnızca 60 megavat elde edilebilmektedir.

#### **2.2.5 Hizmet Sektöründeki Gelişmeler**

Filistin hizmet sektörü önemli ölçüde büyümekte ve Filistin ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Hizmet sektörü, Filistinli işgücünün yaklaşık 62'sini istihdam etmiştir. Bu sektör, tüm gayrimenkul faaliyetlerini, bankacılık, telekomünikasyon, sigorta, ulaşım, oteller ve lokantaları kapsamaktadır.

##### **2.2.5.1 Turizm Sektöründe Gelişmeler**

Filistin dünyanın en önemli turizm merkezlerinden biri olma potansiyeline sahiptir. Doğu Kudüs ile Beytüllahim ve Eriha başta olmak üzere pek çok tarihi ve

dini mekâna sahip olan Filistin, önemli bir turizm destinasyonu olma potansiyeli taşımaktadır. Yıllardır devam eden işgale rağmen Filistin yönetimi, milyonlarca turisti bölgeye çekmeyi başarmıştır. Her yıl Batı Şeria'yı ziyaret eden turist sayısı 2,5 milyona ulaşmıştır. Ayrıca konaklamalı turların sayısı da %25 artmıştır.

#### **2.2.5.2 Finansal Hizmetlerde Gelişmeler**

1967 ile 1980 yılları arasında bir bankacılık sisteminin bulunmadığı Filistin'de, 1993 Oslo Antlaşması'nın akabinde, bir dizi Ürdün, Filistin ve yabancı banka, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde şubeler açmıştır. 2017 yılı sonu itibariyle altı yerli banka, dokuz tanesi Ürdünlü olmak üzere ve on uluslararası banka Filistin genelinde 244 şubeyle faaliyet göstermektedir. Ayrıca, 2005 yılı sonu itibariyle Filistin'de 280 finans kuruluşu ve 10 sigorta şirketi faaliyet göstermektedir<sup>52</sup>.

---

<sup>52</sup> Palestinian Monetary Authority, <http://www.pma.ps/Default.aspx?tabid=379&language=en-US> (25/07/2017).

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### İSRAİL EKONOMİSİ VE SEKTÖREL GELİŞMELER

İsrail ekonomisi geliştikçe, üretim yapısı değişmiştir. Hizmet sektörleri hala nispeten geniş olmasına rağmen ticaret ve hizmetler sektörün %46'sına katkıda bulunmuştur. Tarım önemini kaybetmiş ve sanayi toplam üretimin dörtte birini oluşturmuştur. İmalatın yapısı da değişmiştir; hem toplam üretim hem de ihracatta, geleneksel, düşük teknolojili sanayilerin payı, karmaşık, ileri teknoloji ürünler, özellikle de elektronik sektörü ile azalmış ve birincil önem kazanmıştır. Üretimdeki dalgalanmalar, enflasyon dönemleri ve işsizlik dönemleri ile paralellik göstermektedir. 1970'lerin sonundaki döviz kuru politikasında bir değişiklik yapıldıktan sonra, enflasyonist bir sarmal oluşmuştur. Enflasyon oranı, 1980'lerin başında, yılda yaklaşık %400'e ulaşmıştır. 1985'te sert bir istikrar politikası uygulaması kapsamında döviz kuru dengelemesi, bütçe/para kısıtlamaları ve ücret/fiyat kontrolleriyle 1980'lerin sonunda enflasyon oranını yaklaşık %16'ya düşmüştür. Sıkı para politikası, 1990'ların sonlarından itibaren 2005 yılına kadar, nihai olarak enflasyon oranının sıfıra inmesine neden olmuştur.<sup>53</sup> Ancak, bu politika ve Filistin ayaklanmasından kaynaklanan yerel güvensizlik ile birlikte, yeni yüzyılın başında işsizlik oranları %10'un üzerine çıkmıştır. 2003 yılının ikinci yarısından bu yana kaydedilen ekonomik gelişmeler, işsizlik seviyesini önemli ölçüde azaltamamıştır.

#### 3.1 İSRAİL'İN TEMEL SOSYAL VE EKONOMİK GÖSTERGELERİ

Toplumsal açıdan, çağdaş İsrail'in sosyal yapısı çeşitli güçler ve koşullarla şekillendirilmiştir. İsrail, Osmanlı Devleti'nden bazı kurumlar ve adetleri miras almış, Filistin'in Birleşik Krallık egemenliği altında gelişmiş olan kapitalist altyapıyı bu mirasla harmanlamıştır. Göç örüntüleri, toplumsal yapıyı farklı zamanlarda kökten değiştirmiştir. Filistin toprakları, 1882'den 1948'e kadar Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'dan birçok göçmen almıştır. İsrail Bağımsızlığı ilan edildikten sonra, Orta

---

<sup>53</sup> Avi, Ben-Bassat. **The Israeli Economy, 1985-1998: From Government Intervention To Market Economics**, MIT Press, Cambridge, 2002, S.18.

Doğu, Kuzey Afrika ve Asya Yahudileri bölgeye göç etmişlerdir. Bir başka şekillenme, İsrail'de Yahudilerin varlığı, 1967'de bulunan İsrail sınırları içinde artan bir Arap azınlık ve Haziran 1967 Savaşı'ndan bu yana askeri işgale uğramış topraklarda mutlak çoğunluğun varlığıyla ortaya çıkmıştır. Çağdaş İsrail toplumunu şekillendiren en önemli olgular arasında din de bulunmaktadır<sup>54</sup>.

**Tablo 6:** İsrail'in Temel Sosyal Göstergeleri

|                      |                                                                                                 |
|----------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Yüzölçümü</b>     | 20.325 km2                                                                                      |
| <b>Yönetim şekli</b> | Parlamente Demokrasi                                                                            |
| <b>Nüfusu</b>        | 8.522.000 (2016)                                                                                |
| <b>Resmi Dili</b>    | İbranice ve Arapça olmakla birlikte. Rusça ve İngilizce de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. |
| <b>Din</b>           | %74,8 Yahudi, %20,8 Filistinli Müslüman ve Hristiyan, %4,4 Diğer                                |
| <b>Başkenti</b>      | Tel Aviv (De facto), Kudüs (Hak İddiası)                                                        |
| <b>Etnik yapısı</b>  | Yahudi, Filistinli Arap                                                                         |

Kaynak: İsrail Merkezi İstatistik Bürosu, 2016.

İsrail, teknolojik açıdan oldukça gelişmiş olan bir piyasa ekonomisidir. İleri teknoloji ve hizmet sektörleri oldukça hızlı bir şekilde gelişmiştir. İsrail'in ekonomik dinamizmi, Microsoft'un kurucusu Bill Gates, hisse senedi yatırımcısı Warren Buffett, gayrimenkul müteahhidi ve ABD Başkanı Donald Trump ve telekomünikasyon devi Carlos Slim gibi uluslararası iş liderlerinin dikkatlerini çekmekte ve yatırımlarını İsrail sanayisine aktarmalarına neden olmaktadır.

<sup>54</sup> Metz, Helen. **Israel: A Country Study**, GPO For The Library Of Congress, Federal Research Division, Washington, 1988.

**Tablo 7: İsrail'in Temel Ekonomik Göstergeleri**

|                                    | 2013      | 2014       | 2015      | 2016       |
|------------------------------------|-----------|------------|-----------|------------|
| <b>Reel GSYH (Milyon Dolar)</b>    | 264.917,6 | 282.426,93 | 294.598,9 | 310.338,40 |
| <b>Reel GSYH artışı (%)</b>        | 6,20      | 6,60       | 4,30      | 5,30       |
| <b>Kişi Başına GSYH (Dolar)</b>    | 32.583,20 | 36.409,50  | 37.599,30 | 35.741,30  |
| <b>İşsizlik oranı (%)</b>          | 6,90      | 5,60       | 5,70      | 5,30       |
| <b>TÜFE (ort;%)</b>                | 1,60      | 1,80       | -0,20     | -1,00      |
| <b>Mal İhracatı, fob (Milyon)</b>  | 63.146,75 | 66.787,55  | 68.970,63 | 64.065,25  |
| <b>Mal İthalatı, fob (Milyon)</b>  | 73.125,85 | 72.003,92  | 72.344,53 | 62.075,07  |
| <b>Cari Hesap Dengesi (Milyon)</b> | -9.979,11 | -5.216,37  | -3.373,89 | 1.990,18   |
| <b>Dış Borç (Yılsonu, Milyar)</b>  | -102,03   | -101,26    | -96,16    | -89,44     |

Kaynak: İsrail Merkezi İstatistik Bürosu, 2016.

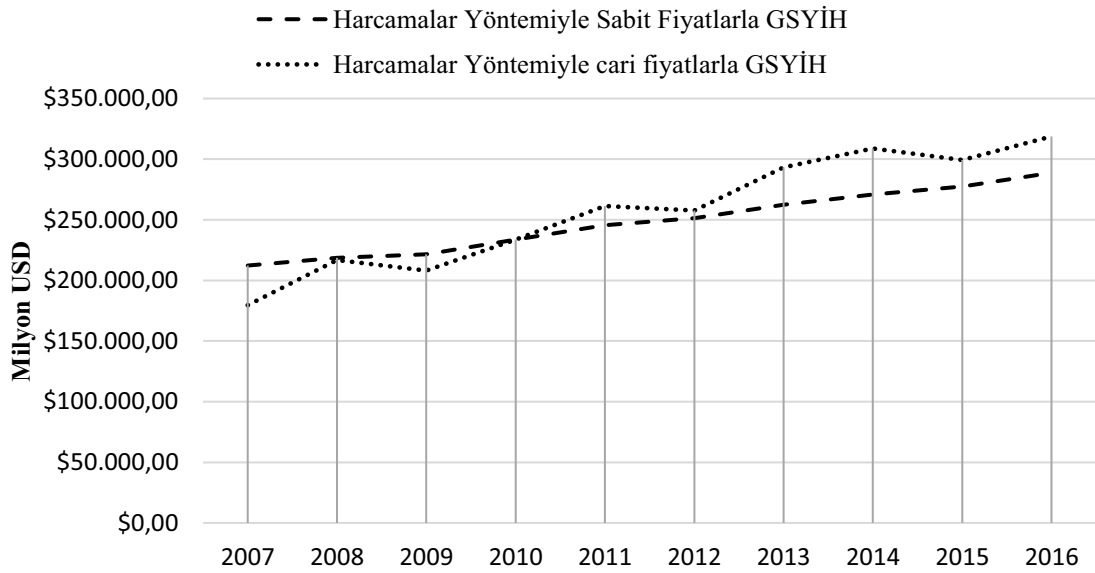
### 3.1.1 Gayri Safi Yurt İçi Hâsılada Gelişmeler

İsrail'in GSYH büyümesi genellikle %2 ile %5 arasında dalgalanmaktadır. 2000 yılında ise %7,5 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak 2001 yılından 2003 yılının ortasına kadar yaşanan durgunluk nedeniyle büyüme negatife dönmüştür. Kişi başına GSYH yirminci yüzyılın sonunda yaklaşık 20.000 dolara ulaşmıştır. İsrail'de ortaya çıkan ekonomik dalgalanmalar, genellikle göç dalgaları ile ilişkilendirilmiştir: Nüfusu aniden arttıran büyük göç akışı, ekonomik faaliyeti teşvik etmek amacıyla verimli bir şekilde göçmenlerin ekonomiye adaptasyon politikasıyla büyümeyi pozitif etkilemiştir. 1972-1982 yılları arasındaki toplam göçmen sayısı 325.000'dir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1990-1999 yılları arasında çoğunluğu eski Sovyetler Birliği'nden gelen göçmen sayısı 1.050.000'e ulaşmıştır. Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde, İsrail nüfusu 6.300.000'u geçmiş ve Yahudi nüfusu toplamın %78'i olmuştur. Eski Sovyetler Birliği'nden gelen göçmenler, İsrail işgücüne önemli bir katkı sağlamışlardır.

İsrail ekonomisi son 15 yıllık periyotta, savaş ve çatışmalara rağmen sürekli bir büyüme trendine girmiştir. İsrail, 2003 yılından bu yana yaklaşık %4'lük yıllık bir artış hızıyla büyümektedir. 2014 yılında Gazze savaşı sebebiyle İsrail büyüme hızı yavaşlamasına karşın, 2015 yılında toparlanarak ılımlı bir hızda ilerlemeye devam

etmiştir. 2012 yılından bu yana para biriminin değer kazanmasından kaynaklanan zayıf ihracat ve düşük seviyedeki yabancı yatırım nedeniyle, kişi başı GSYH büyümesinde yavaşlama ortaya çıkmıştır. 2015 yılında, ihracat pazarlarındaki aşınma, kimya sektöründeki grev ile daha da güçlenmiştir. Bu ortam göz önüne alındığında, sermaye büyümesinde ılımlı bir düşüş meydana gelmiştir. Elektrik ve demiryolu sektörlerinde altyapı projelerinin tamamlanması ve konut satın alımlarındaki azalışlar da sermaye harcamalarının zayıflamasına neden olmuştur. Bu bağlamda, dayanıklı tüketim malları üzerindeki aşırı düşük faiz oranlarının etkisiyle ve artan hane halkı gelirleri ve reel ücretler sayesinde özel tüketim faaliyetleri, ekonominin ana itici gücü haline gelmiştir<sup>55</sup>.

Şekil 7: İsrail GSYH'sı



Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

Şekil 7'e bakıldığında, harcamalar yöntemiyle gayrisafi yurtiçi hâsıla, 2016 yılında bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla %4,04'luk artış ile 288 milyar 747 milyon USD'a ulaşmıştır. Ayrıca cari fiyatlarla %6,46'luk artışla 318 milyar 744 milyon USD'a ulaşmıştır.

<sup>55</sup> Friedman, Amit. **A Real Model Of The Israeli Economy**, Discussion Paper No.13, Bank Of Israel, 2012.

### 3.1.2 İstihdamda Gelişmeler

İsrail'de yaşam standardı yüksektir ve sürekli gelişmektedir. İsrail, 2016 yılı itibariyle İnsani Gelişme Endeksi'nde 18. sırada yer almıştır. İsrail'in sıralaması, Belçika, Fransa, Lüksemburg ve Avusturya da dâhil olmak üzere birçok Batı Avrupa ülkelerinden daha yüksektir. 2016 yılı boyunca İsrail işgücü piyasası gelişim kaydetmiştir; ortalama işsizlik oranı %4,4, işgücüne katılım oranı %64,11 ve istihdam oranı %64,5'e yükselmiştir. 2016 verileri, işgücü piyasası göstergelerinde önemli ve istikrarlı bir gelişme eğilimi sergilemektedir.

Bu eğilim, on yıl önce başlanan önemli bir yapısal süreçle açıklanabilir. Bu süreç, iki ana faktör tarafından yönlendirilmektedir: Birincisi, yüksek eğitim reformları ve eğitim sistemindeki yüksek öğrenci sayısı, ikincisi, iş gücüne katılımı artırmak için sunulan teşviklerdir (emek vergisi oranı).

**Tablo 8:** İsrail'deki Temel İşgücü Göstergeleri

|                                   |         |
|-----------------------------------|---------|
| <b>Nüfus (Bin Kişi)</b>           | 8.602   |
| <b>İşgücü (Bin Kişi)</b>          | 3.953,1 |
| <b>İstihdam (Bin Kişi)</b>        | 3.778,1 |
| <b>İşsiz (Bin Kişi)</b>           | 202,9   |
| <b>İşgücüne Katılma Oranı (%)</b> | 64,11   |
| <b>İstihdam Oranı (%)</b>         | 64,5    |
| <b>İşsizlik Oranı (%)</b>         | 4,4     |

Kaynak: İsrail Merkezi İstatistik Bürosu, 2016.

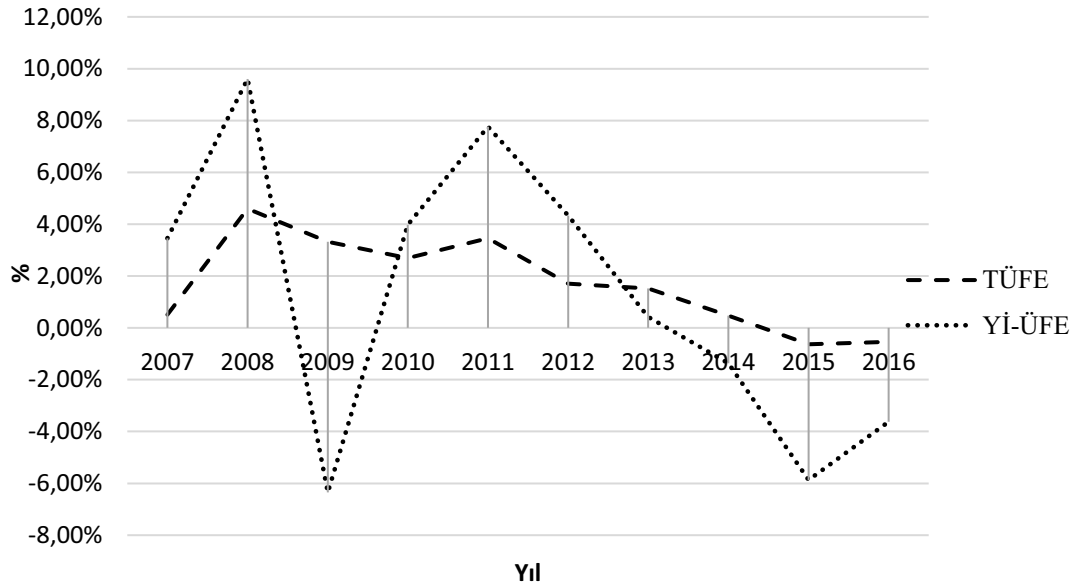
İsrail Merkez Bankası tarafından yayınlanan rapora göre, İsrail'deki 2016 yılı işsiz oranı %4,4'dür. İsrail'de işgücü toplamı 3 milyon 953 bin kişidir. İsrail'de çalışan işçi ve memurların ortalama günlük yevmiyesinin 311 Şekel (86 USD) olduğu kaydedilmiştir. İsrail'deki istihdam edilenlerin sayısı, 3 milyon 778 bin kişi, istihdam oranı ise %64,5 olmuştur.

### 3.1.3 Enflasyonda Gelişmeler

Finansal kriz dönemleri dışında, modern merkez bankalarının temel amacı fiyat istikrarıdır. Bu amaca ulaşmak için merkez bankalarının siyasi otoritelerden yeterince bağımsız olması gerektiği konusunda geniş bir görüş birliği vardır. 1954

yılında İsrail merkez Bankası kurulmuş ve varlığının en azından ilk 30 yıl boyunca siyasi otorite tarafından kontrol edilmiştir. Bu nedenle daha önce bahsi geçen hiperenflasyon kategorisine dâhil edilebilecek olan çok yüksek enflasyon oranları ortaya çıkmıştır. 1985 yılından itibaren İsrail merkez bankasının fiili bağımsızlığı giderek artmıştır. Bu yıllarda, yasal olarak bağımsızlık fiili bağımsızlıktan sapmıştır. Bu boşluk, 2010 yılında merkez bankasının yasal bağımsızlığının önemli ölçüde meşruiyet kazanmasıyla kapanmıştır.<sup>56</sup> Tüm dönem boyunca ortalama 12 aylık enflasyon oranı %31'dir. Enflasyon 1984 yılında %486 ile en yüksek seviyesini, 2004 yılında -%3 ile en düşük seviyesini görmüştür.

**Şekil 8:** İsrail'deki TÜFE ve Y-ÜFE Oranları (Yıllık Yüzde Değişimi)



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Finansal İstatistikler ve veri dosyaları.

Şekil 8’de gösterilen 2007-2016 yıllık enflasyon oranlarından da anlaşılaacağı üzere, oranlar devamlı bir şekilde değişmiştir. 2008 yılında zirveyi gören enflasyonun, 2016 yılına kadar sürekli bir düşüş yaşayarak ekonomiye nefes aldirdığı görünmüştür. 2016 yılında bir yıl öncesine kıyasla yıllık tüketici fiyatları %0,55’e düşmüştür. Yıllık üretici fiyatları ise %3,62’ye düşmüştür.

<sup>56</sup> Cukierman, Alex. **De Jure, De Facto, And Desired Independence: The Bank Of Israel As A Case**, The Bank Of Israel, Cilt:2, Selected Topics In Israel's Monetary Policy, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss.3-45.

### 3.1.4 Dış Ticaret'te Gelişmeler

2015 yılında İsrail'in ihracatı, 2014 yılına göre %21,78 artışla 65,4 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, aynı yılda 59,9 milyar USD mal ithal etmiştir. İsrail teknolojik açıdan gelişmiş bir ekonomiye sahiptir. Bilgisayarlar, entegre devreler, uçak parçaları gibi ileri teknoloji ekipmanları, bunun yanı sıra kesilmiş elmaslar ve mücevherat ve farmakolojik ürünler, önde gelen ihracat endüstrileri arasındadır. Başlıca ithalatı ise ham petrol, tahıllar, hammadde ve askeri ve diğer savunma teçhizatları içermektedir. İsrail, ABD, Avrupa Birliği ve Kanada ile FTA gibi ülke ve birliklerle ticaret ve işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmaların yanında Türkiye, Ürdün ve birkaç Doğu Avrupa ülkeleri de dâhil olmak üzere diğer birçok ülke ile devam etmekte olan işbirliği müzakereleri vardır.

Tablo 10'a bakıldığında, İsrail'in başlıca ihraç pazarı %37 pay ile ABD ve elmas ticaretinin yoğun olarak yapıldığı Hong Kong ve Belçika'dır. AB ülkelerinin toplam payı yaklaşık %30 civarında olup; Asya piyasalarının da giderek önem kazandığı görülmektedir. Filistin, İsrail'in ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında %4,4 pay ile 4. sırada yer almaktadır. Ticarete tarife dışı engellerin kaldırılması ile birlikte Çin gibi gelişmekte olan Asya ülkelerine gerçekleştirilen ithalatta artış yaşanmıştır.

**Tablo 9:** İsrail'in Başlıca Ülkeler İtibarı ile Dış Ticaret Göstergeleri (%)

|    | Ülke      | İhracatın %'si | İthalatın %'si |
|----|-----------|----------------|----------------|
| 1  | ABD       | 37%            | 8,56%          |
| 2  | Çin       | 5%             | 5,86%          |
| 3  | Hong Kong | 4,40%          | 4,05%          |
| 4  | Filistin  | 4,40%          | 3,80%          |
| 5  | Hindistan | 3,30%          | 3,44%          |
| 6  | Hollanda  | 3,10%          | 2,72%          |
| 7  | Almanya   | 2,70%          | 2,48%          |
| 8  | Belçika   | 2,70%          | 2,36%          |
| 9  | Türkiye   | 2,60%          | 2,17%          |
| 10 | Fransa    | 2,50%          | 2,05%          |

Kaynak: The Observatory of Economic Complexity, MIT, 2016.

Dikkate alınması gereken bir nokta, 2016 yılında on büyük şirket, İsrail ihracatının %47,7'sini gerçekleştirmektedir. Bu şirketler Intel İsrail, Elbit Sistemleri, Petrol rafinerileri, Teva İlaç, Iscar, İsrail Kimyasalları, Makhteshim Agan, Sun Petrol Şirketi, İsrail Havacılık Endüstrileri ve Hewlett-Packard'ın Indigo biriminden oluşmaktadır. İsrail Merkez Bankası, ülkenin az sayıda ihracatçıya fazla bağımlı olduğu konusunda uyarıda bulunmuştur<sup>57</sup>.

### 3.2 İSRAİL SEKTÖREL ANALİZİ VE GELİŞMELER

Bu bölümde İsrail ekonomisinin beş ana sektörü incelenmiştir. Bu sektörler, tarım ve hayvancılık, sanayi, yüksek teknoloji endüstrisi, enerji ve hizmet sektörleridir. Sektörler, özel sektör yönelimleri, GSYH'ye ve istihdam rakamlarına görece katkıları, ekonomik büyüme potansiyelleri ve diğer sektörlerin (su sektörü gibi) potansiyelleri temel alınarak seçilmiştir. Bu bölümde tüm veriler, İsrail Merkezi İstatistik Bürosundan alınmıştır.

#### 3.2.1 Tarım ve Hayvancılık Sektöründeki Gelişmeler

Diğer ekonomik alanlara kıyasla İsrail'deki tarım, öneminin azalmasına rağmen mutlak olarak büyümüş ve İsrail ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır. 2016 yılında tarıma ayrılan toplam arazi miktarı 3.887 bin kilometrekaredir. Bu alanın dağılımına bakıldığında, mahsul bitkileri 1.316 bin kilometrekare, sebze 741 bin kilometrekare, narenciye 176 bin kilometrekare ve akuakültür 22 bin kilometre karelik bir alanı kaplamaktadır.

İsrail'de yüksek teknoloji endüstrisinin ağırlığına rağmen, tarım sektörü stratejik bir önem taşımaktadır. 2016'da tarımda yaklaşık 50.000 kişi istihdam edilmiştir; bu da ülkedeki işgücünün %2'sinden azını oluşturmaktadır. Tarım ve hayvancılık türlerinde çeşitlilik ve büyüme zaman içinde artmış, ekilebilirlik yöntemleri de gelişmiştir. İsrail, sulama, seracılık ve ekinlerin işlenmesi ve hasat

---

<sup>57</sup> 2013, עיתון הארץ, ישראל מסתמכת בצורה מסוכנת על קומץ היצוא. (Cohen, Ora. **Israel Relies Dangerously On A Handful Of Exports**. Haaretz Newspaper, 2013).

edilmesi için mekanik ekipmanların daha verimli biçimlerini geliştirmeye devam etmektedir.

### **3.2.2 Sanayi Sektöründeki Gelişmeler**

İsrail günümüzde, gelişmiş araştırma-geliştirme (AR-GE) ve yüksek teknoloji merkezleri, makinelere dayanan geleneksel alan da dâhil olmak üzere yüksek düzeyde sanayileşmiş bir ülkedir. Günümüzün dinamik, çok yönlü çeşitlendirilmiş sanayi sektörü, 19. yüzyılın sonundan itibaren çiftlik imalatı ve tarımsal ürünler üretmek için kurulan küçük atölyelerden geliştirilmiştir. İki teşvik edici gelişme, bu atölyelerin daha modern fabrikalara dönüştürülmesini sağlamıştır: 1) 1930'lu yıllarda Almanya'dan girişimcilerin ve deneyimli mühendislerin göç etmesi; 2) II. Dünya Savaşı sırasında bölgedeki Müttefik güçlerin özellikle giyim ve konserve gıdalar gibi alanlarda artan endüstriyel ürün talebi<sup>58</sup>.

#### **3.2.2.1 Yüksek Teknoloji Endüstrisi**

En hızlı büyüme oranları (son yıllarda her yıl ortalama %8'dir) bu sektörde ortaya çıkmaktadır. Bu sektör, sermaye yoğun ve gelişmiş üretim tekniklerinin yanı sıra Ar-Ge alanındaki önemli yatırımları gerektirmektedir. Ar-Ge harcamaları, İsrail'in GSYH'sinin %5,4'ünü oluşturmaktadır. Günümüzde, ileri teknoloji endüstrisi GSYH'sinin %17,3'üne katkıda bulunarak 204 bin kişiyi istihdam etmektedir ve ihracat toplamı 16 milyar dolara yaklaşmıştır. Ar-Ge'ye yönelik kamu bütçelerinin %90'ından fazlası, birçoğu ortak girişim sermayesi fonları vasıtasıyla yönlendirilen yüksek teknolojili sanayilere tahsis edilmiştir.

#### **3.2.2.2 İsrail Elmas Endüstrisi**

İsrail, dünyanın üç önemli cilalanmış elmas merkezinden biridir. 2015 yılında elmas ihracatı 14,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2015 boyunca İsrail, ürettiği

---

<sup>58</sup> Alon-Mozes ve Liron Amdur. **Urban Agriculture In Israel: Between Civic Agriculture And Personal Empowerment**, 2010, S.779.

elmasların çoğunu ABD'ye ve Hong Kong'a ihraç etmektedir. Diğer önemli müşteriler Belçika ve İsviçre'dir.

### **3.2.2.3 Askeri Teçhizat ve Savunma Endüstrisi**

İsrail, dünyanın en büyük askeri teçhizat ihracatçısıdır ve 2016 yılında dünya toplamının %10'unu oluşturmaktadır. İsrail'deki savunma sanayi, stratejik açıdan önemli bir sektördür ve ülke çapında büyük bir işverendir. Ayrıca 2016 yılı itibariyle küresel silah pazarında dünyadaki 11. büyük silah ihracatçısıdır<sup>59</sup>.

### **3.2.4 Enerji Sektöründeki Gelişmeler**

İsrail enerji ihtiyaçlarının çoğunu karşılamak için ithal enerji kaynağı kullanmaktadır. Elektrik üretiminin büyük kısmı ithal kömür kullanılarak üretilmektedir. Ülkede ihmal edilebilir ham petrol rezervleri vardır. Ancak daha önce başarısız olan çalışmalardan onlarca yıl sonra, 2009 yılından itibaren büyük miktarda yerli doğalgaz kaynağı bulunmuştur<sup>60</sup>.

### **3.2.5 Hizmet Sektöründeki Gelişmeler**

İsrail'deki hizmet sektörü, çok yönlü ve zengin bir sektördür. Perakende ticaret, ihracat, ithalat, sermaye piyasaları, finansal hizmetler, turizm, internet ve medya, iş hizmetleri ve çeviriler de dâhil olmak üzere birçok altsektörü kapsamaktadır. İsrail'in ticaret ve hizmet sektöründeki faaliyeti önemli ölçüde artmakta, üretim 75 milyar USD düzeyine ulaşmış ve ürün bazında iş sektörünün %66'sına ulaşmıştır. Bugün, ticaret ve hizmetler sektörleri iş gücünün yaklaşık %46'sını istihdam etmektedir.

---

<sup>59</sup> Jewish Virtual Library. **Israel Science And Technology: Defense Industry**, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-defense-industry>. (11.05.2016).

<sup>60</sup> Tobias, Buck. **Field of Dreams: Israel's Natural Gas**, Financial Times magazine, 2012.

### **3.2.5.1 Turizm Sektöründe Gelişmeler**

2016 yılında İsrail'e gelen turist sayısı, 2015 yılına kıyasla %3,6 artışla 2,9 milyon turist olmuştur. Tel Aviv ve Eilat başta olmak üzere pek çok tarihi ve dini mekâna sahip olan İsrail, önemli bir turizm merkezidir. Turizm sektöründe yaklaşık 160.000 kişi istihdam edilmektedir.

### **3.2.5.2 Finansal Hizmetlerde Gelişmeler**

İsrail'de bankacılık sektörü, henüz İsrail Devleti kurulmadan önce, 20. Yüzyılın başında Siyonist hareketin temelini atmıştır. Dünya Siyonist Örgütü, 1903'de Anglo-Filistin Bankası'nı kurmuştur (daha sonra Bank Leumi olarak yeniden adlandırılmıştır). 1983 finansal krizinde hisse senetleri çöktüğü zaman bankaların çoğu devletleştirilmiştir. O günden bu yana hükümet, aktifinde yer alan banka hisse senetlerinin çoğunu satmış olmasına karşın, halen özel bankaların çoğunda büyük hissedar olarak yer almıştır. İsrail bankacılık sisteminde sınırlı bir birleşme faaliyeti yaşanmıştır. Birleşmeler çoğunlukla ipotek bankalarının kendi bankacılık gruplarındaki önde gelen bankalarla birleşmesi ile sınırlı kalmış ve bazı küçük bankalar büyük bankalar tarafından ölçek ekonomilerinden yararlanmak için satın alınmıştır. İsrail'in en büyük Bankaları: Banka Hapoalim, Banka Leumi (Arap İsrail Bankası) ve İsrail İskonto Bankası (Ticari İskonto Bankası).

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler çeşitli kanallarla gerçekleşmektedir. Bu kanallardan ilki, doğrudan kanal olarak adlandırılan uluslararası ticarettir. Bu kanal, ekonomileri hem makroekonomik hem de mikroekonomik mekanizmalarla etkilemektedir. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın başka bir biçimi, üçüncü taraflara sermaye bağımlılığı şeklinde gerçekleşebilmektedir. Küresel sermaye piyasalarından sermaye girişlerine bağımlı olan ülkeler, askeri bir çatışma durumunda büyük sıkıntılar yaşayabilmektedir.

Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca, dünya, uluslararası ticarete hızlı bir artış yaşamıştır. Bu artışlardan kazananlar ve kaybedenlerin olmasına karşın, uluslararası ticaretin sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri söz konusudur. Uluslararası ticaret genellikle belirli alanlarda uzmanlaşmış ihracatçı ve ithalatçı girişimcilerden oluşmaktadır. Böyle bir girişimcilik maliyetlidir. Çünkü her şeyden önce ticaret yapılan ülkede ticaret ortaklarının bulunmasını gerektirmekte, hem de ihracatçılar daha fazla rekabete maruz kaldıkları için üretkenliklerini artırma baskısı altında sürekli yatırımlarını yenilemek zorunda kalmaktadırlar. Ancak, ortaklık kurulduktan sonra, hem ithalatçı hem de ihracatçılar, siyasi alanda pozitif dışsallıklar kazanmaktadırlar. İthal edilen her malın üretim zinciri, çeşitli yerli üretim süreçlerini içerdiği için dış ticaret ekonomide iş yaratmayı da içermektedir. Bu ticaret kanalı, iki ekonomi arasında karşılıklı bağımlılık yaratmakta ve bu da bir çatışma olasılığını azaltmaktadır<sup>61</sup>.

Farklı ülkeler arasındaki ekonomik bağımlılık ve işbirliğinin bir diğer kanalı; küresel sermaye piyasalarına erişimdir. Günümüzde, çoğu ülke dünya sermaye piyasalarına entegre olmuştur. Küresel sermaye piyasalarına erişim, ülkelerin daha düşük bir faiz oranında borçlanmalarını sağlayıp, ekonomik büyümenin hızlanmasına neden olmaktadır<sup>62</sup>. Bu, diğer faktörlerin yanı sıra, herhangi bir ülkedeki şiddetli uyuşmazlıkların seviyesi ve riskine bağlıdır; siyasi risk ne kadar yüksekse, sermaye

---

<sup>61</sup> Oneal ve Russett Bruce. **The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence And Conflict: 1950-1985**, International Studies Quarterly, Cilt:41, Sayı:2, 1997, S.41.

<sup>62</sup> Molle, Willem. **The Economics Of European Integration: Theory, Practice, Policy**, 3.Baskı, 2006, S.21.

fiyatı o kadar yüksek olur ve dolayısıyla ekonomiye sermaye girişi o kadar düşük olur. Genel olarak, borçlanan sermayenin getiri oranı, uluslararası getiri oranı artı risk primine eşit olmaktadır. Bir çatışma ortaya çıktığında (veya çatışma olasılığı arttığında), risk primi artar ve dolayısıyla borçlanma maliyeti de artar. Borçlanma maliyeti arttığı için, yatırımlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları azalacaktır<sup>63</sup>.

Karşılıklı ekonomik bağımlılığın şiddetli çatışmaları azalttığı ikinci alan, siyasal iktisat alanından gelmektedir. Diğer tüm ekonomik gelişmelerde olduğu gibi, iki ülke arasındaki barışçıl ikili ekonomik ilişkilerde, kazananlar ve daha az olsa da kaybedenler yaratmaktadır. Bir barış anlaşmasından sağlanacak faydalar, barış nedeniyle verilecek ödünlerin potansiyel kayıplarından çok daha önemlidir. Bu yüzden, barışçıl ekonomik ilişkiler, ekonomik ilişkileri derinleştirmek için lobilerin ve baskı gruplarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bunlar genellikle iki ülke arasında daha fazla siyasi bağlantıya ihtiyaç duyduklarından, özel sektör merkezli lobiler, kamuoyu kampanyaları yürüterek hükümetleri uyuşmazlıkları çözmeye ve barış anlaşmasına varmaya zorlamaktadır.<sup>64</sup> Fakat çoğu zaman siyasi liderler, ekonomik koşulları göz ardı ederek, kişisel çıkarları için çevre ülkelerle olan güvenlik sorunlarını önplana taşıyarak kamuoyunu değiştirme eğilimi içinde olmaktadır. Bu nedenle, otarşik ve kötü işleyen bir ekonomik yapı altında, siyasi liderler, kendi iktidarlarının devamı için çatışmayı teşvik edebilmektedirler. Komşu ülkeler arasındaki ticaret akışlarının yüksek olması, toplumsal çıkarlarla iktidarın çıkarları arasındaki çelişkinin kolaylıkla ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sayede dış ticaretin sürüklediği ekonomik büyüme, çatışma süreçlerini engellediğinden barışçıl bir çevrenin korunmasına yardımcı olmaktadır.

Yukarıda tartışıldığı gibi, barışın teşvik edilmesi amacıyla, ekonominin siyaseti belirleyebilmesini sağlayabilmek için, bazı siyasi kurumların kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni kurumsal yapılanma, barışın geliştirilmesi için gerekli koşulların yaratılmasının yanında, ekonominin üretkenliğini de artırabilmekte ve dolayısıyla ekonomik refahta hızlı bir artış sağlayabilmektedir. Bu sayede, gelecekteki belirsizlik azalmakta hem de uluslararası ticaret ve uluslararası üretim faktörlerinin dolaşımı kolaylaşmaktadır. Bu açıklamalar, genel olarak siyasetin ve

---

<sup>63</sup> Lindert ve Pugel Thomas. **International Economics**, 10.Baskı, 1996, S.18.

<sup>64</sup> Reed, William. **Information And Economic Interdependence**, The Journal Of Conflict Resolution, Cilt:47, Sayı:1, 2003, S.26.

özellikle de uluslararası siyasi anlaşmaların ekonomik refahın geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı ve bir ekonominin gelişmesi için çok önemli olduğu anlamına gelmektedir.

Politikanın ekonomiyi doğrudan etkilediği kanallardan biri, ülke riskinin azaltılmasıdır. Ülke riski; yurt dışında yapılan yatırımlar ile hem ihracat hem de kredi verilmesinden kaynaklanan alacaklarla ilgili olarak yatırımın yapıldığı, borçlunun bulunduğu veya borçlu ülkedeki olayların neden olduğu zarar ve kayıplarla karşılaşma ihtimalidir.<sup>65</sup> Ülkenin risk endeksi, pek çok derecelendirme kuruluşu tarafından verilmekte ve aşağıda ifade edilen riski içeren bileşenlerin ağırlıklı ortalamasıyla hesaplanmaktadır: ekonomik faktörler (borç servisi, ticaret dengesi, enflasyon vb.), siyasal faktörler (siyasi liderlik, dış çatışma, hükümetteki yolsuzluk vb.) ve finansal faktörler (özel yatırımların kamulaştırılması, tedarikçi kredilerinin geç ödenmesi gibi)<sup>66</sup>.

Ülke riski birçok kanaldan ekonomiyi etkilemektedir. İlk olarak, ülke riski ne kadar yüksek olursa, bu ekonomiye yatırım yapılması için beklenen getirinin o kadar yüksek olması gerekir. Bu, daha yüksek ülke riskine sahip olan ülkelerin küresel finans piyasalarına daha az entegre olduklarını ve doğrudan yabancı yatırım için daha az cazip olduklarını ima etmektedir. İkinci olarak, açık bir ekonomide, ülke riskinde bir artış olursa, nominal faiz oranında aynı oranda bir artış ortaya çıkmaktadır. Bu durum, aynı zamanda, finansal sistemin istikrarını da olumsuz etkileyebilmektedir; çünkü ülke riski arttıkça, finansal kurumların kârlılığı azalmaktadır. Açıkçası, iki ülke arasındaki siyasal anlaşmalar ülkelerin riskini azaltabilmektedir. Bu durum, yatırımların beklenen getiri oranının daha yüksek olacağı anlamına gelmektedir. Uluslararası anlaşmalar çoğunlukla ikili veya çok taraflı ticareti kolaylaştıracak ticaret anlaşmalarını içerir ve bu nedenle genellikle yabancı yatırımcılar için cazip iç piyasa koşulları yaratmaktadır.

---

<sup>65</sup> Erdal, Yaman. **Dış Satım Kredi Sigortası**, Halkevleri Basımevi, Ankara, 1983, S.122.

<sup>66</sup> Claude, Erb. **Political Risk, Economic Risk And Financial Risk**, Cilt:52, Sayı: 6, 1996, ss.29-46.

#### 4.1 KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK, TİCARET VE SAVAŞ

Uluslararası ilişkiler alanında karşılıklı ekonomik bağımlılığın iki anlamı vardır. İlk olarak, bir grup ülke, birindeki ekonomik koşullar diğer ülkelerdeki koşullara bağlıysa, birbirine karşılıklı bağımlı kabul edilmektedir. Örneğin, Fransa'daki enflasyon Alman fiyatları üzerinde hızla yukarı yönlü baskı oluşturmaktır. İkincisi, ülkeler arasındaki ilişkilerin kopması ülkeler tarafından maliyetli olarak algılanırsa, ülkeler birbirine karşılıklı bağımlı kabul edilmektedir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü ile gelişmiş sanayi ülkeleri (petrol ithalatına büyük ölçüde dayanan) arasındaki ilişkilerin kopması halinde durum böyledir. Bahsi geçen ilk durum, “duyarlı karşılıklı bağımlılık” (duyarlılık) olarak adlandırılmakta, ikincisi ise “kırılgan karşılıklı bağımlılık” olarak adlandırılmaktadır<sup>67</sup>. Duyarlılık ve kırılganlık arasındaki temel fark, aralarındaki ilişkilerin bozulması halinde ülkelerin karşı karşıya kalacağı maliyetlerin farklılaşmasıdır.

Karşılıklı ekonomik bağımlılık biçimleri oldukça basittir, ancak bunlara ilişkin göstergeler henüz yeterince gelişmiş değildir. İlk olarak, karşılıklı bağımlılığın her biçimi için farklı ölçüme ihtiyaç duyulmaktadır. Devletler arasında kapsamlı ve karmaşık ekonomik bağlantılar var olmasına rağmen, üçüncü taraflarla ekonomik etkileşimin genişletilerek ya da yerel ekonomik düzenlemeler yapılarak bu bağlantıları değiştirmek, maliyetli olarak algılanmayabilir. İkincisi, duyarlılık ve kırılganlığa dayanan bir karşılıklı ekonomik bağımlılığın en iyi ölçümü, A ülkesi ekonomik koşulları değiştirdiğinde, örneğin B ülkesi ile ilişkiler kesildiğinde, yeni koşulların A ülkesine maliyetinin ne olacağını içermektedir<sup>68</sup>. Bu durum hakkında güvenilir tahminlerin elde edilmesindeki zorluklar, karşılıklı bağımlılığın ölçülmesine yönelik çabaları zorlaştırmaktadır; ancak bu maliyetlerin var olduğunu gösterilebilmek ve bu maliyetlerin çatışmaya etkisinin incelenmesi araştırmaya değer bir konudur.

Karşılıklı ekonomik bağımlılık çeşitli şekillerde ölçülebilmektedir; çoğu gösterge uluslararası ticaretin biçimi ile yakından bağlantılıdır. Bu durum, kısmen

---

<sup>67</sup>Baldwin, David. **Interdependence And Power: A Conceptual Analysis**, International Organization, Cilt:34, Sayı:4, 1980, ss.471–506.

<sup>68</sup> Blanchard, Jean-Marc, Mansfield ve Ripsman Norrin. **Power And The Purse: Economic Statecraft, Interdependence And National Security**, Psychology Press, 2000, S.9.

diğer ekonomik değişim biçimlerindeki verilerin yetersizliğini yansıtmaktadır. Karşılıklı ekonomik bağımlılık ölçütleri genellikle açıklık, kırılabilirlik veya kazanç olmak üzere üç konudan birine dayanmaktadır. Kırılabilirlik göstergeleri, yukarıdaki paragraflarda ele alınmıştır. Açıklık göstergeleri, ticaretin toplam hasılaya oranına bağlıdır. Kazanç göstergeleri ise dış ticaret kazanımlarına dayanmaktadır. Kazanç göstergeleri kur değişimlerinden kaynaklanan ticaret kazanımlarıyla ilişkili değildir. Daha çok ticaret hacminin artmasından kaynaklı kazanımları ifade etmektedir. Bu üç temel kavramsallaştırmadan açıklık, literatürde karşılıklı ekonomik bağımlılık ve çatışma üzerine en yaygın kullanılan göstergedir<sup>69</sup>.

Karşılıklı ekonomik bağımlılık, ticaret ve savaş açısından Realist, Liberal ve Marksist olmak üzere üç farklı yaklaşım tarafından ele alınmaktadır. Realist yaklaşım, karşılıklı ekonomik bağımlılığın savaşa neden olacağını vurgularken, Marksist yaklaşım karşılıklı ekonomik bağımlılığın bir tarafın aleyhine olmak üzere bağımlılık ilişkisi yarattığını savunmakta, liberal yaklaşım, ekonomik bağımlılığın uzun vadede yararlı olabileceğini vurgulamaktadır<sup>70</sup>.

#### 4.1.1 Realist Yaklaşım ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık

Hans Morgenthau gibi ilk realist düşünürler, devlet davranışını yönlendiren şeyin insan davranışının bir fonksiyonu olduğunu savunmaktadırlar. Realistler, uluslararası çatışmanın kökünün, insanın doğuştan edindiğı güç (iktidar) arzularından kaynaklandığını savunmuşlardır. Morgenthau'ya göre siyasi başarı bir devletin diğerleri üzerindeki gücünü korumak, arttırmak veya gösterme becerisine dayanmaktadır<sup>71</sup>. Bu yüzden, devletler için, güç bir araç değil, bizzatihi siyasal bir amaçtır. Bu nedenle tüm büyük güçler, statükoyu sürdürmek ya da güçlendirmek için daha büyük bir iktidar istencine sahiptir. Uluslararası sistemde, ülkelerarası güç rekabeti, genellikle bir hegemonya etrafından şekillenen güçler dengesi olarak tanımlanabilen bir denge durumu yaratmaktadır. Sonuç olarak, realistler genel olarak

<sup>69</sup> Polachek, Solomon. "Conflict And Trade", Journal Of Conflict Resolution, Cilt:24, Sayı:1, 1980, ss.55-78.

<sup>70</sup> Nye ve Robert Keohane. **Power And Interdependence: World Politics In Transition**, 1977, ss.10-13.

<sup>71</sup> Morgenthau, Hans. **Scientific Man vs. Power Politics**, The University Of Chicago Press, Chicago, 1974, S.17.

uluslararası ilişkiler konusunda kötümser bir bakış açısına sahiplerdir<sup>72</sup>. Karşılıklı ekonomik bağımlılık bağlamında, anaakım realistlerin düşünceleri aşağıda sıralanmıştır:

1. **Özerklik arzusu:** Realistler, karşılıklı ekonomik bağımlılığın bir devlete büyük maliyet getirdiğine inanmaktadırlar. Ülkelerin birbirine bağımlı hale geldiği bir sistemde, devletler kendi topraklarında giderek özerkliklerini kaybederler. Bunun yanında, dış pazarlara ve yabancı hammadde kaynaklarına erişimde de bağımlılık artmaktadır. Ülkelerarası ekonomik ilişkiler sıkı sıkıya bağlı olduğundan, diğer ülkelerdeki finansal krizler ve diğer sorunlar kendi ülkeleri üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Buna ek olarak, Waltz'a göre karşılıklı ekonomik bağımlılık, bir devletin başka bir devlete bağımlı olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum ülkeler için çok maliyetlidir; çünkü zamanın herhangi bir noktasında bir devletin geleceği başka bir devletin elindedir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık yüksek olduğunda, bir devleti bir şeyi kabule zorlamak için ticaret bir araç olarak kullanılabilir. Realistler, devletlerin nihai hedefinin sağkalım olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle realistlere göre devletler bağımlılıktan ne pahasına olursa olsun kaçınmalıdır<sup>73</sup>.
2. **Nispi kazançlar ve olumsuz güvenlik dışsallığı:** Realistler, ticaretin durmasından sonra kaybolabilecek serbest ticaret kayıplarının farkında olmalarına karşın, bir devletin bağımlılık konusundaki karar verme sürecinde, nispi kazanımların ve kayıpların önemine işaret etmektedirler<sup>74</sup>. Gilpin'e göre ticarete asimetrik kazançlar varsa, bu durum çatışma ihtimalini artırır. Bunun yanında, ticaretten elde edilen ekonomik faydalar, devletin gücü ile ilgilidir. Ticaretten devletin faydası ne kadar fazla olursa, saldırganlık için daha fazla kaynak kullanılabilir. Bir taraf ticarete diğer tarafa göre nispi bir kazanç elde ettiğinde, ticaretin olumsuz güvenlik dışsallığı vardır<sup>75</sup>.

<sup>72</sup> Morgenthau, Hans. **Politics Among Nations**, McGraw-Hill Education, 7.Baskı, 2005, S.43.

<sup>73</sup> Waltz, Kenneth. **Theory Of International Politics**, McGraw-Hill, New York, 1979, S.138.

<sup>74</sup> Rosecrance, Richard. **The Rise Of The Trading State: Commerce And Conquest In The Modern World**, Basic Books, New York, 1986, S.21.

<sup>75</sup> Gilpin, Robert. **War And Change In World Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, S.130.

3. **İstikrarsızlık:** Realistler, karşılıklı bağımlılığın devletlerarası ilişkiler üzerinde olumlu etkileri olabileceğini kabul etmekle birlikte, liberal uluslararası ekonomilerin yapısal olarak istikrarsız olduklarına inanmaktadırlar. İşbölümünden dolayı, yerli ekonominin yapısı giderek bu işbölümüne uyarlanmaktadır. Bu adaptasyon yüzünden, istihdam, yatırım ve üretim kalıpları, kendi kendine yeten bir ekonomiye uygun olmayacaktır. Buzan'a göre, bir karşılıklı bağımlılık sisteminde, firmaların üretimlerini verimsiz olduğu bir ülkede tutmaları için hiçbir neden yoktur. Bu nedenle, bu firmalar diğer ülkelere geçeceklerdir. Bununla birlikte, bu firmaların çok değerli ve önemli malları ürettiği varsayılırsa, serbest ticaret durdurulduğunda, en azından kısa bir süre boyunca yerel ekonomi bu mallardan mahrum kalacaktır. Yerel ekonomi, karşılıklı bağımlılık sistemine uyum sağladığı zaman, yerli üretimin ulusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla yeniden organize olması mümkün olmayacaktır. Ticaret bozulduğunda, bağımlı devletler bağımsız devletlerden daha fazla kaybedeceklerdir. Bu refah kaybından dolayı, güç kullanımı, bağımsız devletlere kıyasla bağımlı devletler için daha yüksek olasılıkla ortaya çıkabilmektedir; zira savaş, bir devlet olarak hayatta kalmanın tek yolu olabilmektedir. Bu tip durumlarda bağımlı devletler için savaş çok gerekli olabilir; çünkü ekonominin ihtiyaçların karşılanması için kısa süre içinde uyumlu hale gelmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, kısa vadede savaştan daha iyi bir alternatif yoksa savaş, daha muhtemel bir seçenek haline gelmektedir<sup>76</sup>.

4. **Belirsizlik:** Realistler'e göre devletler birbirlerinin gerçek niyetleri hakkında hiçbir zaman emin olamazlar. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın barış yaratıcı etkisi, diğer devletin gelecekteki işbirlikçi davranışlarına bağlıdır. Devletler, serbest ticaretle ilgili olumsuz beklentilere sahip olurlarsa, savaşın fırsat maliyeti düşer. Uluslararası alanın anarşik doğası nedeniyle, gelecekteki ticaret veya gelecekteki barışta ortaya çıkacak belirsizlikler (her ikisi de

---

<sup>76</sup> Buzan, Barry. **Economic Structure And International Security: The Limits Of The Liberal Case**, Cilt:38, Sayı:4, 1984, S.616.

savaşın fırsat maliyetinde bir düşüşe yol açar), ekonomik alanda karşılıklı bağımlılık ve serbest ticaretin barış yaratıcı etkini yok edecektir<sup>77</sup>.

#### 4.1.2 Liberal Yaklaşım ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık

Liberaller, realistlerin bazı varsayımlarını benimsemektedirler; her iki yaklaşım da devletlerin uluslararası siyasetteki ana aktörler olduğu varsayımını paylaşmaktadır. Bununla birlikte, liberaller özel sektör kurumları ve sivil toplum örgütleri gibi diğer faktörlerin önemli olduğuna inanmaktadır<sup>78</sup>. Buna ek olarak, liberaller realistlerle uluslararası sistemin anarşik olduğu fikrini paylaşmaktadır. Fakat liberaller, anarşinin devletlerde yarattığı etkilerin şekli üzerinde realistlerden ayrılmaktadır; Liberal yaklaşım, anarşinin devletlerarası ilişkiler üzerindeki etkilerinin hafifletilebileceği fikrini desteklemektedir. Son olarak, her iki yaklaşım da göreceli kazanımların önemli olduğunu kabul etmekle birlikte, liberal yaklaşım ortak menfaatlerin olduğu durumlarda devletlerin mutlak kazanımlarını en üst düzeye çıkarmaya çalıştıklarını vurgulamaktadır<sup>79</sup>.

Liberal yaklaşıma göre, ekonomik bağımlılık, ticaretin karşılıklı yararlarının kabul edilmesi nedeniyle barışçıl hükümetlerarası ilişkilere yol açmaktadır. Karmaşık bir karşılıklı bağımlılık sisteminde, devletlerin savaşa girmesi için pek çok engelleyici faktör vardır. Liberaller yaklaşımın karşılıklı ekonomik bağımlılık hakkındaki temel düşünceleri aşağıda tasvir edilmiştir:

1. **Savaş ve ticaret maliyetleri:** Savaş ve ticaret, stratejik sonuçları itibarıyla farklı sonuçlar yaratmamasına karşın maliyetler açısından önemli bir farklılık söz konusudur. Ticaret genellikle maddi kazanç elde etmek için maliyetsiz bir yöntemken, savaş ülkeler için çok maliyetlidir. Bir savaş başlatmak için, bir askeri güce sahip olmak ve muhafaza etmek gerekirken, ticaret maliyetleri (diğer şeylerin yanı sıra) sadece taşıma maliyetlerinden oluşmaktadır. Bu taşıma maliyetleri tarih boyunca, bir askeri güce sahip olma ve muhafaza

<sup>77</sup> Grieco, Joseph. **Anarchy And The Limits Of Cooperation: A Realist Critique Of The Newest Liberal Institutionalism**, International Organization, Cilt:42, Sayı:3, 1988, S.29.

<sup>78</sup> Oneil, John. **The Liberal Peace: Interdependence, Democracy And International Conflict, 1950-1985**, Journal Of Peace Research, Cilt:33, Sayı:1, 1996, S.15.

<sup>79</sup> Stein, Arthur. **Coordination And Collaboration: Regimes In An Anarchic World**, International Organization, Massachusetts Institute of Technology, Cilt:36, Sayı:2, 1982, S.318.

etmenin maliyetinden çok daha önemsizdir. Bu nedenle, liberal yaklaşım, karşılıklı ekonomik bağımlılığın, serbest ticarete izin verme ve işbölümüne katılma ile ilgili kazançları artırdığını ve savaşın yararları sabit olduğu için nispi olarak savaşın değerini düşürdüğünü savunmaktadır<sup>80</sup>. Demokratik barış teorisi, demokratik devletlerin diğer demokratik devletlerle barışçıl ilişkilere sahip olma eğiliminde olduklarını savunan liberal teorilerden biridir. Bu durum, devletlerin ekonomik yapıları için de geçerlidir; devletlerin diğer devletlerle ticaret yapmalarına izin verdikleri ve ticarete yönelik dış engelleri kaldırmaları halinde, diğer liberal devletlerle savaşa girmeleri için bir nedenin ortaya çıkmayacağı savunulmaktadır<sup>81</sup>.

2. **Savaşın fırsat maliyeti ve ticaret:** İki ülke arasında ikili ticarete izin verilmesi, ikili ilişkilerin dostane olup olmadığına bağlıdır. Eğer değilse, bir devlet, potansiyel bir düşman devletle ticaret yapmaya istekli olmayacaktır. Serbest ticaretin olduğu bir durumda, savaş, çoğu kez serbest ticaretin bozulmasına yol açmaktadır; çünkü ilk savaş işaretleri ortaya çıktığında, ikili ilişkilerin artık dostça olmadığı anlamına gelmektedir. Serbest ticaret, ekonomik faydalar getirdiğinden ve bu, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasına neden olduğundan, savaşın fırsat maliyeti vardır. Savaş, kısa vadeli faydalar sağlayabilmesine rağmen, uzun vadedeki savaş maliyetlerinin kısa vadeli faydalarından daha fazla olabileceğine inanılmaktadır. Dolayısıyla savaş olasılığı, karşılıklı ekonomik bağımlılığın artmasıyla birlikte azalmaktadır<sup>82</sup>.

3. **Ekonomik refahı maksimize eden devletler:** Serbest ticarete ve barışa dayalı ikili ilişkiler ulusal hedefleri gerçekleştirmek için daha elverişlidir. Bu nedenle karşılıklı ekonomik bağımlılık hem refah hem de barış arzusunu arttırmaktadır. Otarşik ulusal ekonomiler verimsizdir; uluslararası işbölümünde yer alan ekonomiler ise verimlidir. Bu nedenle, savaşlardan kaçınmak ve uluslararası işbölümüyle ilgili kazançları elde etmek için diğer

---

<sup>80</sup> Doyle, Michael. **Liberalism And World Politics**, The American Political Science Review, Cilt:80, Sayı:4, 1986, S.1151.

<sup>81</sup> Lee Ray, James. **Wars Between Democracies: Rare, Or Nonexistent?**, International Interactions, Cilt:18, 1993, ss. 251-276.

<sup>82</sup> Barbieri, Katherine. **Sleeping With The Enemy: The Impact Of War On Trade**, Journal Of Peace Research, Cilt:36, 1999, S.11.

devletlerle barış içinde birlikte yaşamayı amaçlamak faydalıdır. Bu yüzden, otarşik olmak, ulusal bir hedef değildir. Çünkü karşılıklı ekonomik bağımlılık sistemi ticaretten kazanımların gerçekleşmesini sağlamaktadır. Karşılıklı ekonomik bağımlılık, özerkliğin kaybolmasına yol açsa da, bu özerklik kaybı serbest ticaretten elde edilen ekonomik faydaların yanında önemsizdir. Bundan dolayı, devletlerin ulusal ekonomiyi kendi kendine yeten bir ekonomiye dönüştürme konusunda hiçbir rasyonel teşvik mekanizması yoktur. Son olarak, karşılıklı ekonomik bağımlılık doğal olarak maliyetli değildir ve bu nedenle savaşa yol açmaz<sup>83</sup>.

#### 4.1.3 Marksist Yaklaşım ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık

Karşılıklı bağımlılık ve çatışma ile ilgili ampirik çalışmalar, genellikle Marksist teorinin ekonomi politikası ve dış politika ile ilgili ortaya koyduğu mekanizmalara yeterince önem vermemektedir. Marksizm’de iki ana devlet teorisi vardır: “Marksist devlet kuramlarının merkezindeki soru, “devlet”in sınıf çıkarlarından bağımsız bir organ, ya da sadece sınıf çıkarlarına indirgenebilir bir organ olup olmadığıdır”<sup>84</sup>. Bu da gösterir ki, Marksist düşüncede devletin doğası, ‘devlet-odaklı’ ya da ‘toplum odaklı’ yaklaşım açılarıyla açıklanmaktadır. Her ikisi de devlet ve kapitalist sınıf arasındaki sıkı bağlara işaret etmektedir<sup>85</sup>. Devlet-odaklı yaklaşım genellikle Marx ve Engel’in komünist manifestosundaki konumu, devletin burjuvazinin yürütme komitesinden başka bir şey olmamasından kaynaklanmaktadır<sup>86</sup>. Toplum-odaklı Marksistler ise devletleri biraz daha özerk ve özel kapitalistlerin kendilerinden daha etkili bir şekilde sermayenin birikimini teşvik edebildiğini görmektedirler. Toplum-odaklı Marksistler, kapitalist sınıfın uzun vadeli menfaatlerini güvence altına almak için devletlerin nispi özerkliğini gerekli görmektedirler. Hem devlet-odaklı hem de toplum-odaklı versiyonlarda devletler toplumdan farklı olarak görülmekle birlikte, yine de epifenomenal olarak

<sup>83</sup> Keohane ve Nye Joseph. **Power And Interdependence Revisited**, International Organization, Cilt:41, Sayı:4, 1987, S.40.

<sup>84</sup> Cohen, Gerald. **Karl Marx’s Theory Of History: A Defence**, Clarendon Press, Oxford, 1978, S.28.

<sup>85</sup> Elster, Jon. **Making Sense Of Marx**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, S.5.

görülmektedir; Yani devlet, üretim araçlarına dayalı sınıf ilişkilerinden kaynaklanan esasa ilişkin güçleri daha rasyonelize etmeye yarayan bir üstyapıdır<sup>87</sup>.

Marksist düşünce, devletlerin kapitalist çıkarları tarafından kontrol edilmesi olasılığına ilişkin en açık şekilde ifade etmektedir. Belli koşullar altında, hükümetler, bazı çok uluslu şirketlerin preferansları nedeniyle ya da kapitalist projesinin ilerlemesini sağlamak için müdahale etmekle yükümlüdürler. Böyle bir formülasyonda, kapitalistin rakipleri arasında (Lenin'in emperyalizm teorisinde öngörüldüğü gibi) veya kapitalist bir güç ile oldukça dirençli gelişmekte olan bir bölge arasında bir çatışma çıkmasını beklenebilmektedir<sup>88</sup>. (Ör. İsrail-Filistin meselesi).

Burada, ticaretin veya yatırım çıkarların tehdit altında olduğunda ya da karşılıklı ekonomik bağımlılığın (Marksist terimlerle sömürünün) potansiyelinin çok gerisinde kaldığında, zorla müdahale edilmesi beklenebilmektedir. Konvansiyonel bilgelik, İsrail'i bu dinamiklerin en iyi örnek olarak görmektedir; Burada İsrail hükümetleri, Sheldon Adelson gibi bazı çok uluslu milyarderler ve Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi (AİPAC) tarafından Batı Şeria'nın ilhakına müdahale etmek, İsrail'in Yahudi hüviyetini korumak ve limanlar ve nakliye rotasını İsrail kontrolünde tutmak için çağrılmaktadır<sup>89</sup>. Bundan dolayı, İsrail-Filistin meselesi çözülemez bir çatışma gibi görünmektedir.

## 4.2 KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK VE "GERÇEK DÜNYA" ÖRNEKLERİ

Liberal yaklaşımın “artan karşılıklı ekonomik bağımlılığın çatışmayı azalttığı” önermesi üç gözlemin üzerinde durmaktadır: Ticaretten elde edilecek yararlar, bir çatışma halinde azalacağı için karar mercileri bir savaş kararı almadan önce ticaretten elde edilecek yararları dikkate almak zorundadır. Bu gözlemlere dayanarak, ticaretin yararı ne kadar yüksek olursa, potansiyel bir çatışmanın maliyeti

---

<sup>86</sup> Marx ve Engels Friedrich. **The Communist Manifesto**, Oxford University Press, Oxford, 2008, S.72.

<sup>87</sup> Wetherly, Paul. **Marxism And The State: An Analytical Approach**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005, S.48.

<sup>88</sup> Bakunin, Mikhail. **Statism And Anarchy**. Cambridge University Press, Cambridge, 2002, S.51.

de o kadar yüksek olacaktır. Eğer iki devlet bir karşılıklı bağımlılık noktasına ulaşırsa, karar vericiler ticari ilişkilerin sürdürülmesini, savaş yoluyla elde edilecek herhangi bir kazançtan daha fazla tercih edeceklerdir<sup>90</sup>.

Yukarıdaki tanımlar ve mevcut literatür ışığı altında bu çalışma için örnek vakalar seçilmiştir. Seçilen ülke örneklerinin, bu çalışmanın konusuna uyumlu ve geçerli olması için belirli kriterleri karşılaması beklenmektedir. İlişkide bulunan en azından bir ülkenin geçiş dönemi demokrasisi olması arzu edilmektedir. İdeal örnekler, ya bir çatışmanın ortaya çıktığı ya da çatışmanın ortaya çıkmadığı her iki durumdan bir vakayı kapsamaktadır. Bu seçim, karşılıklı ekonomik bağımlılığın etkilerini izole ederek gerekli karşılaştırmaların yapılmasını sağlamaktadır. Tezin bu bölümünde ampirik olarak, barışçıl bir demokratikleşme ve karşılıklı ekonomik bağımlılık olasılığı arasında bir korelasyon olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Karşılıklı ekonomik bağımlılık ve barış ilişkisi ile ilgili literatürdeki örneklerin çoğu, dünya savaşlarına vurgu yaparak soğuk savaş öncesi konjonktüre odaklanmıştır<sup>91</sup>. Bu nedenle, çalışmaların çoğunda küçük kategorisine dâhil edilen ülkeler ihmal edilmiştir. Özellikle günümüzde, çatışmaların çoğunun küçük uluslar arasındaki yerel çatışmayı içerdiği göz önüne alındığında, gelişmiş ve güçlü ülkeler arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık ve barış ilişkisi, genelleştirilebilir sonuçların elde edilmesine olanak vermeyecektir.

Önceki kısımlarda, iki ülkedeki karşılıklı bağımlılık konusunda kırılganlığın ve duyarlılığın eşit derecede önemli olduğuna değinilmiştir. Ancak, iki ülke arasındaki bağımlılığın türü hakkında pratikte kesin bir sınıflandırma yapmak zor olabilmektedir. Özellikle coğrafi olarak komşu veya yakın ülkeler, hem kırılgan hem de duyarlı karşılıklı bağımlılık kategorisine dâhil edilebilir. Bu nedenle yüksek düzeyli karşılıklı bağımlılık potansiyelini sağlamak için coğrafi yakınlığa sahip ülkeler seçilmiştir. Bunlara binaen, Balkan ülkeleri; Japonya - Güney Kore; Kuzey

---

<sup>89</sup> Alpher, Yossi. **No End Of Conflict: Rethinking Israel-Palestine**, Rowman & Littlefield, 2016, S.141.

<sup>90</sup> مارتن غريفيثس وتيري أوكالان، المفاهيم الأساسية في العلاقات الدولية الإمارات العربية المتحدة، مركز أبحاث الخليج، 2008، ص 65 (Griffiths ve O'Callan Terry. **Key Concepts In International Relations United Arab Emirates**, Khalij Research Center, 2008, S.65)

<sup>91</sup> Braddon, Derek. **The Role Of Economic Interdependence In The Origins And Resolution Of Conflict**, Revue D'économie Politique, Cilt:122, Sayı:2, 2012, S.56.

İrlanda – Birleşik Krallık ve Afrika Boyunuzu ülkeleri, karşılıklı ekonomik bağımlılığın barış üzerine etkisini ortaya koymak için incelenmiştir.

#### 4.2.1 Balkan İhtilafı ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık

Karşılıklı ekonomik bağımlılık, Balkanlar'daki olayların açıklanmasında önemli bir faktördür. 1990'larda Balkan bölgesini parçalayan çatışma, uzun ve derin tarihsel köklere sahiptir. Yugoslavya devleti, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sırp müttefiklere ödül vermek üzere tasarlanmıştır. 1980'de birleştirici diktatör Mareşal Tito'nun ölümü, Yugoslavya'yı oluşturan unsurlar arasındaki koalisyounun çökmesine neden olan bir dizi olayı ateşlemiştir. Slobodan Miloseviç tarafından siyasi amaçlar için Sırp milliyetçiliğinin kullanılması, ülkedeki var olan gerginliklere eklenmiş ve sonuçta milliyetçilik, Yugoslavya'nın tamamen yok olmasını sağlamıştır<sup>92</sup>.

1991'de Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek bağımsızlık ilan etmiştir. Ardından 1992'den sonra Hırvatistan ve Bosna'da acı ve yıkıcı savaşlar gerçekleşmiş ve sonunda BM / NATO müdahalesiyle savaşlar sona ermiştir. Bölgede, 1996 ve 1999 yılları arasında, gerilla faaliyeti ve ardından Kosova'da meydana gelen savaş, NATO bombardımanı ve büyük bir mülteci sorunu ile sonuçlanan huzursuzluklar yaşanmıştır<sup>93</sup>.

Bu çatışmada, karşılıklı ekonomik bağımlılık meselesi özellikle karmaşıktır. Çünkü birçok ülke, sosyalizmin çökmesiyle devlet koordinasyonun etkilerini kaybetmiştir. Tek devletli yapının homojenliğini kaybetmesi, eski Yugoslavya'nın tüm unsurları için üretim ve ticarete çöküş yaratıp yaşam standartlarının azalmasına neden olmuştur. Buna ek olarak, Sırbistan'ın 1990'lardaki Balkan ihtilafındaki rolüne yanıt olarak, BM çeşitli şekillerde ekonomik yaptırımlar uygulamış ve NATO'nun bombalamasından sonra meydana gelen ekonomik bozulma ile birlikte bölgedeki büyük ve ağır ekonomik düzensizliğe neden olmuştur. Sonuçta, NATO koalisyounun askeri hareketi ve BM yaptırımları nedeniyle, Sırbistan'da rejim

<sup>92</sup> Banac, Ivo. **With Stalin Against Tito: Cominformist Splits In Yugoslav Communism**, Cornell University Press, 1988, S.18.

<sup>93</sup> Blattman ve Miguel Edward. **Civil War**, Journal Of Economic Literature, Cilt:48, Sayı:1, 2010, ss. 3-57.

değişmek zorunda kalmıştır. Fakat bu eylemlerin ekonomik etkileri, zaten eski refahının çoğunu kaybetmiş olan bir bölgede, mevcut ekonomik eşitsizliklerin derinleşmesine, karşılıklı ekonomik bağımlılığın kırılmasına ve Sırp milliyetçi duyguların körüklenmesine yardımcı olmuştur<sup>94</sup>.

Yugoslavya ekonomisinin diğer komünist ülke ekonomilerinden farklı olduğunu ayırt etmek çok önemlidir; çünkü Yugoslavya ekonomisi çok daha az merkezileştirilmiş, piyasa mekanizmalarından daha fazla yararlanmış ve uluslararası ticarete daha açık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, karşılıklı ekonomik bağımlılık eski Yugoslavya'nın merkezi unsurlarından biridir ve komünist ülkeler arasında onu eşsiz bir örnek haline getirmiştir. 1990'lı yılların olayları, bu karşılıklı bağımlılığı parçalamış, ardından gelen siyasi ve askeri çatışmayı desteklemiştir<sup>95</sup>.

Balkan çatışmasının kökenini ve ortaya çıkışını açıklarken, karşılıklı ekonomik bağımlılığın merkezi konumunu vurgulamak gerekmektedir. Etnik, dini ve siyasi gerginliklerin bölgede açıkça var olmasına ve uzun tarihi kaynaklara sahip olmasına rağmen; ekonomik eşitsizlikler, azalan yaşam standartları, rekabet aksaklıkları bu tür bir toplumda gizli olan düşmanlığın açığa çıkmasının yegâne nedenleridir. Sırbistan için, nihai AB üyeliği sözü bölgede siyasi açıdan tehlikeli bir durum olarak kalmaya devam eden nedenlerin dağılmasına zaten yardımcı olmuştur. Sırbistan'daki herkes, nihai AB üyeliği ihtimalini memnuniyetle karşılamasa da, hem hükümet hem de ülkedeki çoğu çıkar grubu, üyeliğin ülkenin çıkarları doğrultusunda olacağına inanmaktadır. Üyelik, yeni kredi ve ticaret fırsatları yaratarak Sırbistan'ın gelecekte ortaya çıkabilecek AB ekonomik büyümesinden faydalanmasını sağlayacaktır<sup>96</sup>. Karşılıklı ekonomik bağımlılık, AB'nin himayesinde, Balkan bölgesinde gerçek ve uzun süreli bir barışın tesis edilmesinde önemli bir unsur olabilmektedir. Ekonomik gerileme ve yoksulluk duygularına karşı, zengin olma arzusu hala güçlü bir motivasyon kaynağı olmaya devam etmektedir.

<sup>94</sup> Barbieri, Katherine. **Economic Interdependence: A Path To Peace Or Source Of Interstate Conflict?**, Journal Of Peace Research, Cilt:33, Sayı:1, 1996, S.34.

<sup>95</sup> عبد الناصر الجندلي، مشكلة تكيف النظرة الواقعية للعلاقات الدولية مع التحولات الدولية في مرحلة ما بعد الحرب الباردة، 34 (Jandali ve Nasser Abdul. **The Problem Of Adapting The Realistic Perspective Of International Relations With The Post-Cold War International Transitions**, The Arab Future, Sayı: 376, 2010, S.34).

<sup>96</sup> Braddon, Bradley ve Dowdall Paul. **The Economic Impact Of Conflict In The Balkans: The Case Of Serbia**, 2011, S.32.

#### 4.2.2 Japonya-Güney Kore İhtilafı Ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık

Japonya ile Güney Kore arasındaki çatışmanın çözüm süreci, karşılıklı ekonomik bağımlılığın gücü ve önemi fark edildiğinde ve bunu hayata geçirmek için uygun bir eylem planının yapılması konusunda önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1950'lerde düşman Güney Kore ile barışçıl ve karşılıklı yarar sağlayan bir ilişki elde etmek için Japonya, Güney Kore ekonomisini canlandırmak için olumlu bir adım atmıştır<sup>97</sup>. Bu ekonomik barış girişimi ile Ortadoğu'daki mevcut durum arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Filistinliler ve İsrailliler gibi, Koreliler ve Japonlar birbirlerine karşı "derin, uzun süredir düşmanlık" yaşamışlardır. Özellikle, 1910'da Kore'nin Japonya tarafından ilhak edilmesi ve 1930'lardaki Japon kültürel asimilasyon programı, Kore'nin Japon düşmanlığını desteklemiştir<sup>98</sup>.

1965 yılında normal diplomatik ilişkiler resmi olarak yeniden kurulduktan sonra, Japonya, gelişmekte olan Güney Kore ekonomisine maddi destek sağlamanın cesur ve yaratıcı adımını atmıştır. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın bir örneği olarak; Japonya, Güney Kore sanayileşmesini finanse etmiş, bu amaçla iki ülke arasında krediler, yatırımlar ve ticaret artırılmıştır. Japon Sanayi Bakanlığı'nın (Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı) rehberliğinde, Japon ticaret sektörü Güney Koreli şirketlere emek-yoğun işlerde taşeronluk yapmıştır. Japonya ucuz emek kullanımından yararlanmış, Güney Kore'de ise işsizlik azalmış ve ekonomik büyüme hızlanmıştır. Sonuçta, bu yakınlaşma her iki taraf için de büyük ekonomik yararlar sağlayıp, çatışmanın geri kalan nedenlerinin üstesinden gelecek önemli bir karşılıklı ekonomik bağımlılık sağlamıştır<sup>99</sup>. İki ülke, bir işbölümü ve piyasa ayrıştırması hususunda mutabakata ulaşarak güçlerini birleştirmişlerdir. Japonya, Batı ülkelerindeki pazarlara yüksek teknoloji ürünleri üretmek ve ihraç etmek konusunda uzmanlaşmıştır. Güney Kore ise gelişmekte olan ülkelerdeki pazarlara düşük teknoloji ve emek yoğun malları üretmek ve ihraç etmek konusunda uzmanlaşmıştır.

<sup>97</sup> Morley, James. **Japan And Korea**, Walker, New York, 1965, S.25.

<sup>98</sup> Conroy, Hilary. **The Japanese Seizure Of Korea, 1868-1910: A Study Of Realism And Idealism In International Relations**, University Of Pennsylvania Press, 1960, S.19.

<sup>99</sup> Gartzke, Li ve Charles Boehmer. **Investing In The Peace: Economic Interdependence And International Conflict**, International Organization, Cilt:55, Sayı:2, 2001, S.41.

Buna benzer olarak, Güney Kore ekonomisinin son yıllarda genişlemesi ve güçlenmesi de artık daha yoksul komşularına emek-yoğun işlerde taşeronluk yapmasına neden olmuştur. Bu tür karşılıklı ekonomik bağımlılık etkileşimi, bölgedeki refahı artırmaya ve yenilenen çatışmaların potansiyelini ortadan kaldırmaya veya en azından bastırmaya yardımcı olan olumlu bir ekonomik etkiyi tetiklemiştir. Kuzey Kore'nin Japonya-Güney Kore girişiminden hiçbir şey kazanamadığını belirtmek gerekmektedir; Bu durum, Kuzey ve Güney Kore arasında büyük bir ekonomik uçuruma yol açmıştır (ki bu sıfır karşılıklı ekonomik bağımlılığı yansıtmaktadır)<sup>100</sup>.

Karşılıklı ekonomik bağımlılığın bir çatışmanın çözümünde olumlu etkilerini ortaya koyan örnekleri dikkate alarak; İsrail'in aktif katılımıyla, Batı ülkeleri, Filistin topraklarında ekonomik refahın artmasına katkıda bulunabilirler. Bağımsız bir Filistin devletin gelecekte bir noktada oluşturulabileceğini varsayarsak, İsrail'in ABD'den aldığı yardımlardan bir kısmının Filistin altyapısının hızla gelişmesine yönlendirmesi pozitif sonuçlar yaratacaktır. İsrail, Japonya'nın 1950'lerde Güney Kore'nin genç profesyonelleriyle yaptığı gibi, Filistinli öğrencileri ve doktorları eğitmeye yardımcı olduğunda her iki ülke için de pozitif dışsallıklar ortaya çıkacaktır. Avrupa ve ABD, Filistin ürünlerinin diğer gelişmekte olan ülkelere ihraç etmesini teşvik ederek süreci destekleyebilecektir. Böyle bir yaklaşım, Filistin'de 5 yıllık bir süre içinde 500.000'in üzerinde yeni iş yaratabilecektir. Güney Kore ve Japonya arasındaki model Filistin ve İsrail arasında hayata geçirildiğinde barışçıl bir geleceğe doğru istikrarlı bir gelişme patikasının ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır.

#### **4.2.3 Kuzey İrlanda - Birleşik Krallık Meselesi ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık**

İstihdamı sürdürmek için dış kaynaklı mali desteğin oynadığı rol ve ekonomik ve politik reformları ilerletmek için özel sektörün mobilizasyonu gibi konularda yaşanan tarihsel deneyimlerden alınacak önemli çıkarımlar vardır. Bu konuların en önemli örneği, 1970'ler ve 1980'ler boyunca Kuzey İrlanda deneyimidir.

---

<sup>100</sup> Yang, Sung Chul. **The North And South Korean Political Systems: A Comparative Analysis**, çev. Elizabeth, NJ, Hollym, 1999, S.10.

Burada, Birleşik Krallık ve İrlandalı hükümetler, ekonomik işbirliği yoluyla, uzlaşmayı artırmak ve ekonomik yoksunluğu azaltmak için ekonomik yardım programlarına katılmışlardır. Ekonomik unsurların barış sürecine uygulanmasına ilişkin başarının anahtarı, yoksulluk ve eşitsizliğin barış sürecini engelleyen unsurlardan biri olduğu gerçeğinin kabulüdür<sup>101</sup>.

Dış kaynaklardan finanse edilen kısa vadeli istihdam olanaklarının yaratılması, Kuzey İrlanda'nın mezhepsel mücadelesinin güçlü olumsuz ekonomik etkilerine karşı işçilerin korunmasında hayati bir rol oynamıştır. Bu tür istihdam olanakları, uzun vadeli üretkenliği veya ekonomik büyümeyi iyileştirmek için çok az şey yapmış olsa da, Kuzey İrlanda'daki özel sektörün yatırım getirilerini zamanında elde etmesini ve böylelikle uzun dönemli ekonomik hedeflere ulaşılmasında önemli bir rol oynamasını sağlamıştır<sup>102</sup>.

Kuzey İrlanda'daki özel sektörün büyümesi ile meselenin siyasi çözümüne dönük ortaya çıkan ilerlemeler arasındaki korelasyon dönem boyunca güçlenmiştir. Katoliklerle Protestanlar ve Kuzey İrlanda ile İrlanda Cumhuriyeti arasında bulunan ekonomik yakınsama, siyasi görüşlerin değiştirilmesi ve şiddet üreten mekanizmaların azalmasında kritik bir rol oynamıştır<sup>103</sup>. Uygulanan program sonrasında, Kuzey İrlanda yatırım düzeyi önemli ölçüde artmıştır. İşsizlik oranı (1995'te işgücünün %11,5'ini oluşturuyordu), 2007 ortasında %4,2'ye gerileyerek uzun süreli barışın yolunu açmıştır<sup>104</sup>. Kuzey İrlanda örneği, Filistin topraklarındaki çatışmayı çözmek için belirleyici faktörlerden biri olan yoksulluğun önemini ortaya koymaktadır. Filistin'deki yoksulluk, İrlanda'nın yoksulluk probleminin oynadığı role benzer biçimde çatışmada önemli bir rol oynamaktadır.

---

<sup>101</sup> Byrne, Thiessen ve Fissuh Eyob. **Economic Assistance And Peacebuilding In Northern Ireland**, Peace Research, Cilt:39, Sayı:1/2, 2007, S.7.

<sup>102</sup> Matic, Byrne ve Fissuh Eyob. **Awareness And Process: The Role Of The European Union Peace II Fund And The International Fund For Ireland In Building The Peace Dividend In Northern Ireland**, Journal of Conflict Studies, Cilt:27, Sayı:1, 2007, S.94.

<sup>103</sup> Howe, Stephen. **Historiography**, çev. Kevin Kenny, Ireland And The British Empire, Oxford University Press, Oxford, 2004, ss.220–250.

<sup>104</sup> Fanning, Ronan. **The British–Irish Relationship, From Antagonism To Alliance**, çev. John Coakley, Brigid Laffan ve Jennifer Todd, Renovation Or Revolution: New Territorial Politics In Ireland And The United Kingdom, 2005, ss.132–146.

#### 4.2.4 Afrika Boynuzundaki Savaş ve Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık

1990-2000 yılları arasında Afrika kıtasında birçok iç savaş ortaya çıkmıştır. Eritre ile Etiyopya arasında 1998-2000 savaşı da dâhil olmak üzere 19 kanlı silahlı çatışma yaşanmıştır. Ekonomik faktörler, hem çatışmaların nedeni hem de nihai çözümün temel nedenleridir. Bu iç savaşlar, ekonomik istikrarsızlık yaratmış, toplulukları tahrip etmiş, beşeri ve toplumsal sermayeyi ortadan kaldırmıştır. Afrika savaşlarının yarattığı tahribata rağmen, savaş esnasında yaşananlar, ekonomilerin yoksulluğu ortadan kaldırılabileceklerine dair kanıtlar da yaratmıştır. Örneğin, çatışma sonrası yeniden yapılanma programlarında daha kolay ilerlenebilmektedir. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın öneminin herkes tarafından anlaşılması, tüm çatışma katılımcılarının istikrarının ve refahının artmasının ilk koşuludur.<sup>105</sup>

Karşılıklı ekonomik bağımlılık yalnızca hükümetler arası ilişkileri kapsamamaktadır; ekonomik koşulları iyileştirme taahhüdünde bulunan bir hükümetle birlikte hareket eden özel sektörü de kapsamaktadır.<sup>106</sup> Belirsizlikleri azaltacak kalıcı siyasi taahhütlerin verilmesi, karşılıklı bağımlılığın pozitif kazanımları için önşarttır. Örneğin, Angola hükümeti, savaş sırasında, sahip olduğu petrol kaynaklarına rağmen, Mozambik hükümetinden daha az ekonomik reform yapmıştır. Bunun nedeni Mozambik hükümetinin barış için geliştirdiği siyasal taahhütlerdir. Kalıcı taahhütler, özel sektöre güven aşılacaktır. Savaşın sonuçlarından hızlıca kurtulmak, hem iç hem de dış kaynaklı özel yatırım gerektirmektedir.

Burada özel sektörün rolü, harap bir ekonomiyi yeniden canlandırmaya yardımcı olmanın yanında finansal katkı sağlayarak, savaş sonrası ekonomik canlanmayı kolaylaştırmada ortaya çıkmaktadır. Büyük toptan tahıl üreticileri tarafından yapılan yatırımlar, savaş sonrası Mozambik'te gıda pazarlarını yeniden canlandırmıştır. Bundan dolayı hem gıda güvenliği gelişmiştir hem de ekonomik refah artmıştır. Ayrıca, Mozambik hükümeti, yatırımları geliştirmek için makroekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır; mülkiyet

---

<sup>105</sup> Blanchard ve Ripsman Norrin. **Measuring Economic Interdependence: A Geopolitical Perspective, Geopolitics And International Boundaries**, Geopolitics And International Boundaries, Cilt:1, Sayı:3, 1996, S.23.

haklarına tam saygı duyulmasını sağlamak amacıyla yasal çerçevelerin yeniden düzenlenmesinde ve özel sektörün daha fazla işgücü istihdam etmesinde de etkili olmuştur.<sup>107</sup>

Afrika Boynuzundaki çatışmalar, devletler birliğinin parçalanmasına neden olduğu yönünde bir görüş yaratmıştır. 1993 yılında Etiyopya'dan Eritre'nin ayrılması, Güney Sudan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Somali Land'in, 20 yıldır kendi sorunlarını Somali'nin geri kalanından ayrı olarak idare etmesi, bu durumun temel örnekleridir. Bu ayrışmalar, siyasi açıdan birlikte yaşamının yarattığı sorunlara bir çözüm olarak görünse de, ekonomik olarak bir çözüm yaratamamıştır. Mevcut devletlerin parçalanması, bölgenin ülkeleri arasındaki jeopolitik bağımlılığın artmasına neden olmuştur<sup>108</sup>.

Afrika Boynuzu, dünyanın 48 karayla çevrili ülkelerinden üçüne (Güney Sudan, Etiyopya ve Uganda) sahiptir. Bu ülkelerin, karayla çevrili ülkeleri olarak karşılaştıkları ekonomik zorluklar, limanlara erişimde karşılıklı bağımlılık yaratmaya yol açmaktadır. Örneğin; Etiyopya'nın ithalat ve ihracatı, Cibuti limanına bağımlı olması nedeniyle son on yılda hızla büyümüştür. İyi siyasi ilişkiler her iki ülke için de ekonomik bir zorunluluktur. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın diğer bir örneği; enerji kaynaklarının paylaşımıdır. Bölgenin tek petrol üreticisi olan Sudan'ın bölünmesiyle, ülkenin petrol rezervlerinin yaklaşık %75'ini Güney Sudan'da kalmıştır. Ancak, petrol çıkartılması için gerekli olan altyapıların boru hattı ve petrol rafinerisi kapasitesi de dâhil olmak üzere, çoğu Sudan'da kalmıştır ve kaynakların paylaşımı ve petrolün müşterek kullanımı için düzenlemeler üzerinde mutabakata varılamamıştır. Şimdiye kadar, Güney Sudan ve Sudan, her ikisi de petrol gelirlerine bağlı olduğu için ortak ihtiyaçların tedariki için biraraya getirilmektedir<sup>109</sup>. Fakat Etiyopya ve Eritre gibi siyasi direngi devam etmektedir. Her iki taraf ta ekonomik bağımlılığı bir silah haline getirebilmektedir.

---

<sup>106</sup> Felgenhauer, Katharina. **Peace Economics: Private Sector Business Involvement In Conflict Prevention**, New School Economic Review, Cilt:2, Sayı:1, 2007, ss.38-48.

<sup>107</sup> Addison, Tony. **Africa's Recovery From Conflict: Making Peace Work For The Poor**, United Nations University, Oxford University Press, Oxford, 2003, S.14.

<sup>108</sup> Love, Roy. **Economic Drivers Of Conflict And Cooperation In The Horn Of Africa: A Regional Perspective And Overview**, Chatham House Briefing Paper, 2009, S.58.

<sup>109</sup> Natsios, Andrew. **Sudan, South Sudan, And Darfur: What Everyone Needs To Know**, Oxford University Press, 2012, S.21.

Bölgesel karşılıklı bağımlılığın üçüncü bir örneği bölgesel hayvancılık üretimi ve ticaretidir. Etiyopya'nın 'Ogaden' bölgesi, Somali ve Kenya'ya yayılmış canlı bir hayvancılık ekonomisinin kalbinde yer almaktadır. Bu ekonomi büyük oranda resmi ekonomik kuruluşların dışında işlev görmektedir ve bölgenin politik çalkantısıyla mücadele edebilmektedir. Fakat kötü siyasi ilişkiler, güvenlik sorunları ve ticaret engellemeleri nedeniyle, ticareti güçlendirebilecek adımlar atmak zorlaşmaktadır. Afrika Boynuzunda, gayri resmî sınır ötesi ticaret büyük hacimlere ulaşmaktadır. Bu, sınır ötesi insanları birbirine bağlayan yakın sosyal bağlar üzerine inşa edilmiştir. Gayri resmî ticaretin başarısı, sınır ötesi bağlantıların ekonomik değerini göstermektedir<sup>110</sup>.

### **4.3 İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASINDA EKONOMİ VE SİYASET ÖYKÜSÜ**

Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistin ekonomisinin tarihinde, ekonomi ve siyasetin etkileşimi genellikle ihmal edilen bir konudur. Fakat 1967'den beri siyaset, Filistin ekonomisi için İsrail'in ekonomik politikalarını şekillendirmede ana bir faktör olmuştur ve hala önemli bir rol oynamaktadır. İlk aşamada, 1967-1993 yılları arasında (Filistin topraklarının işgal tarihinden Oslo Antlaşması'na kadar), politikaların belirlenmesi tek taraflı olarak İsrail tarafından hayata geçirilmiştir. Daha sonraki yıllarda, Oslo'dan sonra, resmen karşılıklı olarak ekonomik politikaları tasarlayan iki taraf ortaya çıkmıştır: Filistin (FUÖ tarafından temsil edildi) ve İsrail (İsrail hükümeti tarafından temsil edildi). Bununla birlikte, tarafların oynadığı roller eşitsiz ve asimetrik olmuştur.

#### **4.3.1 1967'den Sonra İsrail Politikası: Dayan Stratejisi**

1967'de İsrail, İsrail Başbakanı Moshe Dayan tarafından dizayn edilen "kısmi dayatılan bir entegrasyon" olarak tanımlanabilecek bir ekonomik rejim kurmuştur; Filistin'in ve İsrail'in dış sınırları İsrail tarafından kontrol edilmiştir ve ticaret rejimi ulusal çıkarlarını savunmak için İsrail tarafından belirlenmiştir. İsrail, yarı-gümrük

---

<sup>110</sup> Kieh ve İda Mukenge. **Zones Of Conflict In Africa: Theories And Cases**, CT: Praeger, Westport, 2002, S.125.

birliği olarak tanımlanabilecek bir stratejiyi dayatmıştır: İsrail ile Filistin'in birleştiği bölgelerde ticaret sınırları yoktur, birleşik alan içinde resmi serbest ticaret vardır ve sonuç olarak serbest bir emek akışı söz konusudur ve tek bir para politikası uygulanmıştır. Bu unsurlar, birleşik ekonomi sistemini geçici politikaların bir sonucu olarak fiili bir ekonomik birliğe dönüştürmüştür<sup>111</sup>. Bununla birlikte, bu model tam bir ekonomik birlik değildir. Bunların iki nedeni aşağıda ele alınmıştır<sup>112</sup>:

1. İsrail, Filistin'den İsrail'e yapılacak ihracata yönelik ticaret engelleri yaratmıştır. Elbette ki bu, paylaşılan gümrük alanında ticaretin özgür olması beklenen bir gümrük birliğinin özüne aykırıdır. Her gümrük birliği anlaşmanın bir parçası olan gelir paylaşım mekanizması söz konusu değildir; böylece İsrail ithalat vergilerinin çoğunu elinde tutmuştur.
2. Daha önce belirtildiği gibi, sınırlı bir ekonomik birliğe uygun olarak karakterize olan birkaç özellik vardır; örneğin İsrail ve Filistin arasındaki parasal birlik, İsrail para biriminin yasal bir ödeme aracı olarak kullanılması ve Filistinli işçilerin İsrail işgücü piyasasında istihdam edilmesine ilişkin göreceli özgürlük.

Aslında, 1968'de başlayan ve 1972'ye kadar süren beş yıllık adaptasyon döneminde birçok Filistinli işçi, daha yüksek maaş alabilecekleri Filistin'den İsrail işgücü piyasasına geçmeyi tercih etmişlerdir. 1967 ve 1993 yılları arasında Gazze şeridi'ndeki iş gücünün yaklaşık %40'ı, Batı şeria'daki işgücünün %30'u İsrail'de istihdam edilmiştir. İşçilerin gelirleri Filistin ekonomisinde harcanabilir gelirin önemli bir parçası olmuş ve Gazze ve Batı şeria'daki GSYH'nin %30'undan fazlası işçi gelirlerinden elde edilmiştir. Bu süreç hiç kuşkusuz ki kişi başına GSYH'ye göre Filistinlilerin yaşam standardını yükseltirken İsrail ekonomisine ağır bir bağımlılık yaratmıştır. İsrail ve Filistin ekonomileri arasında empoze edilen (ve tamamlanmamış) ekonomik entegrasyon, Filistin'de çok düşük bir ekonomik kapasite kullanım oranına yol açmıştır. Bu durum, Filistin'de yapısal ticaret açığı, düşük

---

<sup>111</sup> Turner ve Omar Shweiki. **Decolonizing Palestinian Political Economy: De-Development And Beyond**, Palgrave Macmillan, 2014, S.32.

<sup>112</sup> LeVine ve Mathias Mossberg. **One Land, Two States: Israel And Palestine As Parallel States**, University of California Press, Berkeley, 2014, S.51.

ihracat seviyesi (emek hizmetleri hariç) ve yüksek düzeyde ithalat ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle, İsrail ile ikili ticaret açığı başka bir bağımlılık ilişkisi yaratmıştır<sup>113</sup>.

Standart bir gümrük birliği çerçevesinde Filistin'den İsrail'e daha yüksek bir ihracat seviyesi ve İsrail'den Filistin'e daha düşük bir ithalat seviyesi beklenmesine rağmen ekonomik sürece siyasi müdahale nedeniyle böyle bir beklenti gerçekleşmemiştir. Bu müdahale kapsamında, İsrail, Filistin ekonomisinde üretken kapasitenin geliştirilmesini engelleyen doğrudan idari önlemler almıştır. Filistinli girişimciler, başlatmaya çalıştıkları birçok ekonomik faaliyet için İsrail makamlarından lisans alması gerekmektedir. İsrail seçici lisans uygulaması, Filistin'in yerel ekonomik kalkınmasını yavaşlatmıştır. Bu politika ve bunu uygulamak için alınan tedbirler, Filistin ekonomisinin önemli bir kısmının İsrail üreticilerinin esir pazarına dönüştürülmesine de katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, İsrailli ve Filistinli üreticiler arasında gelişmesi gereken rekabet gerçekleşmemiştir. 2016 yılında çıkan ticaret rakamları, Batı Şeria'nın ihracatının %89'unun ve ithalatının %60'ının İsrail ile olduğunu ortaya koymaktadır. Ticaret açığı, Filistin'de GSYH'nin %35'ini oluşturmuştur. Bu yüksek ticaret açığı, çoğunlukla işçi havaleleri tarafından aynı zamanda sermaye girişleri ve tek taraflı transferler tarafından finanse edilmiştir. Yukarıdaki sonuçların çoğundan sorumlu olan ticaret politikaları, savaştan hemen sonra İsrail tarafından şekillendirilmiştir.

#### **4.3.2 Oslo Antlaşması: Paris Protokolünde Ekonomi ve Siyaset**

Aralık 1987 yılında ilk Filistin ayaklanmasının patlak vermesi ciddi bir ekonomik krize neden olmuştur. Ayaklanmanın ardından gelen birkaç yıl boyunca istihdam ve ticaret alanlarında İsrail ile olan bağlar sürmüştür. İlk ayaklanma ve Körfez Savaşı'nın sonuçları, siyasi görüşmelerin başlamasına katkıda bulunmuştur. 1991 Körfez Savaşı'nda ABD'yi destekleyen Arap liderler, İsrail-Filistin çatışmasında 'Barış için toprak takası' politikasının uygulanmasını beklemişlerdir. ABD, 1991 yılında Madrid'de düzenlenen barış konferansında böylesi bir politika izlemeyi amaçladığını işaret etmiştir. Eylül 1993 yılında, İsrail Hükümeti ve FKÖ

---

<sup>113</sup> Seddon, David. **A Political And Economic Dictionary Of The Middle East**, 2013, S.45.

arasındaki Oslo Antlaşmaları'nın imzalanmasıyla birlikte, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki ekonomik politikaların üzerindeki İsrail iktidarı sona ermiştir. İsrail'in kalıcı bir statü anlaşmasını engellemek (güncel statükodan ayrılmamak amacıyla) ve iki devletli ya da tek devlete yönelik bir politikanın uygulamasından kaçınmak için İsrail'in stratejik kararı, Oslo Antlaşması'nın uygulanmasını tek taraflı engellemiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, 1967'den beri İsrail ile Filistinliler arasında var olan ticaret rejimi, bir gümrük birliğinin kavramsal çerçevesine tekabül etmektedir. Ancak, ticaret rejimi İsrail tarafından sürekli olarak tek taraflı uygulanmıştır. 1967'den 1993'e kadar gelir paylaşımıyla ilgili önemli bir değişiklik olmuştur; Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistinlilerin ithalat gelirlerinin çoğu İsrail'e devredilmiştir. Oslo Antlaşması'nın (Paris protokolünün) en önemli yeniliklerinden biri, Filistinlilerden elde edilen ithalat ve katma değer (KDV) vergilerini toplayıp yeni oluşturulan FÜO'na aktarma taahhüdüdür. Bu hizmet İsrail yetkilileri tarafından tam olarak yerine getirilememiştir; çünkü Filistin'e yapılan tüm ithalat bir İsrail giriş noktasından geçmek zorundadır. Bu düzenleme, FÜO'na belirli bir egemenlik unsuru sağlayabilmiştir. Çünkü kendi gümrük gelirine sahip olacak ve bu gelir ulusal ihtiyaçlara göre tahsis edilecektir. Çelişkili bir biçimde, bu prosedür, FÜO'nun İsrail'e olan bağımlılığının artmasında bir başka unsur haline gelmiştir. Çünkü İsrail hükümeti, gerginlik dönemlerinde, baskı uygulamak amacıyla, bu fonların FÜO'na devredilmesini askıya almıştır<sup>114</sup>.

Ticaret ve kalkınmayla ilgili, siyasetle de yakından ilişkili olan önemli iktisat politikası konularından biri de kalıcı bir çözümde uygulanacak ticaret rejiminin türü ile ilgilidir. 1994 Paris protokolünde, taraflar 1967'den beri geçerli olan fiili gümrük birliği rejimi ile (aslında fiili bir ekonomik birlik) devam etmeyi seçmişlerdir. Gümrük birliği rejiminin en uygun ticaret rejimi olduğunu savunanlar için gümrük birliği Filistin ekonomisinin gelişimi için en iyi seçim olacaktır.

---

<sup>114</sup> Nuseibeh, Rawan. **Political Conflict And Exclusion In Jerusalem: The Provision Of Education And Social Services**, Routledge, 1.Baskı, 2015, S.38.

İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun geliştirdiği "Economy First"<sup>115</sup> stratejisinin siyasi dezavantajlar içerdiğini savunan alternatif görüşe göre (FUO'nun sınırlandırılması ve tercih edilen ticaret ve kalkınma politikalarını belirleme özgürlüğü)<sup>116</sup>, serbest ticaret rejimi ancak ikinci en iyi çözüm olarak değerlendirilebilir. Filistin tarafında karar alıcılar, gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşması destekçileri ile daha az entegrasyonu savunun bağımsızlık yanlıları olarak gruplandırılabilir iki gruba bölünmüştür. Bunlardan birincisi çoğunlukla iktisatçılar ve Filistin özel sektörüne yakın yetkililerden oluşmaktadır. Bu gruba dâhil olanlar, gümrük birliğinin en yüksek düzeyli ekonomik büyümeye yol açacağını savunmaktadır. Daha az entegrasyon rejiminin destekçileri, entegrasyon derecesinin azaltılmasının, Filistin'i egemenliğe daha hızlı taşıyacağını ve bağımsız bir kalkınma yolunun optimal yol olduğunu savunmaktadır. Paris protokolü ekonominin siyasete bağımlı olduğunu gösteren açık bir örnektir. Bu nedenle, herhangi bir siyasi ya da güvenlikle ilgili çıkarlara aykırı olarak algılanırsa hiçbir ekonomik rejim uygulanamaz (ne kadar iyi olursa olsun). Özellikle, kaygılar İsrail tarafında ortaya çıktığında uygulamaların derhal askıya alındığı defalarca deneyimlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere, Oslo Antlaşması'ndan sonraki gümrük birliği rejiminin devamında İsrail'in amacı, İsrail ile Filistin arasındaki nihai sınır üzerinde etkili olacak yeni ekonomik düzenlemelerden kaçınmaktır. Çünkü herhangi bir ekonomik entegrasyon gümrük birliğinden daha düşük düzeydeyse (örneğin bir serbest ticaret anlaşması veya ayrımcı olmayan ticaret düzenlemesi) bir ekonomik sınırın belirlenmesini gerektirecektir. İsrail, mevcut gümrük birliği konusunda devam ettirilmesinde ısrar etmiştir.

---

<sup>115</sup> İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun Economy First Stratejisi, ekonomik refahın sonunda siyasi şiddeti azaltacağı yönündeki liberal yaklaşımın argümanına dayanmakta ve Likod Partisi tarafından İsrail-Filistin barışına ilişkin en iyi yol olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte, bu stratejinin, Filistin ekonomisini bazı teşviklerle güçlendirerek FUO'nun Filistin ekonomisi üzerindeki denetimini baypas etmekten başka bir şey olmadığını belirtmek gerekmektedir.

<sup>116</sup> 1997, בין אינטגרציה מוטלת והפרדה מרצון, הכלכלה הפלסטינית, ארנון וא. (Arnon ve ark. **The Palestinian Economy, Between Imposed Integration And Voluntary Separation**, 1997).

#### 4.4 İKİ DEVLETLİ ÇÖZÜMÜNÜN KAVRAMI

İki devletli çözüm, tarihi Filistin'in topraklarının iki ülkeye bölünmesine dayanan İsrail-Filistin ihtilafının BM tarafından önerilen çözümüdür. Bu çözüm, tarihi Filistin'in topraklarının %78'inde kurulan İsrail devleti ile birlikte 4 Haziran 1967 sınırları içinde BM'in 242 (1967) ve 338 (1973) sayılı kararlarına uygun olarak bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını öngörmektedir.

##### 4.4.1 İki Devletli Çözüm Çerçevesinde İsrail ve Filistinlilerin Pozisyonu

Filistinliler, 1970'lerden beri iki devletli bir çözüme ciddi bir ilgi göstermişlerdir. Yıllar geçmesine rağmen, anketler sürekli olarak İsrail ve Filistin çoğunluğunun iki devletli bir çözüm lehine olduğunu göstermektedir. Hebrew Üniversitesi tarafından yapılan bir ankete göre, hem İsrailliler hem Filistinlilerin çoğunluğu, iki devletli çözüm formülüne dayanan bir barış anlaşmasını desteklemişlerdir. Aynı zamanda birçok katılımcı, böyle bir anlaşmanın uzun vadede sürdürülebilmesi konusunda şüphelerin bulunduğunu da belirtmiştir. Hebrew Üniversitesi'ndeki Harry S. Truman Araştırma Enstitüsü ile Ramallah'daki Politika ve Anket Araştırması Merkezi tarafından ortaklaşa yürütülen çalışma, İsraillilerin %63'ünün ve Filistinlilerin %53'ünün İsrail'in yanında bir Filistin devletinin kurulmasını desteklediklerini tespit etmiştir.

Bölgesel uzlaşmaya ve yerleşim tahliyesi konusunda, İsraillilerin %44'ü, İsrail'in Batı Şeria'nın tamamından çekilmesini aynı zamanda Batı Şeria'nın %3'ünden azına tekabül eden bazı yerleşim bloklarıyla Yeşil Hat'ın içindeki bölgelerin takas edilmesini desteklediklerini söylemişlerdir. Katılımcıların %48'i böyle bir çözüme karşı olduklarını söylemiştir. Ankete katılan Filistinlilerin %56'sı böyle bir geri çekilme planını desteklemiş; %48'i buna karşı olduklarını söylemiştir<sup>117</sup>.

---

<sup>117</sup> Anketin tamamı incelemek için bkz: [http://media.huji.ac.il/new/docs/hu131231\\_JointPoll\\_Dec2013.pdf](http://media.huji.ac.il/new/docs/hu131231_JointPoll_Dec2013.pdf).

#### 4.4.2 Uluslararası Pozisyonu

1975 yılında, BMGK tarafından, Filistin Halkının Vazgeçilmez Haklarının Kullanılması Komitesi (CEİRPP) kurulmuştur. 1976'da Komite iki öneri seti sunmuştur; Bu önerilerlerden biri, Filistinlilerin evlerine ve mülklerine dönme hakkıyla ilgilidir. Diğer öneri ise kendi kaderini tayin hakkı, ulusal bağımsızlık ve egemenlik hakkıyla ilgili hazırlanmıştır. BMGK tarafından sunulan öneriler oy vermek üzere görüşülmüş ancak ABD vetosu nedeniyle bir karara varılamamıştır. 1987 yılında, Birinci İntifada başladıktan sonra, diplomatik çalışmalar nezdinde partiler arasında iki devletli bir çözüm üzerinde müzakerelere başlamışlardır. Bu görüşmelerin en önemlisi, resmi olarak Filistin topraklarını üç idari bölüme ayıran ve bugün İsrail'in Filistin topraklarındaki siyasal sınırlarının çerçevesini oluşturan Oslo Antlaşması'dır. Antlaşma, Camp David 2000 zirvesinde sonuçlanmıştır. Ancak nihai bir anlaşmaya varılamamıştır. 2000 yılında İkinci İntifada'nın şiddetli çıkması, Filistin halkının Oslo Antlaşması'ndan duyduğu hayal kırıklığını göstermiş ve birçok İsrailli, müzakerelerin boşa gittiğine ikna olmuştur<sup>118</sup>. Muhtemel bir iki devletli çözüm, Suudi Arabistan ve ABD liderleri tarafından tartışılmıştır.

2002 yılında, veliaht prens (Ocak 2015'e kadar Suudi Arabistan Kralı) Abdullah, Arap ülkelerinin oybirliğiyle desteklenen Arap Barış Girişimi'ni önermiştir. Fakat İsrailli liderler, bu girişimi sürekli olarak reddetmişlerdir. ABD Başkanı George W. Bush bir Filistin devleti kurulması konusunda verdiği desteği açıklarken BMGK'nın 1397 sayılı kararı için iki devletli bir çözümü destekleme yolunu açmıştır<sup>119</sup>.

İki ana Filistin partisi Fatah ve Hamas arasında çıkan çatışmanın ardından; Hamas, Gazze Şeridi'ni kontrol ederek FULO'yu iki siyasi bölgeye bölmüştür. Her ikisi de Filistin halkının gerçek temsilcisi olduklarını iddia etmektedir. Fatah, Batı Şeria'daki FULO'un temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda, Gazze'deki FULO bölünme sonrasında Hamas'ın kontrolü altında kalmıştır. En son girişimler,

---

<sup>118</sup> Quandt, William. **Camp David: Peacemaking And Politics**, Brookings Institution Press, 2015, S.11.

<sup>119</sup> Qurie, Ahmed. **Peace Negotiations In Palestine: From The Second Intifada To The Roadmap**, London, 2015, S.25.

2014 yılında ABD Sekreteri John Kerry'nin rehberliğindeki İsrail-Filistin barış görüşmeleri olmuştur. Bu görüşmeler de bir anlaşmaya varılamamıştır.

#### 4.4.3 Filistin İçin İki Devletli Çözümün Zorlukları

İki devletli çözümün uygulanmasında ortaya çıkan ilk zorluk ekolojik nedenlere dayanmaktadır. Tarihi Filistin arazisinin %22'sinde bir Filistin devleti kurulması ekolojik açıdan uygulanması olanaksız bir durum yaratmaktadır. Çünkü İsrail devleti kıyı bölgeleri ve en verimli toprakları kapsamakta, Filistin Devleti'ne ağırlıklı olarak dağlık ve kurak bölgeler bırakılmaktadır. İsrail, ayrıca su kaynaklarının kontrolünü ısrarla sürdürmektedir. Su kaynaklarının kontrolü, Filistin ulusal egemenliğinin temellerini aşındıracaktır. İsrail'in Filistinlilere yönelik uyguladığı su politikasıyla ilgili bilgiler aşağıda yer almaktadır<sup>120</sup>:

- İsrail, Batı Şeria'da bulunan su kaynaklarının %85'ini kullanmaktadır.
- Batı Şeria'nın batısındaki yeraltı su tabakası, İsrail'in tarımsal sularının yaklaşık %40'ını ve içme sularının yaklaşık %50'sini sağlamaktadır.
- Batı Şeria merkezinin altındaki dağda yer alan yeraltı su tabakasından çekilen suların %80'inden fazlası İsrail'e veya İsrail yerleşim birimlerine gitmektedir.
- Batı Şeria'daki yerleşimciler toplam nüfusun yaklaşık %17'sini oluşturmaktadır; ancak su kaynakların yaklaşık %40'ını kullanmaktadır. Kalan %60'lık kısım, 3 milyon Filistinli için bırakılmıştır.
- Yerleşimciler her gün ortalama 600 litre su kullanmaktadır.
- Filistin su kullanımı, Dünya Sağlık Örgütü'nün günlük minimum 100 litre standardına bile uymamaktadır.
- İsrail'de kişi başı günlük su kullanımı 350 litreyken, Filistinliler ise günde kişi başı olarak 70 litre su kullanmaktadır. Suyun endüstriyel kullanımı dâhil edilirse, İsrail kullanımı Filistin'den 5 kat daha fazladır.
- Ekim 2002'den beri Filistinlilerin yeni su kuyuları açma yasağı vardır. 1967'den önce var olan 750 adet Filistin su kuyusundan yarısından daha azı hala çalışmaktadır.

<sup>120</sup> Birn, Pillay ve Holtz Timothy. **Textbook Of Global Health**, Oxford University Press, 2017, S.461.

Ayrırma Duvarı'nın inşasıyla birlikte su ve ekilebilir arazinin daha fazla sömürüldüğü görülmektedir. İsrail, Batı Şeria'nın 355 km'lik uzunluğunun tamamında bir duvar inşa etmektedir. Bu duvardan dolayı binlerce Filistinli topraklarından ve su kaynaklarından ayrılmıştır. Duvarın ilk aşamasında, yaklaşık 30 yer altı su kuyusuna erişim kesilmiştir. Duvarın yapımına hazırlık amacıyla 35 kilometreden fazla su borusu tahrip edilmiştir. Su kaynakları sorunlarına ek olarak, kirlilik sorunları da vardır. İsrail yerleşimleri ve sanayi merkezleri çoğunlukla tepelerde yer almaktadır. Ayrıca, yerleşim yerleri, arıtılmamış kanalizasyonu ve atık suları aşağıda bulunan vadilere boşaltmaktadır. Üstelik Batı Şeria'daki 7 sanayi bölgesinde yaklaşık 200 İsrail endüstri kuruluşu, işlenmemiş endüstriyel atıkları Filistin akarsuları ve tarım arazisine atmaktadır<sup>121</sup>. Mevcut yıkım seviyesi, kıt kaynakların kullanılması ve İsrail'in bu yeraltı kaynakları üzerindeki egemenliğinde ısrar etmesi göz önüne alındığında, bu kaynakların iki devlet arasında adil bir şekilde paylaşılması olanaksızdır.

İkinci olarak, işgal altındaki toprakların mevcut haritası, egemenliğin lojistik olarak gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşim politikasıyla ilgili veriler aşağıda yer almaktadır<sup>122</sup>:

- Günümüzde, Batı Şeria'da yaklaşık 200 İsrail yerleşim birimi vardır. Bu yerleşim birimlerine çok sayıda yer alan İsrail sivil karakolları (ortalama 20 kişiden oluşan yerleşim birimleri) dâhil değildir. 383.000 yerleşimci ve Yahudi bypass yolları<sup>123</sup> arazinin %6 ila %13'ünü kaplamaktadır.
- Ayrırma duvarını ve duvarı çevreleyen alanlar, Batı Şeria'nın yaklaşık %10'unu kapsamaktadır.
- Daha önce bahsedilen sebepler göz önüne alındığında, Filistinliler kalan tarihi Filistin topraklarının %17,6'sında bir devlet kurabilmektedir.

Bu arazi temelli engeller, bireysel özgürlükleri ve refahı etkilemektedir. Ayrıca, büyük Filistin şehirleri arasında insanların ve malların tutarlı akışı, ciddi

---

<sup>121</sup> Chaichian, Mohammed. **Empires And Walls: Globalization, Migration, And Colonial Domination**, BRILL, 2013, S.309.

<sup>122</sup> Nusseibeh, Sari. **What Is A Palestinian State Worth?**, Harvard University Press, 2012, S.74.

<sup>123</sup> On yıllardır İsrail'in işgali altındaki Batı Şeria'da İsrail, kendi altyapı projelerini gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri, Filistin şehirlerini birbirinden ayıran, yerleşim birimlerini İsrail'in ana topraklarıyla bağlayan ve yalnızca Yahudiler için inşa edilen ayrı bir otoyol şebekesidir (Bypass).

olarak sınırlanmaktadır. Böyle bir "yol haritası", egemen bir devletin kentsel, siyasi, ekonomik ve sosyal gelişimini ciddi ölçüde kısıtlamaktadır.

Üçüncü olarak, İsrail tarafından Filistin hava sahasının kontrol edilmesi ve silahsızlandırılmış bir Filistin devleti kurulması, Filistin özerkliğini yok etmektedir. Arazinin kontrolü, yeraltı kaynaklarının kontrolü, ulaştırma kontrolü ve ekonominin kontrolü gelişmekte olan egemen devletlerin iktidarsız hale gelmesi için yeterli nedenler olarak görünmektedir. Bununla birlikte, İsrail, herhangi bir Filistin devleti üzerindeki hava sahasını kontrol etmeye ve herhangi bir Filistin devleti biçimini silahsızlandırılmış hale getirmekte ısrar etmektedir. Eyal Weizmann tarafından derlenen bir raporda, İsrail'in zaten Filistin topraklarında devam eden her şeyi izleyebilme yeteneği olduğu sonucuna varmaktadır. Havadan çoğu sinyali toplamak için insansız hava araçları, hava keşif jetleri, erken uyarı Hawkeye uçakları ve yeryüzü gözlem uydusu görüntüleri kullanılarak Filistin toplumsal hayatı İsrail tarafından sürekli gözetim altında tutulmaktadır.

Weizmann, İkinci İntifada'nın başlangıcından bu yana İsrail Hava Kuvvetleri'nin binlerce uçuş saatini, bilgi toplamak ve daha sonra bu bilgiyi farklı istihbarat kurumlarına yaymak için harcadığını iddia etmektedir<sup>124</sup>. Bu yöntemle toplanan enformasyon, daha sonra hedeflenen suikastlerde İsrailliler tarafından kullanılmaktadır. Hava sahasını kontrol etmek, her şeyin havadan izlenebilmesini ve gerektiğinde yok edilmesini garanti etmektedir. Dünyanın üçüncü en güçlü askeri gücü ve yanında silahsızlandırılmış bir Filistin devleti, olağanüstü boyutta bir güç dengesizliği yaratmaktadır. Askeri güç olayların sonucunu her zaman belirlememektedir. Ancak, nükleer silahlar ve kimyasal silahlar da dâhil olmak üzere geniş silah çeşitliliği göz önüne alındığında, böyle süper bir gücün yanındaki küçük ve bitişik olmayan silahsızlandırılmış ve gelişmekte olan egemen bir devlet için önemli zorluklar ortaya çıkacaktır.

Dördüncü olarak, iki devletli bir çözüm, mültecilerin geri dönüş hakkına izin vermeyecektir. Şu anda BM'ye kayıtlı 5 milyon Filistinli mülteci vardır. Bu, dünyadaki en büyük ve en uzun süredir devam eden mülteci problemidir. Geri dönüş hakkı, tarihsel Filistin'in tümünü kapsamazsa ve sadece işgal altındaki bölgelerle

---

<sup>124</sup> Weizman, Eyal. **Hollow Land: Israel's Architecture Of Occupation**, Verso Books, 2.Baskı, 2012, S.24.

sınırlıysa, tarihi Filistin'in yaklaşık %22'sinde tüm Filistinlileri insani ve çevresel açıdan yerleştirmek için yeterli bir alan söz konusu değildir<sup>125</sup>. İşgal altındaki topraklarda yaklaşık 5 milyon Filistinli yaşamaktadır. İşgal altındaki toprakların nüfus yoğunluğu İsrail'e kıyasla zaten 6 kat daha fazladır. Diğer bir referans noktası olarak, 1990 yılında İsrail'in nüfusu 5 milyondan azdır ve İsrail işgal altındaki topraklardan 3 kat daha büyüktür. Başka yerlerde yaşayan yaklaşık 5 milyon Filistinli mülteci bu %22'ye geri dönmek isterse, bu yoğunluk daha da artacaktır.

Beşinci olarak, iki devletli bir çözüm, İsrail'de yaşayan yaklaşık 2 milyon Filistinlinin haklarını yok edecektir. Genel olarak, İsrail vatandaşları üç gruba ayrılabilir: tüm sorumlulukları olmaksızın tam sivil haklara sahip olan dindar Yahudiler; seküler Yahudiler için ikinci sınıf vatandaşlık ve başta Filistinli olmak üzere tüm Yahudi olmayan insanlar için üçüncü sınıf vatandaşlıktır<sup>126</sup>. İsrail'de, Yahudileri ve Yahudi olmayanları ayırarak Filistinlilere karşı doğrudan ayrımcılık yapan iki temel yasa vardır<sup>127</sup>:

- Vatandaşlık hakları ve geri dönüş yasası: Ulusal kimlik, İsrail vatandaşlığının kazanılmasına karar vermedeki ana faktördür. Geri dönüş yasası, dünyanın her Yahudisine İsrail'e göç etme hakkı vermektedir. Vatandaşlık yasası ise, bunu yapan tüm Yahudilere otomatik olarak vatandaşlık kazandırmaktadır. Bu ayrıcalık sadece Yahudiler içindir. Filistinliler ise yalnızca doğum, ikamet veya evlenme ile vatandaşlık hakkı elde edebilirler. İstatistikler, İsrailli yerleşimcilerin %77'sinin Filistin veya İsrail topraklarında değil Avrupa ya da Amerika'da doğduğunu göstermektedir.
- Yahudi Ulusal Fonu, Yahudi Ajansı ve Dünya Siyonist Örgütü, İsrail'de özel anayasal statüye sahiptir ve yarı hükümet organları olarak bilinmektedirler. Bu Yahudi örgütleri yalnızca Yahudilere fayda sağlanmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, arazileri geliştirme, konut projeleri ve yerleşim birimleri de dâhil olmak üzere bazı yönetsel yetkileri de bulunmaktadır. Bu kuruluşlar tarafından Yahudi mahallelerde su, kanalizasyon sistemleri ve yollar için bütçe ayrılmaktadır. İsrail bölgelerindeki Filistinlilerin mahallelerindeyse

---

<sup>125</sup> Kossaïfi, George. **The Palestinian Refugees And The Right Of Return**, Center For Policy Analysis On Palestine, 1996, S.39.

<sup>126</sup> Davis, Uri. **Apartheid Israel: Possibilities For The Struggle Within**, Zed Books, 2003, S.89.

genellikle hiç bir şey yoktur. Benzeri bir hükümet teşkilatı, Yahudi olmayan insanlar için aynı işlevleri yerine getirmeyecektir. Böylece İsrail'de yaşayan Filistinlilerin ihtiyaçları sistematik bir şekilde sürekli ihmal edilmektedir.

#### 4.5 FİLİSTİN'İN GELECEĞİ: SEÇENEKLER NELERDİR?

Filistin-İsrail meselesinin çözümü hakkındaki düşünceler, iki devletli bir çözüm düşüncesinden tamamen uzaklaşmıştır. 2013 yılında, eski ABD Dışışleri Bakanı John Kerry, FÜO'yu ve İsrail hükümetini müzakerelere girmekleri için zorlamıştır. En azından Kerry, her iki tarafa da, çatışmayı çözebilmek için iki devletli bir çözüm temelinde "ya batırız ya anlaşırız anı" olarak tanımlanabilecek, elde başka bir çözüm olmayacağı ikazında bulunmuştur. İsrail hükümeti, yerleşimciler hareketiyle (Batı Şeria'da yaşayan İsrail aşırı sağ hareketi) bir bütün hale geldiğinden dolayı uzun süreli bir Filistin devletini onaylaması, yalnızca dünya kamuoyunu yatıştırma amacından ibarettir<sup>128</sup>. Öte yandan, son yıllarda Filistinliler, kazanacak bir şey olmamasına ve kaybedilecek çok şey olmasına rağmen, anlaşmalarda "hayır" demeyi bile becerememişlerdir. Çatışmanın nasıl sona erdirileceği konusunda oluşan sessizlik, şimdiye kadar diplomatik müzakerelerle aşıl原因an sahte umutların yerini almıştır. Geçmişe bakıldığında, çatışmaları çözen müzakerelerin siyasi ön koşullarının hiçbir zaman İsrail tarafında mevcut olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni, muhafazakâr sağ-kanat yerleşimcilerin yayılmacı vizyonunun Tel Aviv'deki resmi devlet politikası haline gelmiş olmasıdır<sup>129</sup>.

İsrail sağcılarının güvenlik mantığı, İsrail'in Batı Şeria'nın tamamını veya büyük bir kısmını kontrol etmeye devam etmesi halinde İsrail'in güvenliğinin korunacağıdır. Bu, İsrail'e yönelik gerçek tehdidin artık Filistin silahlı direnişinden kaynaklanmadığı görüşünü yansıtmaktadır. Gerçek tehdit, daha gelişmiş silahlara sahip çevre ülkelerden veya güçlerden (İran, Suriye ve Hizbullah gibi)

---

<sup>127</sup> Navot, Suzie. *The Constitution Of Israel: A Contextual Analysis*, Hart Publishing, 1.Baskı, 2014, S.123.

<sup>128</sup> Ehrenreich, Ben. *The Way To The Spring: Life And Death In Palestine*, Granta Books, London, 2016, S.42.

<sup>129</sup> Pedahzur, Ami. *The Triumph Of Israel's Radical Right*, Oxford University Press, 1.Baskı, 2012, S.54.

kaynaklanmaktadır<sup>130</sup>. Diplomasi ve müzakereler yoluyla barışın sürmesi iflas etmiş gibi görünmektedir. Bu durum, “Şimdi ne olacak?” sorusunu gündeme getirmektedir. Farklılıkların uzlaşmaz olduğu bu tür durumlarda, sıradışı çözümler alternatifler arasına girmektedir. Olası öngörülerden beş tanesi düşünülmeye değer görünmektedir:

- **İsrail tek devlet:** İsrail sınırını, Batı Şeria'nın birçoğunu kapsayacak şekilde genişletmek ve yerleşimleri birkaç izole karakol dışında tutmaktır. İsrail cumhurbaşkanı Reuven Rivlin'in İsrail'in tek devletli bir çözümün açık savunucusu olduğu göz önüne alındığında, tek devlet çözümünün siyasi önemi artırmaktadır<sup>131</sup>. Etkili bir yerleşimci savunucusu ve ABD İsrail Başkonsolosu olan Dani Dayan tarafından ayrıntılı biçimde uluslararası arenada savunulan bu çözüm, Filistin gündelik hayatındaki aşağılayıcı uygulamaların (sayısız kontrol noktaları, hareketlilik kısıtlamaları vb.) radikal bir biçimde hafifletilmesini ve hatta ayırma duvarının sökülmesini savunmaktadır. Filistin yaşam standardını önemli ölçüde yükseltmeyi vaat etmekte ve bu tür ekonomik barışın toprak, bağımsızlık ve dönüş hakkı ile ilgili Filistin siyasi/hukuki taleplerini hiçbir zaman tatmin edemeyeceğini itiraf etmektedir<sup>132</sup>.
- **İki uluslu tek devlet:** Tek devletli çözümün daha idealist versiyonu, tarihsel Filistin'i bütünüyle kapsayan laik bir devleti öngörmektir; herkes için demokratik birleşik bir hükümet kurulmasının yanında, Yahudilerin ve Filistinlilerin kendi kendini yönetme, ulusal/etnik kimlik haklarının kullanılacağı yarı özerk bölgelerin oluşturulmasını da kapsamaktadır<sup>133</sup>. Bu çözümde birçok engel vardır: Fiili gerçekleri göz önüne alarak ve İsraillilerin ezici çoğunluğunun devletin Yahudi karakterini koruyacak Siyonist projeye sahip çıkması nedeniyle, toplum nezdinde projenin siyasi çekim gücü bulunmadığı görülmektedir. Bunun yanında, gelir ve eğitim eşitsizlikleri,

<sup>130</sup> Eilam, Ehud. **Israel, The Arabs And Iran: International Relations And Status Quo, 2011-2016**, Routledge, 2017, S.32.

<sup>131</sup> Ehrenberg ve Peled Yoav. **Israel And Palestine: Alternative Perspectives On Statehood**, Rowman And Littlefield Publishers, 2016, S.280.

<sup>132</sup> Mitchell ve Sachar Alon. **A Path To Peace: A Brief History Of Israeli-Palestinian Negotiations And A Way Forward In The Middle East**, Simon And Schuster, 2016, S.44.

<sup>133</sup> Faris, Hani. **The Failure Of The Two-State Solution: The Prospects Of One State In The Israel-Palestine Conflict**, I.B. Taurus, London, 2013, S.12.

ülkeyi Siyonist olmayan bir temelde birleştirmeyi amaçlayan herhangi bir süreçte muhtemelen İsrail hâkimiyetini yeniden kuracaktır.

- **İsrail'in işgal altındaki Filistin topraklarından çekilmesi:** Bu öneride, yönetim yapılarında belirgin bir değişim olmayacaktır. 2005 yılında Şaron'un Gazze'den çekilme planına benzer şekilde, bu yeni girişim İsrail'in uluslararası sınırları dâhilinde içermek istediği Filistin bölgelerine de uygulanacaktır<sup>134</sup>. Bu düzenleme Filistin Yönetimi, Batı Şeria ve Gazze'nin yönetimini üstlenecektir. Filistinlilerin en temel insan haklarından mahrum bırakarak, sıkı sınır kontrolleri uygulayarak baskıyı sürdürerek işgal rejimini ve bölünme duvarını ülke sınırları haline getirecektir. En büyük engel, Filistinlilerin böyle bir sonuca razı olmaları için herhangi bir çıkarının olmaması, Birleşmiş Milletler dâhil olmak üzere çoğu uluslararası ortamda kınanması ve İsrail'in bir aparteid devlet olarak izole edilmesidir.
- **Filistin'in kendi kaderini tayin hakkı:** Filistin entelektüelleri arasında, en açık şekilde Ali Abunimah tarafından Filistin'deki Adalet için Savaş adlı kitabında formüle edilen yeni bir düşünce vardır. Vurgu, sivil toplum aktivizmi, şiddetsiz Filistin direnişi ve Filistin'in kendi kaderini tayin hakkına olanak veren bir çözüm için küresel destek oluşturmaktadır. Kendi kaderini tayin hakkının gerçekleşmesi, tüm Filistin halkının otantik temsilcileri tarafından kabul edilen liderlik gerektirmektedir. Bölgesel bölünmenin ya da ortaya çıkan birliğin görüşleri müzakerelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak uygulamalar, Filistin halkının meşru taleplerine ve İsrail'in geçmiş adaletsizliklere ilişkin bir kabulüne bağlıdır. Buradaki engel, güç farklılıklarından ve Yahudilerin Siyonist Projeyle dünya çapında angajmanından kaynaklanmaktadır. Böyle bir engeli aşmanın yolu, artan Filistin yumuşak güç (soft power) yeteneği ile bağlantılı yeni bir gerçekçilik temelli çıkarların yeniden hesaplanmasına neden olacak şekilde İsrail, ABD ve Avrupa'ya baskı uygulayan dünya çapında bir destek sağlamaktır<sup>135</sup>.
- **AB modeli temel alınarak iki devletli konfederasyonu:** Bu öneri, 1967 öncesi sınırlar boyunca İsrail'in yanında Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'te

---

<sup>134</sup> Thomas, Baylis. **The Dark Side Of Zionism: Israel's Quest For Security Through Dominance**, Paperback, 2011, S.152.

bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını gerektiren tanıdık iki devletli çözümü andırmaktadır. Ancak bu iki devlet tamamen ayrı olmayacaktır. Güvenlik, ekonomi ve altyapı ile birlikte ele alınıp sınır ötesi yüksek düzeyde bir ekonomik entegrasyon uygulanacak ve hukuki yapı insan hakları üst mahkemesine tabi olacak biçimde şekillendirilecektir. Ayrıca, Kudüs, paylaşılan bir başkent haline gelecektir. Öneri aynı zamanda hem Yahudilerin hem de Filistinlilerin kutsal topraklarına karşı hissettikleri tarihi ve manevi bağların sağlanması için vatandaşlığın ve ikametinin birbirinden ayrılmasını savunmaktadır. Avrupa Birliği sisteminde olduğu gibi, bir ülkenin vatandaşları diğerinin topraklarında ikamet etmekte özgür olacak ve yasalarına göre yaşayacaklardır. Yahudi yerleşimciler, Batı Şeria'da kalabilirler; aynı şekilde, Filistinli mültecilere Filistin devletinde vatandaşlık verilecektir. Bu çözüm önerisi, her iki halk için, demokrasiyi ve hızlı ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Buradaki en büyük engel, İsrail'in genişlemeci hedeflerini bırakması ve Siyonist projeyi daha sınırlı biçimde tutmasını gerektirmesidir.

#### **4.6 İSRAİL İLE FİLİSTİN ARASINDAKİ KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK UYGULANMASI**

İsrail ile Batı Şeria arasındaki dayatılan "Yeşil Hat" sınırı 1948'den önce mevcut değildi. Örneğin, tarihsel Filistin'de tüm Filistinliler için, Batı Şeria'nın Nablus şehri diğer kasaba ve köyler için ticari ve idari bir merkez idi ve Akdeniz'in Hayfa şehri, batı ülkelere ticari bir kapı olarak varolagelmıştır. Genel olarak, ekonomik ilişkiler, ticari, finansal ve faktör akışları, Osmanlı döneminden miras alan coğrafi ve idari müesseseler tarafından belirlenmiştir. Savaş, işgal veya güvenlik duvarları yoluyla çizilen sınırlar, görece önemsiz bir konumdadır<sup>135</sup>. 1967'den sonra İsrail, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Filistinliler arasındaki ticaret engellerinin ortadan kaldırılmasına rağmen, ilişkiler Nakba'nın ardından zorla ayrılmanın etkileri nedeniyle kısıtlı kalmıştır.

---

<sup>135</sup> Abunimah, Ali. **The Battle For Justice In Palestine**, Paperback, 2014, S.9.

<sup>136</sup> Singer, Amy. **Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen In Jerusalem**, SUNY Press, 2012, S.11.

Oslo Antlaşmaları'ndan ve FUO'nun oluşturulmasından bu yana, Yeşil Hat'ın her iki tarafındaki Filistinliler arasındaki ekonomik ilişkiler artmıştır. Yine de, ikinci intifada ve bölme bariyeri, sınırın her iki tarafındaki Filistinlilerin birbirleriyle etkileşim içinde olduğu bu entegrasyonun ilk aşamasını sona erdirmiştir. Bu, Gazze'de yapılan ablukayla daha da kötüleştirilmiştir. 2015 yılından bu yana, hem Filistinli topluluklarının durumlarına hem de kendi pazarlarındaki arz ve talep faktörlerine adapte olup İsraili ve Batı Şeria'lı Filistinliler arasında yeni ilişkilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Ekonomik faaliyetler gelişmiş ve Filistin asıllı İsraililer, daha geniş bir yelpazede çeşitlerin bulunmasından dolayı, aynı zamanda fiyatların daha düşük olması nedeniyle Batı Şeria'nın kuzeyindeki şehirlerde toplu satın alım yapmışlardır<sup>137</sup>. İsraili Filistinlilerinin son yıllarda bölgesel ve uluslararası turizme olan ilgisinin artmasıyla Ramallah, Beytüllahim ve Eriha, uygun fiyatlı kısa vadeli tatiller için en iyi destinasyon haline gelmiştir.

Batı Şeria, Filistinlilerin İsrail'e erişimi engelleyen hareket kısıtlamaları göz önüne alındığında, ekonomik akışların çoğu tek yönlü olmuştur; İsrail içinden gelen Filistinliler Batı Şeria'dan mal ve hizmetler satın almaktadır. Görülebileceği gibi, bu büyüyen ticaretin arkasındaki nedenler maliyet faktörlerine büyük oranda bağlı gibi görünmektedir. Ancak kültürel, dini, sosyal ve politik faktörler de Filistinlilerin iki bölge arası ilişkilerini yeniden kurmaları için sağlam bir temel oluşturmaya devam etmektedir. İsrail'den gelen Filistinli tüketiciler, Batı Şeria'nın kuzeyindeki şehirler için önemli bir pazar oluşturmaktadır. Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde bir dizi sanayi ve hizmet sektörü bulunan ticaret kanallarının çokluğu göz önüne alındığında, bu pazar hala spontan ve organize edilmemiştir. İsrail'den gelen Filistinli tüketiciler arasında, otel, turizm ve restoranlar sektörü talebin en büyük payını oluşturmaktadır<sup>138</sup>.

Khalidi'nin (2014) yayınladığı rapor, Batı Şeria'dan İsrail'deki Arap pazarlarına yapılan diğer "ihracat"ların, gıda, mobilya, metal işleme, taş ürünleri ve

<sup>137</sup> Shehadeh ve Al-Khalidi Raja. **Impeded Development: The Political Economy Of The Palestinian Arabs Inside Israel**, çev. Mandy Turner ve Omar Shweiki, Decolonizing Palestinian Political Economy London: Palgrave Macmillan, 2014, S.59.

<sup>138</sup> رجا الخالدي وقصي السطري، تعزيز التبادل التجاري والتعاون الاقتصادي بين الفلسطينيين في الضفة الغربية وفي داخل إسرائيل: بديل عربي "شمالي" للأسرة، مركز دراسات التنمية، جامعة بيرزيت، 2014.

(Al-Khalidi ve Al-Satari Qusay. **Promoting Trade And Economic Cooperation Between Palestinians In The West Bank And Within Israel: An Arab "Northern" Alternative For The Family**, Center For Development Studies, Birzeit University, 2014).

yerel olarak yapılmış mermer olduğunu göstermektedir. Hizmet sektöründe, Batı Şeria ve İsrail arasındaki sınır boyunca var olan bazı araba tamir şirketleri, İsrail otoritesinin bu hizmetlere erişim konusunda verdikleri güvenlik ve yasal kısıtlamalara rağmen, İsrailli Filistinlilere yıllarca araba onarım hizmetleri sağlamaktadır. Bu işlemlerin gayri resmi niteliği göz önüne alındığında, boyutlarının resmi olarak belgelenmiş bir istatistiği mevcut değildir<sup>139</sup>.

Aynı derecede önemli olan şey, üniversite eğitim hizmetlerine olan taleptir; Örneğin, Cenin'deki Arap-Amerikan Üniversitesi'nde okumaya gelen İsrailli Filistinlilerin sayısıdır. Arap-Amerikan Üniversitesi'nde yaklaşık 9.000 kayıtlı öğrenci varken, bu üniversitede okuyan Filistin asıllı İsrailli öğrencilerin sayısı son zamanlarda artarak 2016'ya kadar 4.000'e ulaşmıştır.

Filistin-İsrail sınırlarının ötesinde, Filistinliler arasındaki diğer etkileşim biçimleri, finansal hizmetler, hukuk hizmetleri ve muhasebe gibi diğer hizmet sektörlerinde belirgindir. Bazı İsrailli Filistinliler, Batı Şeria'daki Filistin bankalarında ticari amaçlarla hesaplar açmaktadır. Öte yandan, İsrail'de faaliyet gösteren Filistinli avukatlar ve muhasebeciler, İsrail pazarındaki kişisel, iş ve diğer işlemler için Batı Şeria ve Kudüs'ten müşterilerine çeşitli hizmetler sunmaktadır. Birçok Filistin asıllı İsrailli profesyonel, Ramallah'da veya diğer şehirlerde çalışıp yaşamaktadır ve hukuk, reklamcılık, medya, muhasebe, ticari aracılık ve diğer mesleki hizmetler sunmaktadır. Bu etkinlikler sayesinde çalıştıkları örgütler vasıtasıyla Batı Şeria üretkenliği artmakta ve hizmetler sektöründe yüksek bir katma değer yaratılmaktadır<sup>140</sup>.

Filistinli İsrail Araştırmaları Merkezi (MADAR) tarafından 2013 yılında yapılan bir anketin sonuçları, Batı Şeria'daki İsrailli Filistinlilerin harcamasının toplam değeri için tek kaynak niteliğindedir. Anket, bahsi geçen Filistinli-Filistinli ticaretindeki büyümeye ilişkin gerçek ve öngörülen kısıtlamaları tanımlamıştır. Ankete göre, Batı Şeria'daki İsrailli Filistinlilerin yaptığı satın alımların toplam değeri, 2013 yılında 1,1 milyar NIS (yaklaşık 310 milyon dolar) olarak tahmin edilmiştir. Filistin asıllı İsrailli hane halklarının (gıda, giyim, temizlik malzemeleri

---

<sup>139</sup> Khalidi ve Shehadeh Mtanes. **Israel's 'Arab Economy: New Politics, Old Policies**, In Rouhana N. (Ed.) *Israel And Its Palestinian Citizens: Ethnic Privileges In The Jewish State*, Cambridge University Press, 2017, S.42.

ve kozmetik ürünlerindeki) harcamalarının 900 milyon NIS olduğu tahmin edilmiştir. Dayanıklı tüketim malları (mobilya ve elektrikli ev aletleri) için 40 milyon NIS harcanmıştır. Restoran yemekleri ve otel/rekreasyon hizmetleri için yapılan harcamalar sırasıyla, 24 milyon ve 89 milyon NIS'dir. 89 milyon NIS ise, üniversite hizmetleri için harcanmıştır<sup>141</sup>.

İsraili yetkililer, 2010 yılından bu yana, İsraili Filistinlilerini Filistin ekonomik büyümesini teşvik etmek amacıyla sınırına yakın olan Batı Şeria'nın şehirlerinde alışveriş yapılmasını teşvik etmişlerdir. Dolayısıyla, İsrail resmi makamlarının bu Filistinli-Filistinli ticaretine karşı çıkmadığı görülmektedir. Aksine, İsrail'in ekonomik veya politik kontrolüne bir tehdit olmaması halinde, bu gibi ilişkilerin devam etmesini ve gelişmesini sağlayacak koşulları teşvik etmişlerdir<sup>142</sup>.

Filistin ekonomisinin İsrail ekonomisinden ayrılırsa ortaya çıkacak ekonomik sıkıntılar ve ekonomik gerilemenin, bölgedeki uzun süreli barışın sürdürülebilirliği üzerindeki yıkıcı etkileri, İsrail ve Filistin arasındaki ekonomik ayrımın muhaliflerinin başlıca argümanıdır ve "yüksek yaşam standartları daha düşük şiddete yol açacaktır" ifadesi, karşılıklı bağımlılığı destekleyenlerin sloganıdır. 1967'den bu yana, Filistin'in İsrail'e işgücünün ihraç edilmesine olan ekonomik bağımlılığı göz önüne alındığında, Filistin ekonomisi için İsrail ekonomisinden tam ayrılmanın, artık Filistinlilerin işgücünü İsrail'e ihraç edememeleri nedeniyle yıkıcı etkilere sahip olacağı savunulmaktadır. İntifada sırasında ve Paris Protokolü ile geçici anlaşmanın imzalanmasından hemen sonraki yıllarda, İsrail hükümetinin kapanma politikası nedeniyle, Filistinli işçilerin İsrail iş yerlerinden ayrılması, Filistin ekonomisine ağır bir darbe indirmiştir. Filistin mallarının ve hizmetlerinin İsrail'e pazar erişimi, karşılıklı ekonomik bağımlılığı destekleyen bir diğer önemli faktörü oluşturmaktadır. İsrail ile Filistin arasında bir karşılıklı ekonomik bağımlılığı gerçekleştirmek için aşağıdaki dört ana koşul göz önüne alınmalıdır:

---

<sup>140</sup> Sa'di, Ahmad. **Incorporation Without Integration: Palestinian Citizens In Israel's Labor Market**, Sociology, Cilt:29, Sayı:3, 1995, ss.429-451.

<sup>141</sup> المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، مدار، تقدير حجم مشتريات السلع والخدمات من قبل فلسطينيي الداخل في مناطق السلطة

2013، الفلسطينية، (Palestinian Center For Israel Studies, MADAR, **An Estimation Of The Total Israeli Palestinians' Expenditure In The Palestinian Territories**, Ramallah).

<sup>142</sup> الإدارة المدنية الإسرائيلية، الآثار الاقتصادية للزوار العرب الإسرائيليين إلى الضفة الغربية، نظرة عامة حول آثار تدابير بناء الثقة، 2010، (Israeli Civil Administration, **Economic Impacts Of Israeli Arab Visitors To The West Bank An Overview Of The Effects Of Building Trust**, 2010).

1. **Bağımsız bir şekilde ticaret politikasını belirleme:** İsrail-Filistin bağlamında karşılıklı ekonomik bağımlılığın başarılı olması için, iki ekonominin entegrasyonunu sağlayan modelin, Filistinlilerin isteklerini (ulusal egemenlik ve bağımsızlık) göz önüne alması gerekmektedir. Dolayısıyla, önerilen model, her ülkeye üçüncü ülkelerle ilgili kendi bağımsız ticaret politikasını belirleme olanağını sağlamayı içermelidir. Aynı zamanda, önerilen modelin öncülü, diğer bütün ekonomik entegrasyon modelleri gibi, iki piyasa arasındaki malların ve hizmetlerin serbest dolaşımıdır. Ticari ilişkilerinde, ticaret ortakları, diğer ülke menşeli veya ona ihraç edilen mallara uygulanan herhangi bir tarife, masraf, vergi veya gümrükten kaçınma taahhüdünde bulunmalıdır. Ayrıca, miktara dayalı sınırlamalar gibi ticarete herhangi bir tarife dışı engeli kullanmaktan kaçınmayı kabul etmelidir.
2. **Gümrük gelirleri ve esnek sınırlar:** Paris protokolünün 3. maddesi, İsrail ile FOU arasındaki tüm gümrük vergileri ve vergilerin tahsili ile ilgili nihai bir amaç belirlemektedir. Buna ek olarak, eğer bir ürün, nihai varış yerini Filistin toprakları olarak belirten bir ithalat belgesiyle ithal edilecekse, İsrail, giriş limanında toplanan gümrük gelirlerini FOU'na aktarmalıdır. Paris protokolü yalnızca gümrük vergileri ile ilgiliyse de, aynı düzenleme dolaylı vergileri de kapsayacak şekilde uygulamada genişletilmiştir. Paris protokolü kapsamında İsrail tarafından FOU'na devredilen gelirler, FOU'nun toplam gelirlerinin %60'ını oluşturmaktadır. Gümrük gelirleri, İsrail ile Filistinliler arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık sürecinde önemli bir engeli teşkil etmektedir. Çünkü 1) Bu gelirler, FOU için çok önemli bir finansal kaynak olduğundan, İsrail hükümeti tarafından FOU'na baskı yapmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. 2) Gümrük gelirlerinin tahsilât mekanizması, bazı mali kayma olaylarıyla uğraşmak için yetersiz kalmıştır. Geri toplanması mümkün olmayan gümrük vergileri bu durumun temel örneklerinden biridir. Bu olgular, İsrail'e ithal edilen mallar (yani ithalat belgelerinde belirtilen son varış yeri İsrail'dir) ve daha sonra tekrar Filistin bölgelerine ihraç edildiği veya İsrail'e ithal edilen malların üretiminde kullanılan hammaddeler ve daha sonra Filistin bölgelerine ihraç edildiği veya Filistin bölgelerine ithal edilen mallar (doğrudan ya da dolaylı olarak İsrail liman ve havalimanları

aracılığıyla) İsrail'e tekrar ihraç edildiği durumları kapsamaktadır. Modele göre, bu zorlukları ortadan kaldırmak için bölgedeki karşılıklı ekonomik bağımlılık çerçevesinde coğrafi sınırların var olmasına izin verirken, coğrafi sınırlar mümkün olduğunca esnek ve geçirgen hale getirilmeli ve İsrail ile Filistin arasındaki sınır, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımını olumsuz etkileyecek unsurlardan arındırılmalıdır.

3. **Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı:** Önerilen modelin önemli bir unsuru emek hizmetleriyle ilgilidir. Bu model uyarınca, her iki taraf da karşılıklı olarak sınır ötesi işçi hareketlerinin mobilizasyonu için anlaşma sağlamalıdır. İsrail ve Filistin vatandaşlarının iş aramak veya çalışmak için diğer tarafın topraklarına girmesine izin verilmelidir. Bunun yanında, Filistin'deki ekonomik refah için İsrail'deki Filistinli istihdamı teşvik edilmelidir. Ayrıca, İsrail'in üçüncü ülkelerden temin ettiği yabancı işçilerin yerine Filistinlilerin istihdamının sağlayacağı toplumsal kazanımlara dikkat çekilmelidir. Dolayısıyla bu model, yabancı olanlardan ziyade Filistinli işçileri tercih eden İsrailli işverenlere vergi avantajları da dâhil olmak üzere mali teşvikler verilmesine çağrıda bulunmaktadır.
4. **İsrailli yerleşim yerleri:** 2010 yılından bu yana İsrail, ekonomik barış kavramını olumlu yönde uyararak için çeşitli adımlar atmıştır. Örneğin, İsrail, Batı Şeria'ya erişimi ve güvenlik protokollerini kolaylaştırmış, sınır geçiş noktalarında geliştirmeler yaparak Filistin özel sektörünü canlandırmış, Batı Şeria'da dört elektrik trafo merkezi kurmuş ve 2011'de üç ana askeri kontrol noktasını kaldırmıştır. Bununla birlikte, Batı Şeria'daki yerleşimlerin sürekli büyümesi nedeniyle, bu adımların barış süreci üzerindeki etkileri oldukça çok önemsiz düzeyde kalmıştır. Bu yüzden, karşılıklı ekonomik bağımlılığın başarısı için, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki yasadışı İsrail yerleşimleri durdurulmalıdır.

Daha önce vurgulandığı gibi, 1967 yılından bu yana, İsrail ile Filistin arasındaki ticaret ilişkileri dengeli değildir; Filistin ekonomisi hem ihracat hem de ithalat için İsrail pazarına bağımlıdır. İsrail pazarı, Filistin ihracatı için doğal hedef ve Filistin'e ithalat için belirgin kaynak olmayı sürdürmektedir. Bu durumun nedenleri, iki pazarın fiziksel olarak yakınlığı, altyapıların fiili entegrasyonu ve iki

pazar arasındaki ekonomik ayrışmadır<sup>143</sup>. Fiziksel yakınlık, taze tarım ürünlerinin ticaretinde çok önemlidir ve 1967'den beri bu topraklarda gelişen ticari faaliyetlerin çoğunu kapsamaktadır. Yakınlık, nispeten düşük nakliye maliyetleri anlamına gelmektedir. Yollar, elektrik enerji nakil hatları şebekesi ve su kaynakları dâhil olmak üzere paylaşılan altyapı, İsrail Filistin ekonomik ilişkisinin karşılıklı ekonomik bağımlılığa uygun doğasını daha da perçinlemektedir. İsrail ve Filistin piyasaları arasındaki muazzam ekonomik ayrışma, Filistinli üreticiler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Düşük teknolojili, emek-yoğun mallar üretilirken karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmakla birlikte, Filistinli üreticiler nispeten daha düşük gelir düzeyindeki İsrail hane halkı pazarına yönelik, mal ve hizmetler üretebilmekte ve tedarik edebilmektedir<sup>144</sup>. Aynı avantajlar, diğer bölgesel pazarlarda rekabet etmek isteyen Filistinli üreticiler ve hizmet tedarikçileri için geçerli değildir. İlk olarak, daha düşük maliyet üretiminden faydalanan ve daha az nakliye maliyeti gerektiren yerel imalatçılara ve hizmet tedarikçilerine karşı rekabet üstünlükleri söz konusu değildir. İkinci olarak, alternatif pazarlardaki yerel nüfus İsrail'den çok daha yoksuldur. Bu nedenle Filistin ürünleri için potansiyel hedef pazarın boyutunu en aza indirecektir. Son olarak, Filistin ve bölgedeki Arap ülkelerinin ekonomileri tamamlayıcı olmaktan çok daha rekabetçi bir niteliktedir. Nitekim, mevcut veriler, Arap ülkelerindeki bölgeler arası ticaret seviyesinin ihmal edilebilir olduğunu açıkça göstermektedir. İsrail ekonomisine göre bu durum daha az geçerlidir.

İsrail ve Filistin ekonomileri arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık konusunda, ölçek ekonomileri tarafından sağlanacak faydalar da söz konusudur. Birincisi, yerel ekonominin hızla gelişmesinin önündeki en büyük engel, yeterli altyapının olmamasıdır. İsrail'in son otuz yıldaki Filistin toprak politikası bu durumla ilişkilidir. Yine de, geçmişe önem vermeden, yerel ekonominin büyüklüğü, sadece Filistin nüfusuna hizmet etmek üzere tasarlanmış pahalı tesislerin ve altyapıların kurulmasını haklı kılmaz. Sembolik modernleşmenin siyasi çekiciliğine rağmen, bu tür projelere yatırım yapmak ekonomik refahı önemli derecede geciktirecek ve ödemeler bilançosu açığını önemli oranda arttıracaktır. Filistinlilere sunulan kıt

---

<sup>143</sup> Lawrence, Robert vb. **Toward Free Trade In The Middle East: The Triad And Beyond**, Harward University Press, Cambridge, Massachussets, 1995, S.25.

<sup>144</sup> 18-17' עמ' 2000, פברואר 2000, גלובס, יחיאל, גלובס, ההפרדה מתה. חגי אטקס, (Atkes, Haggai. **Separation Is Dead. Long Live Trade**, Globes, 2000, ss.17-18).

kaynakların daha verimli kullanılması, mevcut İsrail altyapısının ortak kullanımıyla mümkün olacaktır<sup>145</sup>. Ortak İsrail-Filistin mülkiyeti veya bazı tesislerin işletilmesi, Filistin'in ulusal simge ihtiyacı için gerekli olan bağımsız dev projelere yapılan önemli yatırımlardan doğan ekonomik riskler arasında bir denge oluşturabilmektedir.

İkincisi, Filistin ekonomisinin küçük ölçekli olması, oradaki rekabetçi sanayinin doğasını ve kapsamını sınırlamaktadır. Filistin ve İsrail'i kapsayan karşılıklı ekonomik bağımlılık modeli, Filistin mallarına ve hizmetlerine açılan pazarın boyutunu büyük ölçüde artıracaktır. Son olarak, ekonomik kalkınma, birbirine bağımlı ve tamamlayıcı endüstrilerin yanı sıra ticaret ve iş merkezleri kümelerinin oluşturulmasıyla da bağlantılıdır. Bu kümeler ve merkezler, kritik bir sanayi grubu ve diğer işletmelerin bulunduğu belirli alanlarda oluşma eğilimindedir. Silikon Vadisi, bu küme oluşumunun paradigmasıdır. Daha küçük bir ölçekte, bu tür oluşumların tipik bir başka örneği, İsrail'in Hertzelia kentindeki yüksek teknoloji ile ilgili endüstrilerin yoğunlaşmasıdır. Böyle bir kümenin parçası olan endüstriler ve işletmeler, uzmanlaşmış firmalar tarafından teknolojik, lojistik ve maddi destek alabilir. Böylece üretim maliyetleri azaltılır ve mevcut kaynaklar daha verimli bir şekilde tahsis edilir. Filistin sanayi ve ticaret sektörleri, gerekli kritik kümelenmeyi oluşturacak kadar büyük ya da yeterince yoğun değildir. Yine de, İsrail iş ve sanayi merkezlerine olan coğrafi yakınlıklarından dolayı, Filistin işletmeleri ve endüstrileri mevcut İsrail yapılarından faydalanabilirler.

Avrupa ya da Kuzey Amerika pazarlarına girmek Filistinli üreticiler için zor bir görev olabilir. Bu zorlukların nedenleri arasında, bu pazarları karakterize eden aşırı rekabet, piyasaların yüksek teknik gereksinim ve standartları, Filistin'in sofistike teknolojik gelişim eksikliği ve uygun pazarlama mekanizmalarının olmaması sayılabilmektedir. Fakat İsrail-Filistin karşılıklı ekonomik bağımlılığı, bu engellerden bazılarını kaldırabilir ve Filistin malları için önemli yeni pazarlar açabilir. Aynı zamanda, iki komşu arasındaki ticaret engellerini ortadan kaldırarak, gelişen İsrail pazarından gelişmekte olan Filistin pazarına, yüksek derecede teknoloji transferinin yanı sıra yönetsel, idari ve organizasyonel bilginin yayılmasını da kolaylaştıracaktır. İsrailli müşterilerin daha yüksek taleplerini karşılayan malları

<sup>145</sup> אבישי בן ששון-גורדיס, ביבליוגרפיה של שר האוצר לשעבר, בייגה שוחט, אתר מולד - המרכז לחידוש הדמוקרטיה, 2011 אוקטובר (Avishay Ben Sasson-Gordis, **Bibliographi Of The Former Minister Of Finance, Beiga Shochat**. Molad Website - Center For The Renewal Of Democracy, 2011).

üretmek için güçlü teşvikler, Filistin beşeri sermayesi ve yerel olarak üretilen malların ve hizmetlerin kalitesini daha da artırmaya neden olacaktır. Mevcut piyasanın büyümesi, yatırımcılara açılacak yeni olanaklar ve Filistin tercihli ticaret anlaşmalarının olası uzantısı göz önüne alındığında, Filistin pazarı, özel doğrudan yabancı yatırım için cazibe merkezi olacaktır. Bu, Filistin'de hızlı ve sağlam bir ekonomik büyüme sonucunu doğuracaktır.

Öte yandan, İsrail ile Filistin arasında tam bir ayrılık olduğunda veya mevcut statükoyu tanımlayan çözümsüzlük ve gerçekleşen siyasal şiddet olaylarından dolayı ortaya çıkan çatışma ortamı, İsrail ve Filistin'in ekonomik faaliyetlerini dört farklı kanaldan olumsuz etkilemektedir; İlk olarak, siyasal şiddet, her iki ülkenin beşeri ve fiziki sermaye stokunu (farklı düzeyde olsa da) azaltmaktadır. İkinci olarak, siyasal şiddetten etkilenen yabancı kaynaklar (turizm endüstrisi ve doğrudan yabancı yatırım [DYY]) bölgeden kaçmakta ve diğer ülkelere yönlendirilmektedir. Üçüncü olarak, çatışma ortamı daha yüksek düzeyde bir belirsizliğe neden olmakta ve bu nedenle bireylerin tasarruf, yatırım ve tüketim davranışlarındaki değişiklikler yoluyla iki ülke içindeki kaynaklar tahsisatını bozmaktadır. Dördüncü olarak, bölgedeki artan güvenlik önlemleri nedeniyle her iki ülkenin işlem maliyetleri artmakta ve kaynaklar üretken faaliyetlerde kullanılamamaktadır.

2000 yılında başlayıp 5 yıl süren ikinci Filistin ayaklanmasının ardından, hem Filistin hem de İsrail ekonomisinde ortaya çıkan zararları tahmin etmek için Keynesyen harcama modeli temel alınarak liberal yaklaşımın temel düşüncelerinin İsrail-Filistin çatışması konusundaki geçerliliği ampirik olarak ortaya konacaktır. Bu doğrultuda Keynesyen teoriye göre, GSYH toplam talebe göre belirlenmektedir. Toplam talep bileşenleri tüketim, yatırım, devlet harcamaları ve net ihracattır. Toplam talebi AD olarak belirtelim. Böylece:

$$AD = C + I + G + X \dots\dots\dots (1)$$

C, I, G ve X sırasıyla hanehalkı nihai tüketim harcamaları, finansal olmayan varlıklara yatırım, genel hükümetin nihai tüketim harcamaları ve net ihracatı göstermektedir. Keynesyen modelde, AS olarak gösterilen toplam arz, GSYH'nin gerçek değerine eşittir. Böylece:

$$AS = GSYH \dots\dots\dots (2)$$

Toplam arzı toplam talebe eşit olarak ayarlarsak,

$$GSYH = C + I + G + X \dots\dots\dots (3)$$

Tüketim fonksiyonuna göre, toplam talebin tüketim bileşeni, Yd olarak belirtilen harcanabilir gelirin bir fonksiyonu olarak ifade edilebilir. Böylece:

$$Yd = GSYH - T \dots\dots\dots (4)$$

T, transfer ödemelerinin vergilerden çıkarılmasıyla elde edilen net vergi olarak tanımlanmıştır. Böylece tüketim fonksiyonu,

$$C = a + b \times Y = a + b \times (GSYH - T) \dots\dots\dots (5)$$

Böylece:

$$GSYH = a + b \times (GSYH - T) + I + G + X \dots\dots\dots (6)$$

Ya da,

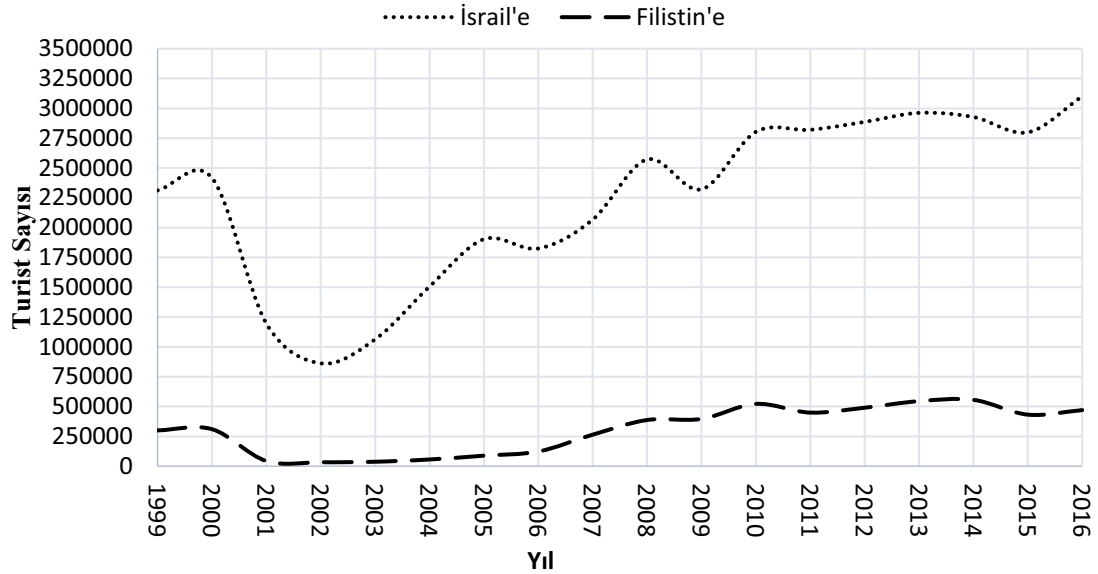
$$GSYH = \frac{1}{(1-b)} \times (a + I + G + X) - \frac{b}{(1-b)} \times T \dots\dots\dots (7)$$

Denklem 7, GSYH'nin düzeyinin, GSYH'ye bağımlı olmayan harcamaların özerk bileşenlerinin herhangi birinde bir değişikliğe tepki olarak nasıl değişeceğini göstermektedir. Örneğin, otonom harcama unsurlarından olan I, G veya X'deki bir dolarlık değişikliğin GSYH değeri üzerinde 1 / (1-b) dolarlık değişim yaratacağı görülmektedir.

Bu doğrultuda, ikinci Filistinli ayaklanmasının ardından her iki ülke için turizm, DYY, tasarruf ve tüketim, yatırım, borsalar, devlet harcamaları, faiz ve vergi gelirleri ve dış ticarete olan etkisi aşağıda irdelenmiştir.

**Turizm:** İsrail-Filistin bölgesindeki ara sıra gerçekleşen siyasal şiddet olayları, turistlerin varış yeri seçimini sistematik bir şekilde etkilemekte ve bu nedenle hem Filistin'e hem de İsrail'e gelen turist sayısını olumsuz yönde etkilemektedir.

**Şekil 9:** Filistin ve İsrail'e Gelen Uluslararası Turist Sayısı

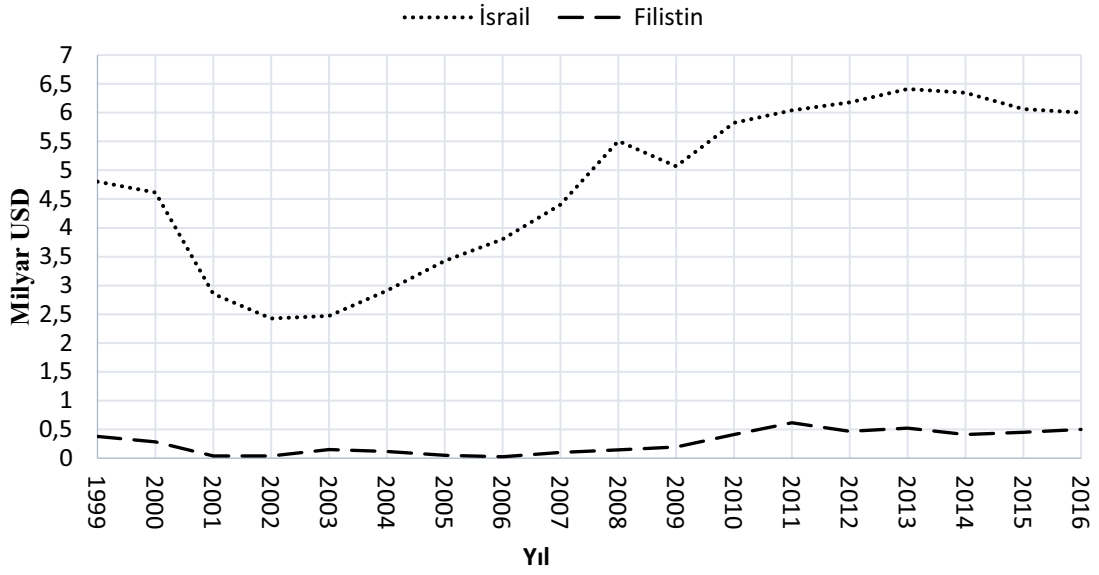


Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, Turizm İstatistiği Özeti ve veri dosyaları.

Şekil 9'a bakıldığında, ikinci Filistin ayaklanması sırasında, hem İsrail hem de Filistin'e gelen uluslararası turist sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. İsrail'e gelen turist sayısı 2016 yılında 3 milyon turistle tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2002 yılında ise 862 bin turistle tüm zamanların en düşük seviyesine ulaşmıştır. Filistin'e gelen turist sayısı ise 2014 yılında 556 bin turistle tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2002 yılında 33 bin turistle tüm zamanların en düşük seviyesine ulaşmıştır.

Gerçek ziyaretlerin sayısına ilişkin zaman serileri, turist varış yerleri ile tur operatörleri arasındaki uzun vadeli sözleşmeler nedeniyle turizm gelirlerine ilişkin zaman serilerine göre daha şiddetli olaylara daha hızlı tepki gösterecek gibi görünmektedir. Bununla birlikte, İsrail örneğinde şaşırtıcı bir şekilde, şiddetli bir çatışmanın turizm üzerindeki etkisinin hemen ortaya çıktığı görülmektedir.

**Şekil 10:** Filistin ve İsrail'in Uluslararası Turizm Gelirleri (Cari, USD)

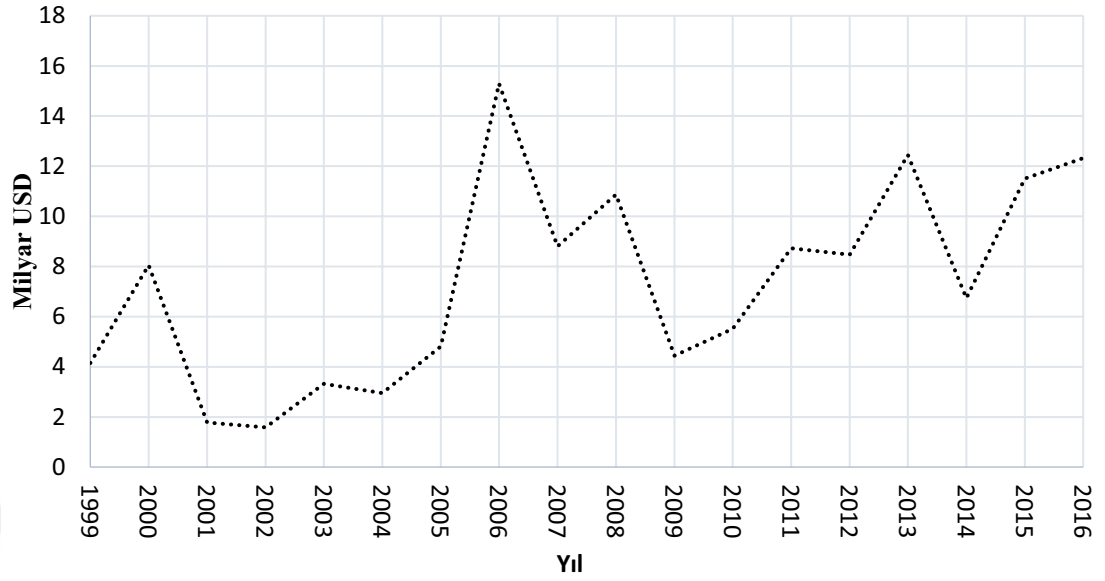


Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, Turizm İstatistiği Özeti ve veri dosyaları.

Şekil 10'a bakıldığında İsrail'deki uluslararası turizm gelirleri, 2001 yılında bir önceki yıla göre %38,10 azalarak 2 milyar 854 milyon USD'a ulaşmıştır. Filistin'de ise %86,93'lük azalışla 37 milyon USD'a ulaşmıştır.

**DYY:** Bir ülkedeki bir şirket ya da birey tarafından, işletme faaliyetleri kurmak ya da diğer ülkede ticari varlık edinmek şeklinde yapılan yatırımlardır. DYY'nin en önemli özelliği, yabancı bir işletmenin karar alma sürecinde etkili kontrolünü ya da en azından önemli ölçüde etkisini sağlayacak bir yatırım olmasıdır. Gerçek yabancı varlıklara para yatıran firmaların tahsis kararı, birçok faktörden etkilenebilmektedir. Bunlardan bir tanesi ülkenin siyasi istikrarı ve güvenlik durumudur. Çatışma halinde, yabancı sermayeli firmalara kolayca saldırılıp zarar verilebilmekte ve firmaların faaliyetleri ciddi bir şekilde aksayabilmektedir. Yabancı yatırımcıların yatırım yapmak için çok geniş bir ülke seçime sahip olmalarından dolayı, çatışma durumlarında İsrail ve Filistin gibi nispeten yüksek belirsizlik seviyesine sahip bir ülkeye sermaye akışının önemli ölçüde azalacağı beklenmektedir. DYY önemli bir tasarruf kaynağı olduğu için, DYY azaldığında yatırım ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenebilmektedir.

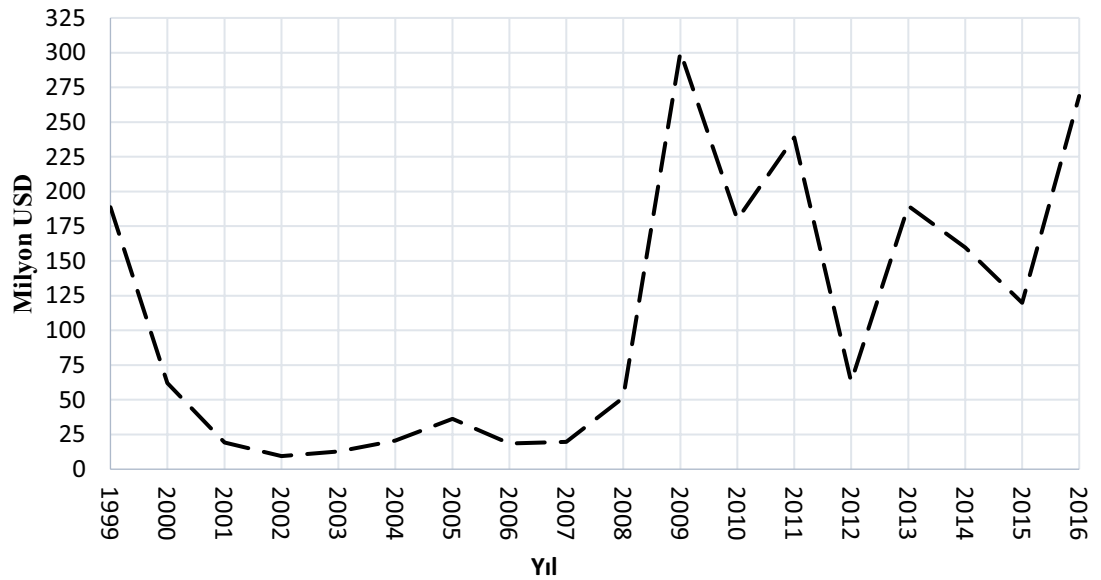
**Şekil 11: İsrail Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (Cari, USD)**



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Ödemeler Dengesi veritabanı, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı ve resmi ulusal kaynaklar verileriyle desteklenmiştir.

Şekil 11'e bakıldığında İsrail'deki doğrudan yabancı yatırım kapsamındaki net girişleri, 2001 yılında bir önceki yıla göre %77,99 azalarak 1 milyar 771 milyon USD'a ulaşmıştır. 2002 yılında ise 1 milyar 583 milyonla son 20 yılın en düşük seviyesine ulaşmıştır.

**Şekil 12: Filistin Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (Cari, USD)**



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Ödemeler Dengesi veritabanı, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı ve resmi ulusal kaynaklar verileriyle desteklenmiştir.

Şekil 12'ye bakıldığında ise Filistin'in durumu benzer bir şekildedir. Doğrudan yabancı yatırım net girişleri 2001 yılında bir önceki yıla göre %69,07 azalarak 9 milyon USD'a ulaşmıştır.

**Tasarruf ve Tüketim:** DYY haricinde yatırım oranı, temel olarak, yerel tasarruf oranı ile sınırlanmaktadır. Tüketim ve dolayısıyla tasarruf oranları, siyasal şiddet tarafından farklı şekillerde etkilenebilmektedir. Bir yandan, siyasal şiddet, ya varlıklarla ilgili yasal tazminat talepleri tehlikeye düştüğünden ya da bireylerin tasarruflarından kazandıkları parayı harcaması engellendiğinden tasarruflarla ilgili algılanan riskleri artırabilmektedir. Öte yandan, siyasal şiddet, bireylerin paralarını, dayanıklı tüketim malları satın almak yerine gömülemesine veya off-shore hesaplara yönlendirmesine neden olmaktadır.

**Şekil 13:** İsrail'in Gayri Safi Yurtiçi Tasarrufları (Cari, USD)



Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

Şekil 13'e bakıldığında, 2002 yılında bir önceki yıla göre İsrail'in gayri safi yurtiçi tasarrufları %11,68 azalarak 22 milyar 439 milyon olmuştur.

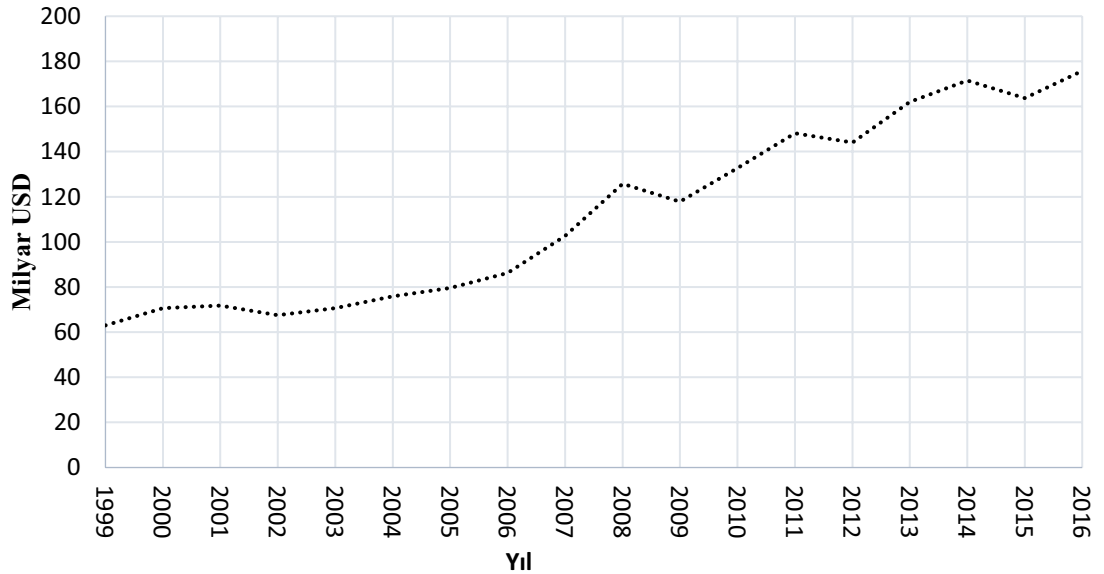
**Şekil 14:** Filistin'in Gayri Safi Yurtiçi Tasarrufları (Cari, USD)



Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

Şekil 14'e bakıldığında Filistin'in gayri safi yurtiçi tasarrufları 2002 yılında 2001'e göre %24,84 artırarak 444 milyon olmuştur.

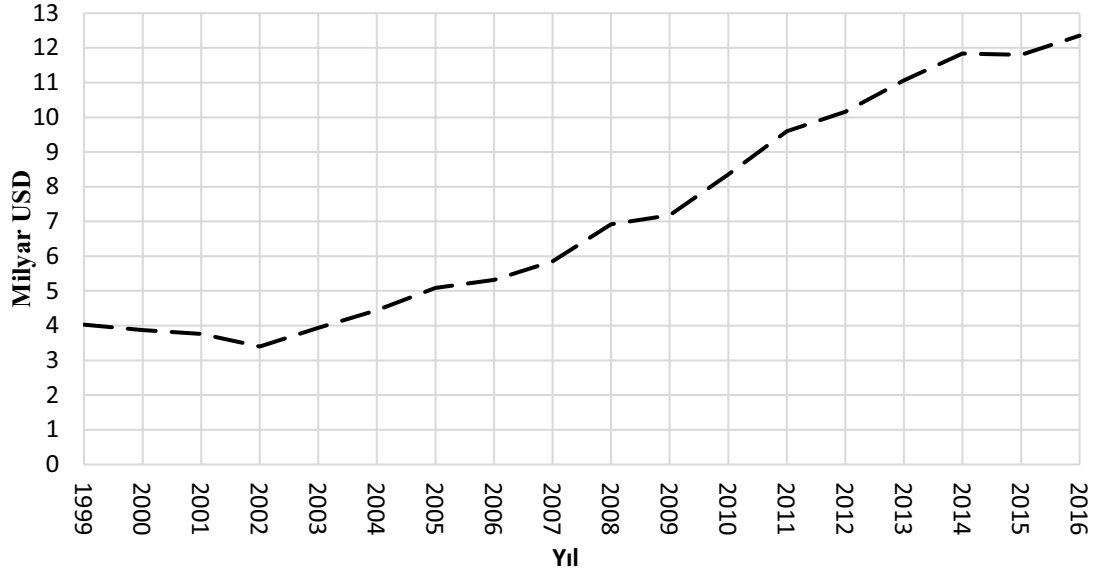
**Şekil 15:** İsrail'in Nihai Hanehalkı Tüketim Harcamaları (Cari, USD)



Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

Şekil 15'e bakıldığında, 2002 yılında bir önceki yıla göre İsrail'in nihai tüketim harcamaları %5,84 azalarak 67 milyar 549 milyon USD olmuştur.

**Şekil 16:** Filistin'in Nihai Hanehalkı Tüketim Harcamaları (Cari, USD)

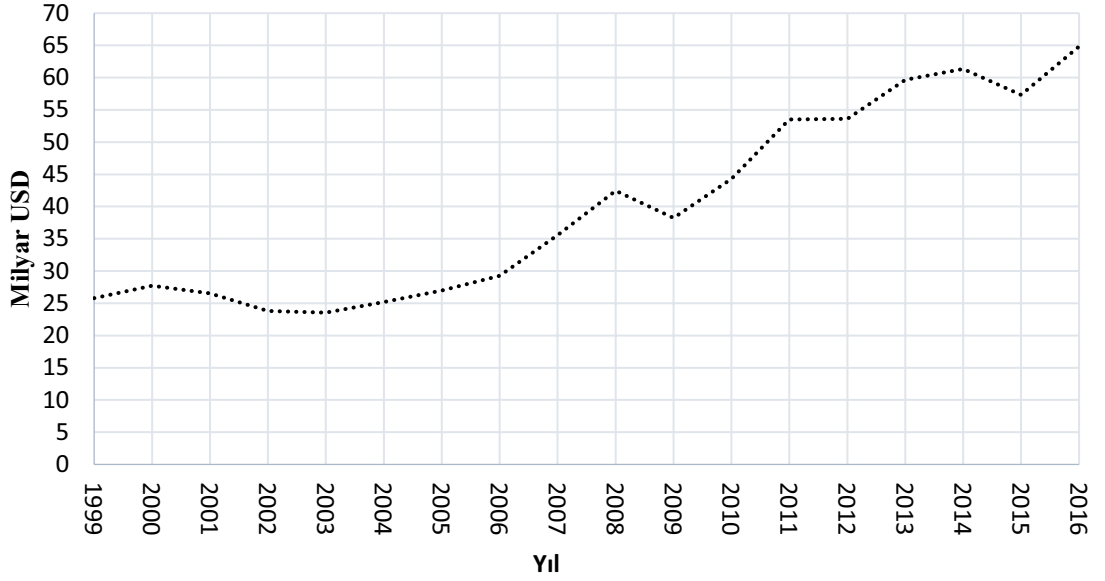


Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

Şekil 16'ya bakıldığında, 2002 yılında bir önceki yıla göre Filistin'in nihai tüketim harcamaları %9,75 azalarak 3 milyar 398 milyon USD olmuştur.

**Yatırım:** Siyasal şiddetin toplam tüketim ve tasarruf üzerine etkisini anlamak önemlidir; çünkü tüketim ve tasarruflar, yatırım seviyesini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Buna ek olarak, siyasal şiddet, sadece yatırım seviyesini değil, aynı zamanda yatırımların bileşimini de etkilemektedir. Ticari olmayan sermaye malları veya konut dışı yapı yatırımları, siyasi istikrarsızlık ortamında özellikle risklidir. Bu nedenle, bu tür yatırımlar, siyasal şiddet artarsa, makine ve teçhizat yatırımlarından daha fazla etkilenmektedir.

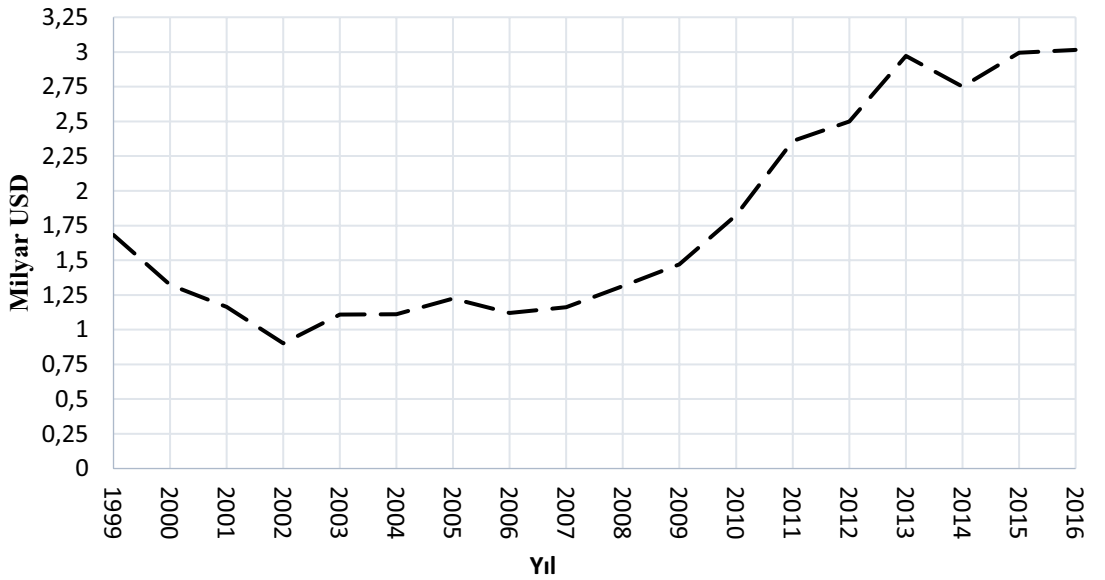
**Şekil 17:** İsrail'in Finansal Olmayan Varlıklara Net Yatırımı (Cari, USD)



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Devlet Finansmanı İstatistikleri ve veri dosyaları.

Şekil 17'ye bakıldığında, 2002 yılında bir önceki yıla göre İsrail'in finansal olmayan varlıklara net yatırımı %10,24 azalarak 23 milyar 811 milyon USD olmuştur.

**Şekil 18:** Filistin'in Finansal Olmayan Varlıklara Net Yatırımı (Cari, USD)



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Devlet Finansmanı İstatistikleri ve veri dosyaları.

Şekil 18'e bakıldığında, 2002 yılında bir önceki yıla göre Filistin'in finansal olmayan varlıklara net yatırımı %22,44 azalarak 902 milyon USD olmuştur.

**Borsalar:** Siyasal şiddet saldırılarının ardından, medyada olayların finansal piyasalardaki etkisi yaygın olarak tartışılmaktadır. Hisse senedi fiyatları, siyasal şiddetin ekonomik olarak verebileceği potansiyel zararları gösteren bilgilendirici bir ölçüttür. Hisse senedi fiyatları, bir şirketin gelecekteki kazançlarını ve beklenen kazançların gerçekleşme ihtimalini yansıtmaktadır. Şekil 19'a bakıldığında, İsrail'in borsasında işlem gören hisse senetlerinin toplam değeri, 2002 yılında bir önceki yıla göre %24,15 azalarak 11 milyar 37 milyon USD'a düşmüştür.

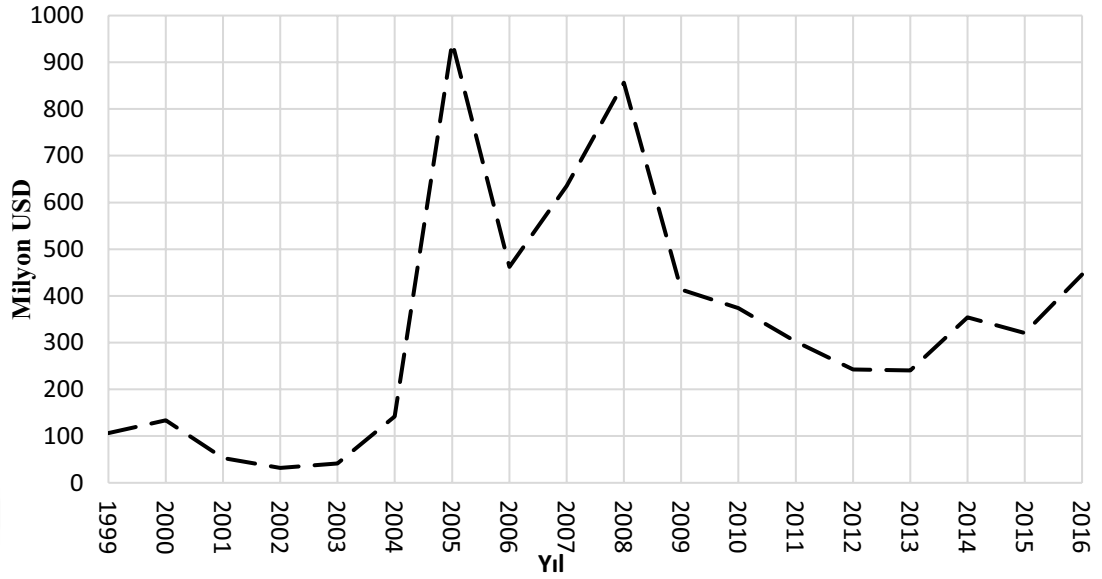
**Şekil 19:** Telaviv Borsası'nda İşlem Gören Hisse Senetlerinin Toplam Değeri (Cari, USD)



Kaynak: Dünya Borsalar Federasyonu veritabanı.

Şekil 20'ye bakıldığında, Filistin'in borsasında işlem gören hisse senetlerinin toplam değeri, 2002 yılında bir önceki yıla göre %39,54 azalarak 31 milyon USD'a düşmüştür.

**Şekil 20:** Filistin Borsasında İşlem Gören Hisse Senetlerinin Toplam Değeri (Cari, USD)

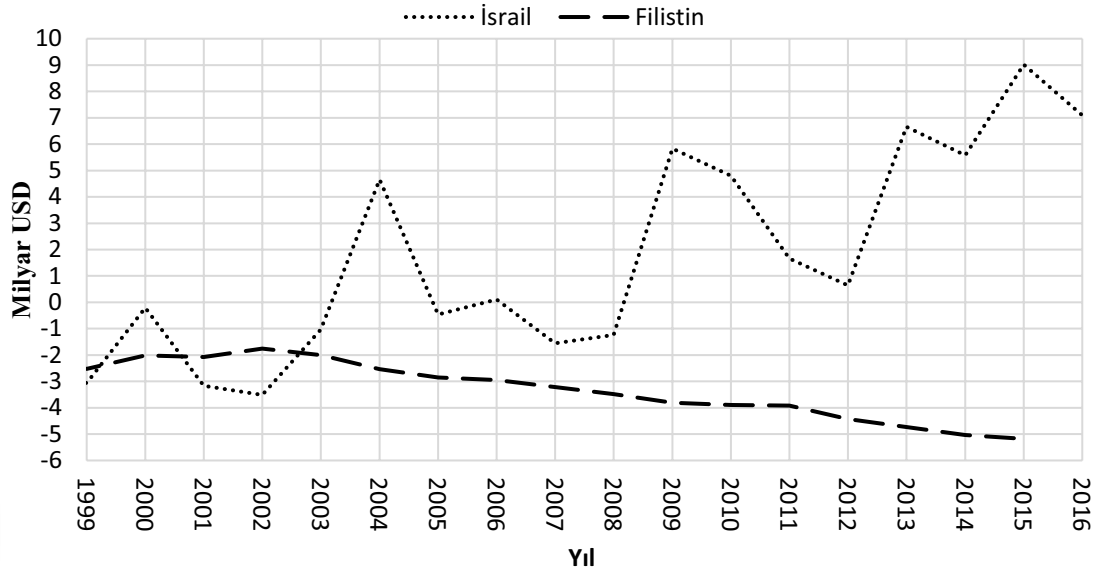


Kaynak: Dünya Borsalar Federasyonu veritabanı.

**Dış Ticaret:** Siyasi şiddet, dış ticareti çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. İlk olarak, işlem maliyetleri, şiddetin sonucu olarak genel güvensizlik nedeniyle artmaktadır. İkinci olarak, siyasi şiddete tepki olarak güçlendirilmiş güvenlik önlemleri işlem maliyetlerini artırmaktadır. Üçüncü olarak, işlem gören malların doğrudan yok edilmesi riski vardır. Birçok ülkede en büyük ihracat endüstrilerinden biri turizm endüstrisidir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu endüstri bölgedeki siyasi istikrarsızlıktan doğrudan etkilenmektedir.

Şekil 21'e bakıldığında İsrail'in ticaret açığı, 2002 yılında bir önceki yıla göre %10,96 artırarak -3 milyar 513 milyon USD'a ulaşmıştır. Filistin'in ticaret açığı ise 2002 yılında bir önceki yıla göre %15,58 azalarak -1 milyar 756 milyon USD'a ulaşmıştır.

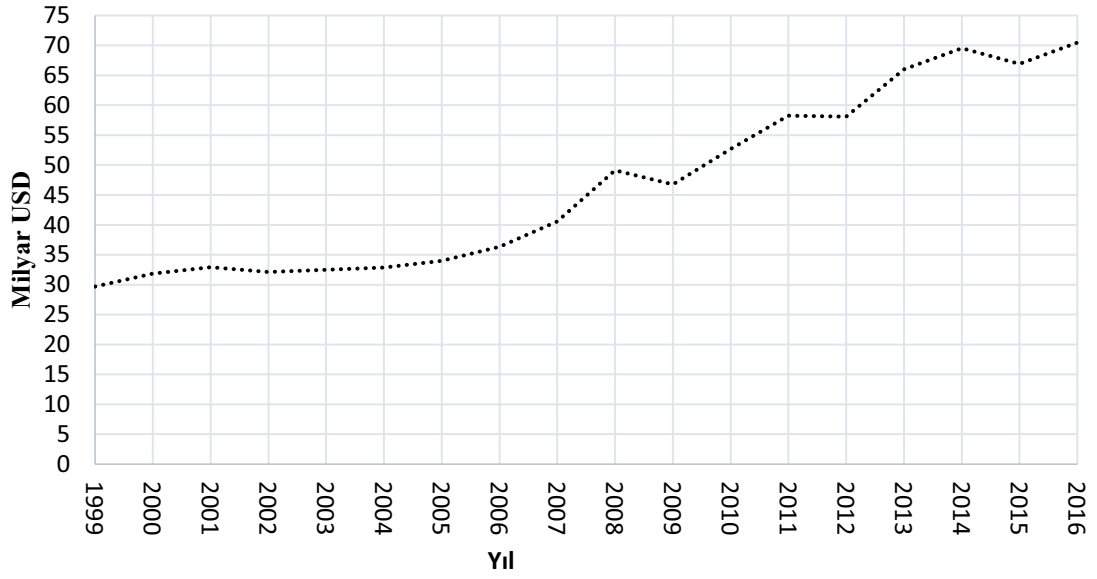
**Şekil 21:** Filistin ve İsrail Net İhracat Düzeyleri (Cari, USD)



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Ödemeler Dengesi İstatistikleri ve veri dosyaları.

**Devlet harcamaları, faiz ve vergi gelirleri:** Şu ana kadar incelediğimiz veri seti, ikinci Filistin ayaklanması sırasında hem İsrail hem de Filistin ekonomisinde bir durgunluk eğiliminin ortaya çıktığını göstermektedir. Özel sektör harcamaları çeşitli nedenlerden dolayı düşmüş, ayrıca mal ve hizmetlere olan talep azalmış, hem de sermaye piyasaları olumsuz etkilenmiştir. Aynı zamanda özel yatırımcılar, yatırımlarını kısıtlamış, üstelik ülkenin dış ticaret açığı önemli ölçüde artmıştır. Bunun yansıya, daha sonra gösterileceği üzere, hükümet, eyalet ve yerel toplulukların gelirleri de düşecektir. Bu gelirler genellikle bireysel ve kurumsal gelirlerin bir kısmı olan vergilerden gelmektedir. Bu nedenle, hükümetler kolluk kuvvetleri, acil servisler, eğitim ve alt yapının bakımı gibi pek çok temel hizmet üzerinde kesinti yapmak zorunda kalmışlardır.

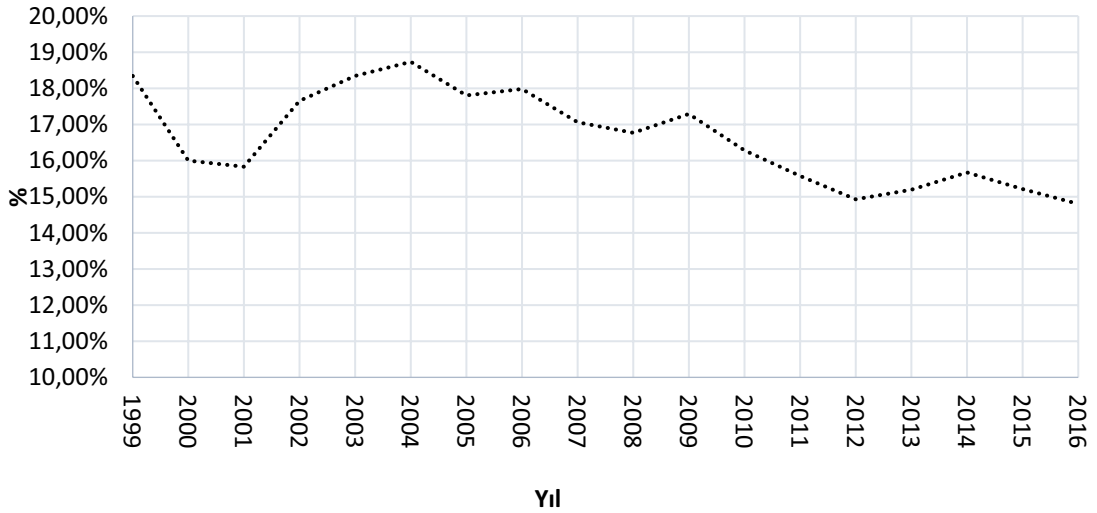
**Şekil 22:** İsrail Devlet Harcamaları. (Cari, USD)



Kaynak: Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri ve OECD Ulusal Hesaplar Veri Dosyaları.

Şekil 22'ye bakıldığında İsrail devlet harcamaları, 2002 yılında bir önceki yıla göre %2,48 azalarak 32 milyar 117 milyon USD'a düşmüştür.

**Şekil 23:** İsrail Askeri Harcamalarının Devlet Harcamaları İçindeki Payı

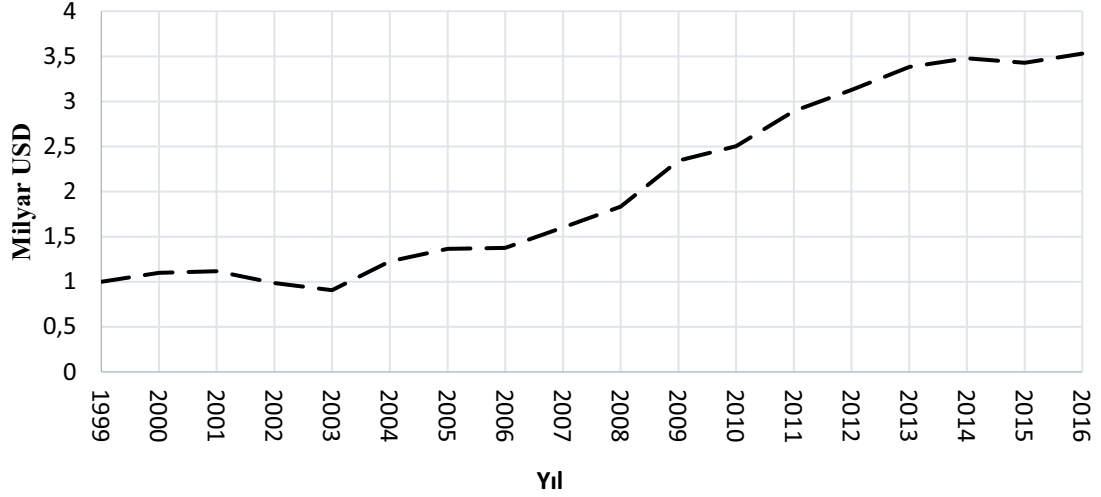


Kaynak: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), Yıllığı: Silahlanma, Silahsızlanma ve Uluslararası Güvenlik.

Şekil 23'e bakıldığında İsrail devlet harcamalarının yüzdesi olarak askeri harcamaları, 2002 yılında bir önceki yıla göre %11,56 artırarak %17,66'a ulaşmıştır.

Askeri harcamaların önemli ölçüde artması nedeniyle, intifadanın İsrail hükümet harcamalarını doğrudan etkilediği sonucuna varılabilmektedir.

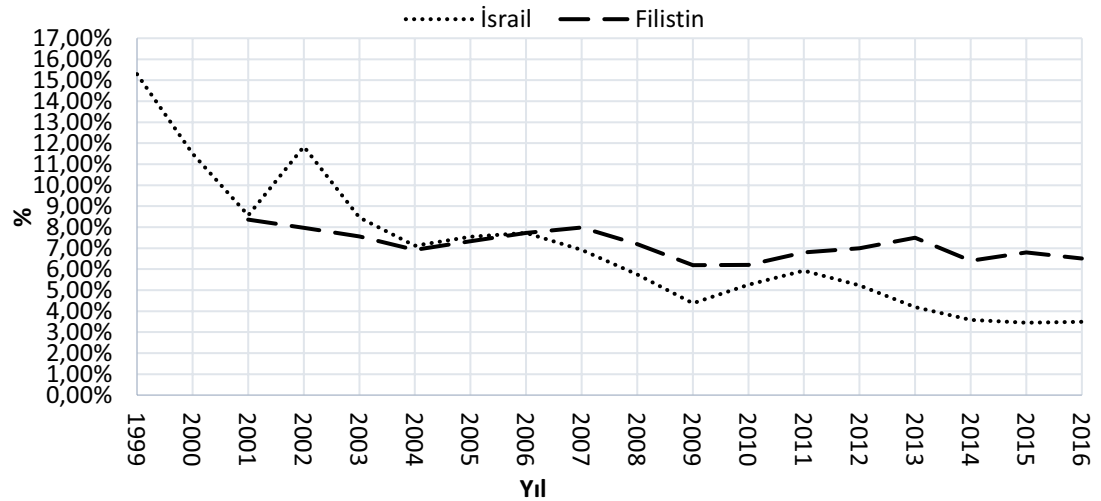
**Şekil 24:** Filistin Devlet Harcamaları. (Cari, USD)



Kaynak: Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD Ulusal Hesaplar veri dosyaları.

Şekil 24'e bakıldığında Filistin devlet harcamaları, 2002 yılında bir önceki yıla göre %11,74 azalarak 985 milyon USD'a düşmüştür.

**Şekil 25:** Filistin ve İsrail'in Borç Verme Faiz Oranları.

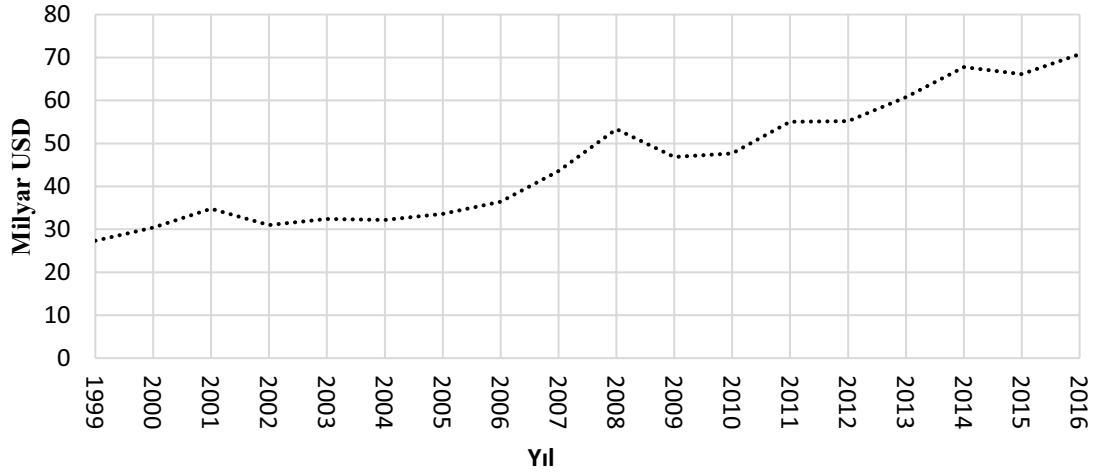


Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Finansal İstatistikler ve veri dosyaları.

Şekil 25'ta görüldüğü gibi, İsrail Merkez Bankasının faiz oranlarını 2012 yılında bir önceki yıla göre %38,09 oranında yükselterek %11,83'e ulaşmıştır. Genel

olarak, daha yüksek faiz oranları, borçlanma maliyetini arttırmakta, harcanabilir geliri azaltmakta ve dolayısıyla tüketim harcamalarındaki büyümeyi sınırlamaktadır. Bunun yanında, daha yüksek faiz oranları, ekonomik büyüme oranını ve enflasyon yaratıcı baskıları azaltma eğilimindedir.

**Şekil 26:** İsrail vergi gelirleri (Cari, USD)



Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Devlet Finansmanı İstatistikleri ve veri dosyaları.

Şekil 26'ya bakıldığında, İsrail'in vergi gelirleri, 2002 yılında bir önceki yıla göre %2,48 azalarak 35 milyar USD'a düşmüştür. Aynı dönem için (yani 2002 ile 2005 yılı), Filistin için veri bulunmadığını belirtmek gerekmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, İkinci Filistin ayaklanması, İsrail ekonomisini çeşitli şekillerde doğrudan etkilemiştir. Turizm sektörü çökmüştür. Halka açık yerlerde saldırı korkusu, eğlence ve yemek harcamalarını azaltmıştır ve ciddi ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Hemen hemen her kamu binasındaki güvenlik hizmetleri harcamaları, diğer kaynakların azalması pahasına hızlanmıştır. Ülkenin yurtdışındaki olumsuz imajı, ihracat ve yatırımlara zarar vermiştir. İkinci Filistin ayaklanmasının sona ermesi ve küresel ekonomik iyileşmenin başlamasıyla birlikte İsrail ekonomisi tekrar büyümeye başlamıştır. Öte yandan, İkinci Filistin ayaklanması sırasında İsrail baskınları, güvenlik önlemleri ve Filistin altyapısının yok etmesiyle birlikte Filistin ekonomisi çökmüştür. İkinci Filistin ayaklanmasının sona ermesiyle Filistin ekonomisi “üç ayrı ekonomi” olarak tanımlanmaktadır. Birinci olarak, Batı Şeria'da Ramallah kentinin ekonomisidir. Ramallah, Batı Şeria'da Fetih liderliğindeki Filistin Otoritesi'nin iktidar kolu ve çoğu uluslararası sivil toplum

örgütleri ve elçiliğin merkezi olarak görev yapmaktadır. Ramallah vasıtasıyla yüz milyonlarca dolarlık yardımın neredeyse tamamı akmaktadır. Sonuç olarak, Ramallah'ın ekonomisi ikinci İntifada'nın sona ermesinden beri güçlü bir şekilde toparlanmıştır. Batı Şeria'nın diğer kısımlarında ise farklı bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Beytüllahim, Halil ve Nablus gibi şehirlerde, İsrail'deki işlerdeki kısıtlamalar nedeniyle, yüksek işsizlik, daha düşük ücret ve özel sektör imkânlarının kısıtlanması gibi uzun vadeli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son ekonomik yapı, Gazze Şeridi ekonomisidir. Gazze Şeridi'nde, son şiddet olaylarından önce bile ekonomi az gelişmişlik batağındadır. Gazze, sadece İsrail'den değil, aynı zamanda Batı Şeria'dan ve dünyanın geri kalanından tamamen izole edilmiştir. Gazze, dış ticarete bağımlı bir yapıya sahip olduğu için, ekonomi ciddi bir durgunluğa girmiştir.

Her ne olursa olsun, İsrail-Filistin çatışması her iki taraf için de çok pahalıya mal olmaktadır. Mevcut statükonun devamı, üçüncü bir Filistin ayaklanmasına neden olabilecektir. Çünkü Filistin'deki hiç kimse bu koşullarda yaşamayı kabul edemez. Tarihten öğrenerek ve gelecekte pahalıya mal olacak bir savaşı önlemek için çatışmanın çözümü sağlanmalıdır. Bu çözüm karşılıklı ekonomik bağımlılıktır.

Son olarak, ABD merkezli araştırma organizasyonu RAND Corp. tarafından yürütülen bir araştırmaya göre, İsrailliler ve Filistinlilerin birbirleriyle barış halinde yaşamaları durumunda oluşacak potansiyel kazanç milyarlarca dolar düzeyindedir<sup>146</sup>. Fakat mevcut statükonun devamı durumunda, özellikle de şiddete dönüş durumunda, her iki taraf ta ürkütücü ekonomik kayıplarla karşı karşıya kalacaklardır. RAND Corp. tarafından İsrail-Filistin ihtilafının maliyeti üzerine yapılan ve iki yıl süren araştırmalar kapsamında, bölgeden ve başka yerlerden yaklaşık 200 yetkiliyle görüşülmüştür. Bulgulara göre, barış durumunda İsrail on yıl boyunca 123 milyar dolarlık şaşırtıcı bir kazanç elde edecek ve Filistin 50 milyar dolar kazanacaktır. Beklendiği gibi, şiddet ve savaş iki tarafı da negatif olarak etkileyecektir; İsrail ekonomisi, şiddetli bir ayaklanma gerçekleştiğinde on yıl içinde kaçırılmış ekonomik fırsatlardan dolayı 250 milyar dolar kaybedecektir. Filistin ekonomisi ise 46 milyar dolar kaybedecektir.

---

<sup>146</sup> Egel, Daniel vb. **The Costs Of The Israeli-Palestinian Conflict**, RAND Corporation, Library of Congress, California, 2015.

## SONUÇ

Barış, çatışma ve karşılıklı ekonomik bağımlılık arasındaki olumlu ya da olumsuz bağlar olup olmadığı çok uzun bir süreden beri tartışmaya konu olmuştur. Henüz bu soruna kapsamlı ve kesin bir çözüm bulmak zordur: yüksek düzeyde bir ekonomik entegrasyonu daha huzurlu bir dünyaya götürecektir mi? Son zamanlarda, karşılıklı ekonomik bağımlılık ile çatışma ya da barış senaryoları arasındaki ilişki, ampirik araştırmalara konu olmuştur; ancak şu ana kadar elde edilen sonuçlar üzerinde her hangi bir uzlaşmaya varılamamıştır. Bununla birlikte, bu tezin ortaya çıkardığı sonuç, karşılıklı ekonomik bağımlılığın, ticaret ortaklığı bulunan ülkelerin birbirlerini daha iyi anlamalarına ve dolayısıyla belirsizlik yoluyla çatışmaya girmemelerini sağlamasına yardımcı olabileceği yönündedir. Tarihsel veriler incelendiğinde, karşılıklı ekonomik bağımlılık ve belirsizliğin birbiriyle ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Karşılıklı ekonomik bağımlılık nedeniyle belirsizlik azalmış gibi görünmekte ve karşılıklı bağımlılığın farkındalığının artmasıyla, bir çatışmadan kısa sürede bir mutabakatla çıkılması sağlanmaktadır.

Sınır ötesi ekonomik etkileşim demokrasiyi ve daha hızlı ekonomik büyümeyi teşvik edebilir (örneğin, Afrika boynuz ülkeleri, Kuzey İrlanda ile Birleşik Krallık ve Japonya ile Güney Kore'deki gibi) veya devletlerarası rekabet ve çatışma yaratabilir (eski Yugoslavya'daki gibi). İlginçtir ki, son 500 yılda, yükselişe geçip "elit statüye" dâhil olan ülkeler, güç mücadelesi içinde savaştan kaçınamamışlardır. Şimdiye kadar elde edilen kanıtlar, karşılıklı ekonomik bağımlılığın farklı biçimlerinin (duyarlılık ve kırılabilirlik) siyasi ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak çatışmayı teşvik edebileceğini, bazen de çatışmayı önlemeye yardımcı olabileceğini göstermektedir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık, devletlerarası çatışmaları yumuşatmayı garantileyen sihirli bir çözüm değildir. Bununla birlikte, potansiyel olarak tehdit yaratan çatışma durumlarının üstesinden gelmek için karşılıklı ekonomik bağımlılığı oluşturmak ve güçlendirmek için farklı dünya örnekleri vardır. Bilhassa, ikili ekonomik sürtünmeleri önlemek için karşılıklı ekonomik bağımlılık önemlidir; çünkü bir tarafın ekonomik çıkarlarını korumaya yönelik eylemleri diğer taraftan düşmanca davranışları tetikleyebilmekte ve askeri çatışmayı bir adım daha ileriye götürebilmektedir. Örneğin, Çin ile ABD arasındaki ticarete, ABD'nin kendi

endüstrisi için korumacı önlemler alma eğilimi, pratikte istenmeyen sonuçlara yol açacaktır. Çin'in karşılıklı bağımlı bir küresel ekonomiye girmesine izin verdikten sonra, cezalandırıcı ticaret önlemlerinin (uygun görülse bile) kabul edilmesi durumu daha da kötüleştirebilecektir. Bu durumda, Çin, karşılıklı bağımlı bir küresel ekonomiden daha az beklentilere sahip olacak ve politik/askeri müdahale riskini arttıracaktır.

Ürdün Nehri ve Akdeniz arasındaki bölge, sadece 27.000 kilometrekarelik bir alandır. Burada, İsraililer ve Filistinlilerin barış içinde birlikte yaşaması gerekmektedir. Bu küçük alanın herhangi bir bölümünde, sükûnet ve huzurun keyfini çıkarma umudu, o bölgedeki yaşayan insanların çoğunun sürece dâhil olmasının sağlanmasına bağlıdır. Böyle küçük bir coğrafi bölgede, ırka ve etnik kökene dayalı ayrılık uzun vadede işe yaramayacaktır. Bölgenin bir bölümünde yaşananlar, mutlaka diğer bölgelerdeki hayatı etkileyecektir. Çok uzun zamandır bu alan istikrarsız bir bölge olarak algılanmıştır. Turistler, çeşitli tarihi ve dini mekânlara rağmen bu bölgeyi ziyaret etmek konusunda tereddüt etmektedir. Yabancı yatırımcılar, bölgenin yüksek ekonomik potansiyeline rağmen, bölgede yatırım yapmakta gönülsüz davranmışlardır. Yerel sakinler, haklarına ve mülklerine yapılan saldırılara karşı kendilerini savunmak konusunda değerli ve çok miktarda kaynak sarfetmişlerdir. Bunların ışığında, düşmanlıkların sona ermesi kesinlikle her iki taraf için de büyük bir fayda sağlayacaktır. Ekonomik çıkarlara odaklanmanın, insanların barışın getireceği ekonomik faydaların ne kadar büyük olacağını anlamasına yardımcı olacağı kesindir.

İsrail tarafında, Yahudi yerleşim bölgelerinin imarı, bunları korumak ve savunmak için yapılan harcamalar göz önüne alındığında, Yahudi yerleşim bölgelerinin İsrail ekonomisine giderek büyük bir yük bindirdiği söylenebilir. Bunun yanında, Filistinlilerle barışın sağlanmasının ardından, İsrail'in GSYH'sinin %7,4'ü olan askeri harcama tahsisatı (İsrail'i GSYH açısından dünyanın en büyük askeri bütçelerinden biri olduğu dikkate alındığında) önemli ölçüde azaltılacaktır. İsrail hükümeti, diğer ülkelerde olduğu gibi, birden fazla projeyi finanse etmek için tahsis edilen kaynak miktarları çok sınırlıdır. Bu tür verimsiz askeri harcamalar, kaynakların sağlık, sosyal ve eğitim sektörlerine ve altyapı projelerine tahsisini kısıtlamaktadır. Barış, hükümetin bu kaynakları, ekonomik büyümeyi ve refahı daha

da güçlendiren diğer projelere yeniden dağıtmasına olanak sağlayacaktır. Ticaret açısından, İsrail-Filistin ihtilafının sona erdirilmesi, İsrail iş dünyasına ve özel sektöre -özellikle de Arap dünyasında- çok değerli fırsatlar sunacaktır. Bugün İsrail, Arap ülkeleri ile tartışmalı bir şekilde çok fazla iş yapıyor olmasına rağmen, çatışmayı çözmesiyle, potansiyelinin tamamını elde edebilecek ve işlem hacmi potansiyel sınırlarına yaklaşacaktır. Bugün Körfez Ülkeleri, büyük bir teknoloji pazarı haline gelmiştir. Aynı zamanda İsrail teknoloji sektöründe üstünlüğünü sürdürmektedir. Bugün, İsrailli iş adamları kimliğini gizlemek ve ürünlerini üçüncü taraflar aracılığıyla ihraç etmek zorunda kalmaktadır. Böyle bir ticaret büyük işlem maliyetleri yaratmakta ve boykot tehdidi altında sürmektedir. Günümüzde İsrail ile bütün Arap ülkeleri arasındaki resmi ticari ilişkiler son derece düşük düzeydedir. Tüm Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki ticaret hacmi 2015 yılında 2 milyar doların altında gerçekleşirken, aynı yıl sadece Türkiye ile ticaret 3 milyar dolara ulaşmıştır. Turizm açısından, bugün İsrail, çeşitli tarihi ve dini zenginliklerine rağmen, bölge ülkelerinden ziyaretçileri ülkesine çekememektedir. Gerçek bir barış anlaşması, farklı dinlere mensup ziyaretçilere kapı açacak; Kudüs Ortadoğu'nun heyecan verici kenti olup Yahudi, Müslüman, Hristiyan ve uluslararası toplum için mükemmellik merkezi olacaktır.

Filistin tarafında, ekonomik faaliyetler üzerindeki ve mal ve faktör hareketleri konusundaki İsrail kısıtlamaları, Filistin ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir. Son yıllarda, Filistin'de işsizlik oranı çarpıcı bir şekilde artmıştır. Batı Şeria'da işsizlik %25'e kadar çıkmıştır ve bu rakam Gazze'de çok daha yüksek düzeylerde seyretmektedir. GSYH büyümesi, ciddi oranda yavaşlamış ve ekonomi dış yardıma aşırı derecede bağımlı hale gelmiştir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık sayesinde, İsrail işyerleri Filistinli işçilere on binlerce yeni iş olanağı sağlayabilir. Statükonun belirsizlikleri ve tehditleri, Filistin şirketleri için çok sınırlı bir yabancı yatırım düzeyine neden olmaktadır. Barış sağlandığında, İsrail, Filistin teknoloji ekosisteminin eksikliğini ortadan kaldırabilir. Bu kapsama, İsrail'de şu anda faaliyet gösteren yüzlerce çok uluslu şirketlere ve yatırımcılara erişim de dâhil edilebilir. Bu sayede, Filistin sanayi ve teknoloji sektörleri güçlenecek, yeni iş olanakları yaratılacak ve gelir düzeyi yükselecektir. Üniversitelerden mezun olan Filistinli yetenekli girişimciler, teknoloji sektöründe yerel olarak çalışma imkânına sahip

değillerdur. Filistinli girişimciler teknoloji alanından çıkmakta ya da bölgeyi terk ederek, her iki durumda da Filistin ekonomisine zarar vermektedirler. Barışın tesis edilmesiyle, Filistinli girişimciler, ortak girişimlere destek sağlayabilecek gelişmiş teknoloji endüstrisi ve girişim sermayesi fonlarıyla, İsrail'den deneyimli bir ortak bulma olanaklarına sahip olacaklardır. Örneğin, Cisco'nun Filistin'de yatırım taahhüdü, Filistin'de yerel bir bilgi ve iletişim teknolojisi endüstrisi için daha güçlü bir ekosistem inşa etmesine yardımcı olmuştur. İsrail'de faaliyet gösteren Cisco, Filistin topraklarındaki üç firmayla taşeron anlaşması yaparak bir teknoloji projesi başlatmıştır. Filistinliler için küresel pazarlara erişimlerini genişletmek ve iş fırsatları yaratmak için yardım olanakları yaratan bu projeye, katılımcılar uzun süredir devam eden kültürel bölünmeleri ortadan kaldıran köprüler kurmayı başarmışlardır. Bunun yanında, bu proje beklendiği gibi, Cisco İsrail'e önemli faydalar sağlamıştır. Filistin'deki bu tip faaliyetler, ekonomiye doğrudan katkı sağlamasının yanı sıra, dışsallıklar sayesinde farklı alanlarda da iş yaratılmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, İsrail ile Filistin arasındaki çatışma öncelikle siyasi bir çözüm gerektiren siyasi bir çatışma olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, barış süreci yalnızca, bireysel politik toprak sorunları, yönetim ve güvenlik alanları gibi tartışmalı konulara odaklanmıştır. Fakat bu müzakere alanları kendi başına kalıcı bir barışı sağlayamaz; Çünkü iki devletli bir çözüm, aynı coğrafya altında ekonomik farklılıkların olağanüstü boyutlara ulaştığı iki toplum arasında gerçek bir barışı asla sağlayamayacaktır. Bu çözüm, karşılıklı bağımlığa gereken özen gösterilmeden (özellikle Filistin'in ekonomik kalkınmasında İsrail'in potansiyel rolünü düşünüldüğünde) uygulanması imkânsız olan potansiyel bir siyasi çözümün açık bir örneğidir. Bu nedenle, İsrail-Filistin çatışmasının çözümü için atılması gereken ilk adım karşılıklı ekonomik bağımlılık modelinin hayata verilmesidir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık, çatışmaya neden olan diğer unsurların çözümünü sağlayacak ilk adım olacaktır.

## KAYNAKÇA

Abunimah, Ali. **The Battle For Justice In Palestine**, Paperback, 2014, S.9.

Addison, Tony. **Africa's Recovery From Conflict: Making Peace Work For The Poor**, United Nations University, Oxford University Press, Oxford, 2003, S.14.

Alon-Mozes ve Liron Amdur. **Urban Agriculture In İsrail: Between Civic Agriculture And Personal Empowerment**, 2010, S.779.

Alpher, Yossi. **No End Of Conflict: Rethinking Israel-Palestine**, Rowman & Littlefield, 2016, S.141.

Apter, Lauren. **Disorderly Decolonization: The White Paper Of 1939 And The End Of British Rule In Palestine**, University of Texas at Austin, 2008, S.62.

Avi, Ben-Bassat. **The Israeli Economy, 1985-1998: From Government Intervention To Market Economics**, MIT Press, Cambridge, 2002, S.18.

Bakunin, Mikhail. **Statism And Anarchy**. Cambridge University Press, Cambridge, 2002, S.51.

Baldwin, David. **Interdependence And Power: A Conceptual Analysis**, International Organization, Cilt:34, Sayı:4, 1980, ss.471–506.

Banac, Ivo. **With Stalin Against Tito: Cominformist Splits In Yugoslav Communism**, Cornell University Press, 1988, S.18.

Barbieri, Katherine. **Economic Interdependence: A Path To Peace Or Source Of Interstate Conflict?**, Journal Of Peace Research, Cilt:33, Sayı:1, 1996, S.34.

Barbieri, Katherine. **Sleeping With The Enemy: The Impact Of War On Trade**, Journal Of Peace Research, Cilt:36, 1999, S.11.

Ben-Bassat ve Eyal Ginio. **Late Ottoman Palestine: The Period Of Young Turk Rule**, Library Of Ottoman Studies, Cilt:24, 2011, S.71.

Birn, Pillay ve Holtz Timothy. **Textbook Of Global Health**, Oxford University Press, 2017, S.461.

Blanchard ve Ripsman Norrin. **Measuring Economic Interdependence: A Geopolitical Perspective, Geopolitics And International Boundaries**, Geopolitics And International Boundaries, Cilt:1, Sayı:3, 1996, S.23.

Blanchard, Jean-Marc, Mansfield ve Ripsman Norrin. **Power And The Purse: Economic Statecraft, Interdependence And National Security**, Psychology Press, 2000, S.9.

Blattman ve Miguel Edward. **Civil War**, Journal Of Economic Literature, Cilt:48, Sayı:1, 2010, ss.3-57.

Bowen, Jeremy. **Six Days: How The 1967 War Shaped The Middle East**, 2013, S.41.

Braddon, Bradley ve Dowdall Paul. **The Economic Impact Of Conflict In The Balkans: The Case Of Serbia**, 2011, S.32.

Braddon, Derek. **The Role Of Economic Interdependence In The Origins And Resolution Of Conflict**, Revue D'économie Politique, Cilt:122, Sayı:2, 2012, S.56.

Buzan, Barry. **Economic Structure And International Security: The Limits Of The Liberal Case**, Cilt:38, Sayı:4, 1984, S.616.

Byrne, Thiessen ve Fissuh Eyob. **Economic Assistance And Peacebuilding In Northern Ireland**, Peace Research, Cilt:39, Sayı:1/2, 2007, S.7.

Chaichian, Mohammed. **Empires And Walls: Globalization, Migration, And Colonial Domination**, BRILL, 2013, S.309.

Chomsky, Noam. **A Painful Peace**, 1995, S.24.

Claude, Erb. **Political Risk, Economic Risk And Financial Risk**, Cilt:52, Sayı: 6, 1996, ss.29-46.

Cohen, Gerald. **Karl Marx's Theory Of History: A Defence**, Clarendon Press, Oxford, 1978, S.28.

Conroy, Hilary. **The Japanese Seizure Of Korea, 1868-1910: A Study Of Realism And Idealism In International Relations**, University Of Pennsylvania Press, 1960, S.19.

Cukierman, Alex. **De Jure, De Facto, And Desired Independence: The Bank Of Israel As A Case**, The Bank Of Israel, Cilt:2, Selected Topics In Israel's Monetary Policy, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss.3-45.

Çağrı Bakar. **Savaş Barışa Dâhil: Oslo Barış Süreci Çerçevesinde Filistin-İsrail Sorunu**, Ankara Üniversitesi S.B.F., 2010, ss.7-9.

Davis, Uri. **Apartheid Israel: Possibilities For The Struggle Within**, Zed Books, 2003, S.89.

Doyle, Michael. **Liberalism And World Politics**, The American Political Science Review, Cilt:80, Sayı:4, 1986, S.1151.

Egel, Daniel vb., **The Costs Of The Israeli-Palestinian Conflict**, RAND Corporation, Library of Congress, California, 2015.

Ehrenberg ve Peled Yoav. **Israel And Palestine: Alternative Perspectives On Statehood**, Rowman And Littlefield Publishers, 2016, S.280.

Ehrenreich, Ben. **The Way To The Spring: Life And Death In Palestine**, Granta Books, London, 2016, S.42.

Eilam, Ehud. **Israel, The Arabs And Iran: International Relations And Status Quo, 2011-2016**, Routledge, 2017, S.32.

Elster, Jon. **Making Sense Of Marx**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, S.5.

Erdal, Yaman. **Dış Satım Kredi Sigortası**, Halkevleri Basımevi, Ankara, 1983, S.122.

Essaid, Aida. **Zionism And Land Tenure In Mandate Palestine**, 2013, S.59.

Euro-Mediterranean Observatory For Human Rights, **A Comprehensive Study Of The Outcome Of The Israeli Attack On Gaza**, 2014, S.12.

Falk, Avner. **A Psychoanalytic History Of The Jews**, Fairleigh Dickinson University Press, 1996, S.657.

Fanning, Ronan. **The British–Irish Relationship, From Antagonism To Alliance**, çev. John Coakley, Brigid Laffan ve Jennifer Todd, *Renovation Or Revolution: New Territorial Politics In Ireland And The United Kingdom*, 2005, ss.132–146.

Faris, Hani. **The Failure Of The Two-State Solution: The Prospects Of One State In The Israel-Palestine Conflict**, I.B. Taurus, London, 2013, S.12.

Felgenhauer, Katharina. **Peace Economics: Private Sector Business Involvement In Conflict Prevention**, New School Economic Review, Cilt:2, Sayı:1, 2007, ss.38-48.

Fischbach, Michael. **Records Of Dispossession: Palestinian Refugee Property And The Arab Israeli Conflict**, Columbia University Press, 2012, S.50.

Florence, Ronald. **Lawrence And Aaronsohn: T. E. Lawrence, Aaron Aaronsohn, And The Seeds Of The Arab-Israeli Conflict**, Armenian Research Center Collection, 2007, S.13.

Fowler, Wilton. **British-American Relations 1917-1918: The Role Of Sir William Wiseman**, Supplementary Volume To The Papers Of Woodrow Wilson, Princeton University Press, 2015, S.94.

Friedman, Amit. **A Real Model Of The Israeli Economy**, Discussion Paper No.13, Bank Of Israel, 2012.

Gartzke, Li ve Charles Boehmer. **Investing In The Peace: Economic Interdependence And International Conflict**, International Organization, Cilt:55, Sayı:2, 2001, S.41.

Gelvin, James. **The Israel-Palestine Conflict: One Hundred Years Of War**, Cambridge University Press, 3.Baskı, 2014, S.71.

Gilpin, Robert. **War And Change In World Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, S.130.

Grieco, Joseph. **Anarchy And The Limits Of Cooperation: A Realist Critique Of The Newest Liberal Institutionalism**, International Organization, Cilt:42, Sayı:3, 1988, S.29.

Herzl, Theodor. **The Jewish State: With 2014 Foreword By Jerold S. Auerbach**, Louisiana, 2014, S.68.

Howe, Stephen. **Historiography**, çev. Kevin Kenny, Ireland And The British Empire, Oxford University Press, Oxford, 2004, ss.220–250.

Hyamson, Albert Montefiore. **Palestine Under The Mandate, 1920-1948**, Methuen, 1950, S.43.

Keohane ve Nye Joseph. **Power And Interdependence Revisited**, International Organization, Cilt:41, Sayı:4, 1987, S.40.

Khalidi ve Shehadeh Mtanes. **Israel's 'Arab Economy: New Politics, Old Policies**, İn Rouhana N. (Ed.) Israel And Its Palestinian Citizens: Ethnic Privileges In The Jewish State, Cambridge University Press, 2017, S.42.

Kieh ve İda Mukenge. **Zones Of Conflict In Africa: Theories And Cases**, CT: Praeger, Westport, 2002, S.125.

Kimmerling ve Migdal Joel. **The Palestinian People: A History**, Harvard University Press, Cambridge, 2003, S.10.

King, Mary. **A Quiet Revolution: The First Palestinian Intifada And Nonviolent Resistance**, New York, 2009, S.36.

Kossaïfi, George. **The Palestinian Refugees And The Right Of Return**, Center For Policy Analysis On Palestine, 1996, S.39.

Krämer, Gudrun. **A History Of Palestine: From The Ottoman Conquest To The Founding Of The State Of Israel**, Princeton University Press, Journal Of Islamic Studies, Cilt:22, Sayı:2, 2011, S.55.

Lawrence, Robert vb. **Toward Free Trade In The Middle East: The Triad And Beyond**, Harward University Press, Cambridge, Massachussets, 1995, S.25.

Lee Ray, James. **Wars Between Democracies: Rare, Or Nonexistent?**, International Interactions, Cilt:18, 1993, ss.251-276.

LeVine ve Mathias Mossberg. **One Land, Two States: Israel And Palestine As Parallel States**,: University of California Press, Berkeley, 2014, S.51.

Liebreich, Freddy. **Britain's Naval And Political Reaction To The Illegal Immigration Of Jews To Palestine, 1945-1949**, Routledge, 2004, S.34.

Lindert ve Pugel Thomas. **International Economics**, 10.Baskı, 1996, S.18.

Love, Roy. **Economic Drivers Of Conflict And Cooperation In The Horn Of Africa: A Regional Perspective And Overview**, Chatham House Briefing Paper, 2009, S.58.

Makovsky, David. **Making Peace With The PLO, The Rabin Government's Leading To The Oslo Accord**, 2009, S.76.

Malamat, Abraham. **A History Of The Jewish People**, Harvard University Press, Massachusetts, 1976, S.896.

Marx ve Engels Friedrich. **The Communist Manifesto**, Oxford University Press, Oxford, 2008, S.72.

Matic, Byrne ve Fissuh Eyob. **Awareness And Process: The Role Of The European Union Peace II Fund And The International Fund For Ireland In Building The Peace Dividend In Northern Ireland**, Journal of Conflict Studies, Cilt:27, Sayı:1, 2007, S.94.

Metz, Helen. **Israel: A Country Study**, GPO For The Library Of Congress, Federal Research Division, Washington, 1988.

Milana ve Nesbit Tom. **Global Perspectives On Adult Education And Learning Policy**, 2015, S.126.

Miller, Vandome ve McBrewster John. **Faisal-Weizmann Agreement**, Alphascript Publishing, 2009, S.22.

Mitchell ve Sachar Alon. **A Path To Peace: A Brief History Of Israeli-Palestinian Negotiations And A Way Forward In The Middle East**, Simon And Schuster, 2016, S.44.

Molle, Willem. **The Economics Of European Integration: Theory, Practice, Policy**, 3.Baskı, 2006, S.21.

Monk, Daniel. **An Aesthetic Occupation: The Immediacy Of Architecture And The Palestine Conflict**, Duke University Press, 2002, S.77.

Morgenthau, Hans. **Scientific Man vs. Power Politics**, The University Of Chicago Press, Chicago, 1974, S.17.

Morgenthau, Hans. **Politics Among Nations**, McGraw-Hill Education, 7.Baskı, 2005, S.43.

Morley, James. **Japan And Korea**, Walker, New York, 1965, S.25.

Morris, Benny. **Righteous Victims: A History Of The Zionist-Arab Conflict, 1881-1999**, New York, 1999, S.17.

Nachmani, Amikam. **Great Power Discord In Palestine: The Anglo-American Committee Of Inquiry Into The Problems Of European Jewry And Palestine 1945-46**, Routledge, 2005, S.38.

Natsios, Andrew. **Sudan, South Sudan, And Darfur: What Everyone Needs To Know**, Oxford University Press, 2012, S.21.

Navot, Suzie. **The Constitution Of Israel: A Contextual Analysis**, Hart Publishing, 1.Baskı, 2014, S.123.

Nuño, Geronimo. **Incomplete Victory: General Allenby And Mission Command In Palestine, 1917-1918**, Pickle Partners Publishing, 2015, S.43.

Nuseibeh, Rawan. **Political Conflict And Exclusion In Jerusalem: The Provision Of Education And Social Services**, Routledge, 1.Baskı, 2015, S.38.

Nusseibeh, Sari. **What Is A Palestinian State Worth?**, Harvard University Press, 2012, S.74.

Nye ve Robert Keohane. **Power And Interdependence: World Politics In Transition**, 1977, ss.10-13.

Oneal ve Russett Bruce. **The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence And Conflict: 1950-1985**, International Studies Quarterly, Cilt:41, Sayı:2, 1997, S.41.

Oneil, John. **The Liberal Peace: Interdependence, Democracy And International Conflict, 1950-1985**, Journal Of Peace Research, Cilt:33, Sayı:1, 1996, S.15.

Owen, Roger. **Studies In The Economic And Social History Of Palestine In The Nineteenth And Twentieth Centuries**, Southern Illinois University Press, 1.Baskı, Carbondale, 1982, S.88.

Pedahzur, Ami. **The Triumph Of Israel's Radical Right**, Oxford University Press, 1.Baskı, 2012, S.54.

Polachek, Solomon. **Conflict And Trade**, Journal Of Conflict Resolution, Cilt:24, Sayı:1, 1980, ss.55–78.

Quandt, William. **Camp David: Peacemaking And Politics**, Brookings Institution Press, 2015, S.11.

Qurie, Ahmed. **Peace Negotiations İn Palestine: From The Second Intifada To The Roadmap**, London, 2015, S.25.

Reed, William. **Information And Economic Interdependence**, The Journal Of Conflict Resolution, Cilt:47, Sayı:1, 2003, S.26.

Rosecrance, Richard. **The Rise Of The Trading State: Commerce And Conquest In The Modern World**, Basic Books, New York, 1986, S.21.

Sa'di, Ahmad. **Incorporation Without Integration: Palestinian Citizens In Israel's Labor Market**, Sociology, Cilt:29, Sayı:3, 1995, ss.429-451.

Said, Edward. **Yeni Binyılda Filistin**, Aram Yayınevi, Ankara, 2002, S.33.

Seddon, David. **A Political And Economic Dictionary Of The Middle East**, 2013, S.45.

Shapira, Anita. **Land And Power: The Zionist Resort To Force**, Oxford University Press, Oxford, 1992, S.22.

Shehadeh ve Al-Khalidi Raja. **Impeded Development: The Political Economy Of The Palestinian Arabs Inside Israel**, çev. Mandy Turner ve Omar Shweiki, Decolonizing Palestinian Political Economy London: Palgrave Macmillan, 2014, S.59.

Singer, Amy. **Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen In Jerusalem**, SUNY Press, 2012, S.11.

Smith, Barbara. **Roots Of Separation In Palestine: The British Economic Policy, 1920-1948**, I.B. Tauris, London, 1993, S.14.

Stein, Arthur. **Coordination And Collaboration: Regimes In An Anarchic World**, International Organization, Massachusetts Institute of Technology, Cilt:36, Sayı:2, 1982, S.318.

Swedenburg, Ted. **The Role Of The Palestinian Peasantry In The Great Revolt (1936-1939)**, 2003, S.55.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, Yayın No:102, 2009, S.358.

The Council For European Palestinian Relations. **Agriculture In Palestine: A Post-Oslo Analysis**, 2012, S.13.

Thomas, Baylis. **The Dark Side Of Zionism: Israel's Quest For Security Through Dominance**, Paperback, 2011, S.152.

Tobias, Buck. **Field Of Dreams: Israel's Natural Gas**, Financial Times Magazine, 2012.

Turner ve Omar Shweiki. **Decolonizing Palestinian Political Economy: De-Development And Beyond**, Palgrave Macmillan, 2014, S.32.

Uyanık, Nevzat. **Dismantling The Ottoman Empire: Britain, America And The Armenian Question**, 2015, S.41.

Waltz, Kenneth. **Theory Of International Politics**, McGraw-Hill, New York, 1979, S.138.

Wein, Martin. **A History Of Czechs And Jews: A Slavic Jerusalem**, 1.Baskı, Routledge Jewish Studies Series, 2015, S.12.

Weizman, Eyal. **Hollow Land: Israel's Architecture Of Occupation**, Verso Books, 2.Baskı, 2012, S.24.

Wetherly, Paul. **Marxism And The State: An Analytical Approach**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005, S.48.

Yad Iznak Ben-Zvi Press. **Palestine In The Late Ottoman Period: Political, Social, And Economic Transformation**, çev. Qûšnêr Dâwid, Jerusalem, 1986, S.181.

Yang, Sung Chul. **The North And South Korean Political Systems: A Comparative Analysis**, çev. Elizabeth, NJ, Hollym, 1999, S.10.

Yarar, Erhan. **Tarihsel Dönüşüm: Filistin Sorununun Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci**, Siyasal Kitabevi, Sayı:1, Ankara, 2006, S.18.

سمير ذياب إسبيتان, تاريخ النكبة والقضية الفلسطينية, الطبعة الاولى, 2016  
(Isbitan, Sameer. **The History Of Al-Nakbah And The Palestinian Cause**, Ed.1, 2016).

قسطنطين زريق, معنى النكبة, ١٩٤٨ .  
(Zureiq, Qustantin. **The Definition Of Catastrophe**, 1948).

ايلان بابي, ارض لشعبين: تاريخ فلسطين المعاصر, ٢٠٠٤.  
(Papay, Eilan. **Palestine Modern History, One Land For Two People**, 2004).

ادوارد سعيد, سلام أمريكي: أريحا و غزة, ١٩٩٥  
(Saiid, Edward. **American Peace: Jericho and Gazza**, 1995).

نضال حمد, الانتفاضة الاولى انجبت الانتفاضة الثانية, جريدة الاخبار, ٢٠٠٧.  
(Hamad, Nidal. **The First Uprising Gave Birth To The Second**, Al-Akhbar Newspaper, 2007).

المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، مدار، تقدير حجم مشتريات السلع والخدمات من قبل  
فلسطيني الداخل في مناطق السلطة الفلسطينية، رام الله، 2013 .  
(Palestinian Center For Israel Studies, MADAR, **An Estimation Of The Total  
Israeli Palestinians' Expenditure In The Palestinian Territories**, Ramallah,  
2013)

رجا الخالدي وقصي السطري، تعزيز التبادل التجاري والتعاون الاقتصادي بين الفلسطينيين في الضفة  
الغربية وفي داخل إسرائيل: بديل عربي "شمالي" للأسرة، مركز دراسات التنمية، جامعة  
بيرزيت، 2014 .  
(Al-Khalidi ve Al-Satari Qusay. **Promoting Trade And Economic Cooperation  
Between Palestinians In The West Bank And Within Israel: An Arab  
"Northern" Alternative For The Family**, Center For Development Studies, Birzeit  
University, 2014).

مارتن غريفيثس و تيري أوكلان، المفاهيم الأساسية في العلاقات الدولية، الإمارات العربية المتحدة ، مركز  
الخليج للأبحاث، 2008. ص.65  
(Griffiths ve O'Callan Terry. **Key Concepts In International Relations** (United  
Arab Emirates, Khalij Research Center, 2008, S.65).

عبد الناصر جندلي، إشكالية تكيف المنظور الواقعي للعلاقات الدولية مع التحولات الدولية لما بعد الحرب  
الباردة، المستقبل العربي، العدد 376، 2010، ص.34

(Jandali, Abdul Nasser. **The Problem Of Adapting The Realistic Perspective Of International Relations With The Post-Cold War International Transitions**, The Arab Future, No. 376, 2010, S. 34).

ארנון וא, הכלכלה הפלסטינית, בין אינטגרציה מוטלת והפרדה, 1997.  
מרצון

(Arnon ve ark. **The Palestinian Economy, Between İmposed İntegration And Voluntary Separation**, 1997).

חגי אטקס, ההפרדה מתה, מסחר חי, 2000.  
(Atkes, Haggai, **Separation Is Dead. Long Live Trade**, 2000).

אבישי בן ששון גורדיס, עם שר האוצר לשעבר, בייגה שוחט, אתר מולד המרכז להתחדשות הדמוקרטיה, אוקטובר, 2011.  
(Avishay Ben Sasson-Gordis, **Bibliographi Of The Former Minister Of Finance, Beiga Shochat**, Molad Website - Center For The Renewal Of Democracy, October 2011).

כהן, אורה, ישראל מסתמכת בצורה מסוכנת על קומץ היצוא. עיתון הארץ, 2013.  
(Cohen, Ora. **Israel Relies Dangerously On A Handful Of Exports**. Haaretz Newspaper, 2013).

## İNTERNET KAYNAKLAR

Güvenlik Konseyi 242 (1967) ve 338 (1973) sayılı kararları <[http:// www.un.org/en/ sc/ documents/ resolutions/](http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/)>, (15.06.2017).

Hür, Ayşe. **İsrail'in Kuruluş, Filistin Devletinin Kurulamayış Hikâyesi**, 2012, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/israilin-kurulus-filistin-devletinin-kurulamayis-hikyesi-1109276/> (06.10.2016).

Jewish Virtual Library, İsrail Science and Technology: Defense İndustry  
<http://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-defense-industry>. (11.05.2016).

More Information About Donor's Funds To The Palestinian Authority:  
<https://www.unrwa.org/how-you-can-help/governmentpartners/fundingtrends/donor-charts> (17.06.2017).

Palestine Monetary Authority,  
<http://www.pma.ps/Default.aspx?tabid=379&language=en-US> (25/07/2017).

Protocol On Economic Relations Between The Government Of İsrail And The PLO,  
<http://jmcc.org/Documentsandmaps.aspx?id=390>, (29.04.2017).

Tavukçu, Esra. **Siyonizm ve Filistin Toprakları**,  
<http://www.demokrasihaber.com/ozel-haber/siyonizm-ve-filistin-topraklari-i-h21456.html> (15.10.2017).

The Committee On The Exercise Of The Inalienable Rights Of The Palestinian People, The Palestine Question A Brief History, 1980  
<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/38D6C47FC5FB0CDD852575D6006C70D4>.

United Nations Special Committee On Palestine, **Official Records Of The Second Session Of The General Assembly**, 1947.  
<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/07175DE9FA2DE563852568D3006E10F3> (24.01.2018).